

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่ง
อารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด
ประเทศกัมพูชา

Development of Khmer Civilization Tours Management in the
Areas from the Northeast of Thailand to the Angkor Wat.

โดย
จิตาภรณ์ เวียงวิเศษ และคณะ

พฤษภาคม 2550

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่ง อารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

Development of Khmer Civilization Tours Management in the
Areas from the Northeast of Thailand to the Angkor Wat.

คณะผู้วิจัย		สังกัด
1. จีตากรณ์	เวียงวิเศษ	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
2. ขนิษฐา	ศรีตะวัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
3. ดวงใจ	ลี้มอำไพ	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
4. อารีรัตน์	เมืองแสน	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ชุดโครงการธนาคารข้อมูลเพื่อการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่
อย่างยั่งยืน กลุ่มจังหวัดอีสานใต้

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

ในนามผู้จัดทำขอขอบพระคุณ ดร.เทิดชาย ช่วยบำรุง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลวรา สุวรรณพิมล คุณสำราญ มีสมจิตร ดร.โสมยง โต๊ะทอง ทีมงานสำนักงานการพัฒนและการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ให้ความอนุเคราะห์ ด้านความรู้ แนวทางในการทำวิจัย และขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนร่วมในโครงการวิจัยเล่มนี้ ซึ่งเนื้อหาข้างในผู้จัดทำได้ตั้งใจศึกษาค้นคว้า เพื่อให้รายงานฉบับนี้เป็นประโยชน์ต่อท่านผู้อ่าน มากที่สุด

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ประสิทธิ์ สุวรรณรักษ์ รองศาสตราจารย์ภูมิจิต เรืองเดช ผู้ช่วยศาสตราจารย์แสงศิลป์ พลานันท์ทกุลธร และอาจารย์รุ่งรัตน์ หัตถกรรม ที่กรุณาตรวจสอบ ความเที่ยงตรงของแบบสอบถามของคณะวิจัย ขอขอบคุณ อาจารย์เปรมวดี รัตกุล อาจารย์พัชรินทร์ อรัญสาร ที่กรุณาช่วยเก็บข้อมูลจากนักท่องเที่ยว และผู้จัดทำขอขอบคุณดีที่มีอยู่แต่คุณอาจารย์ ทุกท่านที่ช่วยประสิทธิ์ประสาทจิตความรู้แก่ผู้จัดทำ

ฐิตาภรณ์ เวียงวิเศษ และคณะ

พฤษภาคม 2550

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวหาแนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา รวมทั้งหาแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านโดยทำการศึกษาจากผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ รวมทั้งเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี รวมทั้งในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา มีผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชามีลักษณะดังนี้

1. เส้นทางภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กรต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ นอกจากนี้ มีนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเอง ส่วนใหญ่กำหนดจุดท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้เพียงแห่งเดียว แล้วก็เดินทางกลับ

2. ในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อบริการจากบริษัทนำเที่ยว ส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศไทย 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง

แนวทางในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขต อีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรดำเนินการดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น จากจุดผ่านแดน
ขอบเขต ช่องจอม ช่องสะง่า ไปถึงเมืองเสียมเรียบ ส่วนในประเทศไทยเส้นทางคมนาคม
ค่อนข้างดี แต่มีเพียงจุดจอดรถถึงแหล่งท่องเที่ยวระยะทางค่อนข้างไกลควรมีรถรับส่ง เช่น ที่
ปราสาทเขาพระวิหาร
2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว เพราะจำทำให้นักท่องเที่ยวไม่ต้อง
เสียเวลาในการเดินทางกลับที่พัก เนื่องจากระยะทางห่างกันมาก เช่น ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพระ
วิหารต้องไปพักที่จังหวัดอุบลราชธานีหรือจังหวัดสุรินทร์ ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพนมรุ้งต้องพักใน
จังหวัดบุรีรัมย์หรือจังหวัดสุรินทร์
3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เช่น ระบบการจอง
ที่พักควรจองผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้
4. พัฒนาลินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการ
ของนักท่องเที่ยว เนื่องจากสินค้าที่ขายอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิต
จากประเทศจีน ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตในประเทศไทยและไม่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของแหล่ง
ท่องเที่ยวนั้น ๆ สินค้าที่ขายมีลักษณะเหมือนกันทุกแห่ง
5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การ
วางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานทางราชการจะจัดงาน
ประจำปีหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรประสานงานกับเอกชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว
6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่
เพิ่มเติม
7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว ควรประสานงานระหว่างจังหวัดหรือ
ระหว่างประเทศเพื่อความร่วมมือกัน รวมทั้งการประสานงานกันระหว่างบริษัทนำเที่ยวหรือการ
จองที่พักนักท่องเที่ยว
8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการ
ด้านการโรงแรม ให้มีคุณภาพได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น
9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น
10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับ
การท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เนื่องจากคนเรามีความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยเดิม และคนเรามีความอยากรู้อยากเห็น

13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เข้าใจปัญหาหรือบริษัทของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งและชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม และคนในพื้นที่เห็นความสำคัญของแหล่งอารยธรรมขอมจะเกิดการหวงแหน และจัดการให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

โปรแกรมการท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนักท่องเที่ยว มีข้อมูลซึ่งนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม และข้อจำกัดในการพัฒนาดังนี้

- 1) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวมีระยะเวลาในการท่องเที่ยว 1 – 2 วัน
- 2) นักท่องเที่ยวใช้รถส่วนตัวเป็นพาหนะในการเดินทาง
- 3) นักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมครั้งละ 1 แห่ง
- 4) นักท่องเที่ยวมีความต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมที่นิยมตามลำดับความต้องการสูงสุด คือ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทนครวัด และปราสาทหินพิมาย
- 5) ข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะทางระหว่างแหล่งอารยธรรมขอมแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่น่าจะใกล้เคียงกันมาก ทำให้การพัฒนาเส้นทางเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกด้านดำเนินการได้ยาก เช่น ไม่สามารถท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมทั้งภายในประเทศและนอกประเทศได้ภายในเวลา 1 - 2 วัน เป็นต้น

ดังนั้น การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว จึงจำแนกตามระยะเวลาในการท่องเที่ยวเป็นกำหนดการท่องเที่ยวดังนี้

- 1) กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน

2) กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน

3) กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน

4) กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขต อีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาประกอบด้วย

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ คือ สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน เช่น คนในชุมชนผลิตสินค้าที่ระลึกมาขายให้กับนักท่องเที่ยว หรือทำบ้านพักให้เป็นที่พักนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติม และการเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่ตนเคยได้ เช่น ประชาชนในประเทศกัมพูชาที่เมืองเสียมเรียบ

ผลกระทบด้านสังคม คือ เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม เพราะเมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นมาเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวของตน ก็จะทำให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่ามากขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ และมีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ

ผลกระทบด้านวัฒนธรรม คือ เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา ทำให้ชาวไทยและต่างประเทศรู้จักแหล่งอารยธรรมขอมมากขึ้น เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมการเล่นแบบชาวต่างชาติ

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีทั้งผลกระทบในด้านบวกและลบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

**แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการ
ท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน
ควรดำเนินการดังนี้**

ด้านการวางแผน ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอม โดยเฉพาะ สำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และนักเรียน นักศึกษา

และควรกำหนดเนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ของโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ จัดให้มีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน และควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

ด้านการตลาด ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนสนใจเกี่ยวกับประวัติของแหล่งอารยธรรมขอมและสนใจมาศึกษาท่องเที่ยว ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุดเพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และการจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ และกำหนดบริเวณร้านค้าให้ห่างบริเวณปราสาทพอสมควร ไม่ควรอยู่ใกล้บริเวณตัวปราสาทมากเกินไป เพราะจะทำลายภูมิทัศน์ของบริเวณรอบปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้งจะนำสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีนมาขายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีขายทั่วไปในประเทศไทย และร้านค้ายังตั้งอยู่ใกล้ตัวปราสาทมากเกินไป

ด้านการบริการ ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่ง มัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง และมีความสามารถด้านภาษาท้องถิ่นและภาษาอังกฤษ รวมทั้งมีจิตใจเป็นนักบริการ (Service mind) ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้รับการพัฒนาให้ดีเท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรมีรถรับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร6 ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้หมู่บ้าน และให้คนใน

พื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม ที่พักในเขตอีสานใต้มีจำนวนจำกัด และมีคุณภาพต่ำ ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง ส่วนด้านอื่น ๆ นั้น ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ ยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนกรขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทางทางรถท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ : RDG4950061

ชื่อโครงการ : โครงการการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขต
อีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

ชื่อนักวิจัย : จิรุตถ์ วัฒนวิเศษ ขนิษฐา ศรีตะวัน ดวงใจ ลิ้มอำไพ และอารีรัตน์ เมืองแสน
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

E-mail Address : Thitapo15@hotmail.com

ระยะเวลาโครงการ : 1 มิถุนายน 2549 - 31 พฤษภาคม 2550

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสภาพการจัดการเส้นทางการท่องเที่ยวแนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยว แหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา รวมทั้งหาแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านโดยทำการศึกษาจากผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ รวมทั้งเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี รวมทั้งในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามนักท่องเที่ยวชาวไทยใน 6 จังหวัด แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งในพื้นที่ 6 จังหวัดและในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา แบบสัมภาษณ์ (การจัดสนทนากลุ่ม) ผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ เจ้าของพื้นที่แบบไม่มีโครงสร้างทำการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อให้ข้อมูลเชิงลึกและนำเสนอด้วยการพรรณนา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย มีผลการวิจัยสรุปดังนี้

สภาพการจัดเส้นทางการท่องเที่ยวสรุปข้อมูลดังนี้

1) เส้นทางภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กรต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้แต่ไม่มากนัก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยวเพียงจุดเดียวแล้วกลับ เนื่องจากรายการของสถานที่ท่องเที่ยวแต่ละแหล่งอยู่ใกล้กันมากทำให้ไม่มีเวลาเดินทางท่องเที่ยวไปจุดอื่น

2) เส้นทางในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อค่าบริการจากบริษัทนำเที่ยวส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ เหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง

แนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืน สรุปได้ดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น
2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว
3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว
4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว
5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน
6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม
7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว
8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม
9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น

10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว

11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณ

นักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว

13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

ซึ่งกำหนดโปรแกรมการท่องเที่ยวโดยยึดหลักระยะเวลาและเส้นทางรวมทั้งวิถีเดินทาง

ท่องเที่ยวได้ 14 เส้นทาง

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา สรุปได้ดังนี้

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ 1) สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน 2) การเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่ตนเคยได้

ผลกระทบด้านสังคม 1) เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม 2) เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ 3) มีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ เช่น จากพนมเปญมาประกอบอาชีพในเสียมเรียบ

ผลกระทบด้านวัฒนธรรม 1) เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา 2) เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมการเลียนแบบชาวต่างชาติ

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

ด้านการวางแผน 1) ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอมโดยเฉพาะ 2) ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน

3) ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

ด้านการตลาด 1) ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา 2) ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด เพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และตรงตามอุปนิสัยของนักท่องเที่ยวไทยที่ชอบซื้อสินค้า ถ่ายรูป และเข้าห้องสุขา 3) การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มี การจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ

ด้านการบริการ 1) ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว 2) ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง 3) ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่ง มัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง 4) ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ 5) การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้มีการพัฒนาให้ดีเท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรมีรถรับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร 6) ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม 7) ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักรักษาและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม เช่น โรงแรม โฮมสเตย์ มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง

ด้านอื่น ๆ 1) ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ 2) ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา 3) ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะจะบดบังภูมิทัศน์ 4) ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ

บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ เช่น การจัด
แสง สี เสียง ถ้าจัดควรจัดเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่ง
ท่องเที่ยว นั้น 5) การคมนาคม ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก
โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอด
เส้นทาง การท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

คำหลัก : เส้นทางจัดการการท่องเที่ยว

อารยธรรมขอม

ABSTRACT

Project Code : RDG4950061

Project Title : Development of Khmer Civilization Tours Management in the Areas
from the Northeast of Thailand to the Angkor Wat.

Investigators : Thitaporn Wiengwiset, Kanittha Sritawan, Duangjai Limampai and
Arerat Muangsan
Buriram Rajabhat University

E-mail Address : Thitapo15@hotmail.com

Project Duration : 1 June 2006 – 31 May 2007

This research is “Development of Khmer Civilization Tours Management in the Areas from the Northeast of Thailand to the Angkor Wat Cambodia”, has the objectives to survey tourist management in order to develop permanent management of tourist. It studies the impact from tourist management the sources of Angkor civilization in Northeast of Thailand to the Angkor Wat, Cambodia, including to find a strategy for promotion strengthen a development and tourist management in the group of Northeast of Thailand to permanence. It is concerned with the group of neighborhood country by studying from entrepreneurs such as tourism, official, Guide, scholar, both tourist Thai and foreigner, including people who live in the tourist area and six neighbor cities Chaiyaphum, Nakorn Ratchasima, Buriram, Surin, Srisaket and Ubon Ratchathani and also Siem Reap, Cambodia. Questionnaire is used as a tool for a research both Thai and interview without a structure for tourists in six areas and also Siem Reap, Cambodia. Interview is for entrepreneurs such as tourism, official, scholar including people who live in the tourist area. Interview without structure is direct survey to ask expert in the content. The Qualitative Data is analyzed by content analysis order to be deep data and descriptive presentation but Quantitative Data is analyzed by frequency, percent and mean.

The condition of tourist management as followed;

1. Inside part

The present is most of tourist management especially, company, organization which held a special occasions and tourist industrial to Angkor civilization in Southeast, most of tourists come only one place.

2. Cambodia

There is a private and group tour from company to get information from internet and reading books. The tourists don't know Angkor civilization in Southeast. They know only tourist place in Phuket or Chiang Mai. The causes of tourists come to Angkor Wat because it is the one of seven amazing of the world, When tourists went to Siem Reap, they traveled to other countries in Indochina such as Vietnam, Laos or Thai especially. Chaing Mai or Phuket. The tourists traveled at Cambodia at least 3 days. The condition of way for a car to the area of Cambodia from Siem Reap in summer but the raining season is difficult because it is the flooding.

The condition way of permanent development of tourist management the Angkor civilization in Northeast of Thailand to Angkor Wat, Cambodia as followed.

1. To build transportation system to tourist place
2. To build the accommodation near the tourist place
3. To develop the service criterion in tourist industrial
4. To develop the tourist product in identity and conform to the tourist need
5. To develop the system of tourist management service
6. To develop and restore the old tourist place and develop the new place
7. To develop tourist network
8. To develop the quality of staffs in tourist such Guide, Hotels staffs.
9. To promote the tourist place both in and out country
10. To integrate the work both government and private related to the tourist
11. To aim in tourist not only quantity and also quality of the tourists and the ability to service and also the effect in environment and community
12. To bring the tradition relate to tourist
13. To promote the community or the owners participate in tourist management

The tourist way depended on period and way include how to travel.

The effect from tourist management to Angkor civilization in Northeast of Thailand to Angkor Wat, Cambodia.

Economic effect

1. There is the tourist income for community
2. There is higher cost of living higher. It makes local people cannot survive depended on the old income

Social effect

1. To motivate people know the value of Angkor civilization's tourist and have a participation in community to protect and promote civilization and Angkor civilization
2. The most tourists visited. People earn their income easily and they don't do the other jobs.
3. There is immigration from one area to the other tourist area in order to have new occupation such as from Phnom Penh to Siem Reap

Civilization effect

1. To broadcast the area of Angkor civilization in Southeast and Cambodia
2. The tourists took their civilization to broadcast and make people imitate it from the foreigners

Environment affect When there are many tourists visit. It will make decadence of the environment and pollution in community such as Garbage problem, Noise Pollution, etc.

The way of dependent strategy is to strengthen development and to manage basic tourism in South Northeast region toward steady condition via neighbouring countries as follows:

Planning strategy

1. Tourism program should be managed for the study of a specific Angkor civilization.

2. International Memorandum of Understanding or Agreement should be made between Thai government and Kingdom of Cambodia to develop tourism industry in the convenient and steady way.
3. Tourism management should be integrated between Government sector and Private sector. There also should be the obvious tourism targets but not for the quantity of tourism. It should be under consideration of the quality of tourists and the ability limitation to serve tourism attraction, and of the environment impact which will occur in tourism attraction and in the public.

Marketing strategy

1. There should be the production of historic drama or movie, linking Angkor civilization in South Northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia.
2. OTOP products should be developed and spread out from each of tourism points of Angkor civilization in south northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia. This is to set each of tourism points to be suitable for Thai tourists' habit of buying products, taking photos, and going to the toilet.
3. The marketing products which were spread out from tourism points of Angkor civilization in south northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia was not sufficient uniqueness and the shops were out of system, so there should be the management of souvenir products in each of tourism points in their own unique way.

Service strategy

1. There should be the standard of the security and security guards who take care of the tourists' safety.
2. The information concerning the tourism attraction should be more spread out, such as brochures, traveling maps, and service centers for tourists.
3. There should be a specific course for a guide under the correct and deep knowledge of the service standard in the history of Angkor civilization in south northeast region and Nakhon Wat Castle in Cambodia.
4. There should be the sufficient system of public consumption, such as a clean toilet.

5. The access to some Angkor civilization resources is not sufficiently developed, such as Pra Vihara Castle, which there should be a taxi stop.
6. The training should be taken place for the local people to make them love and conserve their own Angkor civilization in their village, and people in the local area should participate in this and gain the benefit together.
7. The accommodations should be more supplemented and the owners of accommodations should join this case, such as hotels, motels, and cooperate to develop the accommodation standard and build the living places near the tourism attraction, seriously controlled by the quality inspecting sector.

Other strategies

1. The airline transportation should be supplemented from Bangkok to Siamriab or from South northeast region to Siamriab.
2. The visa permission should be canceled or the period of immigration process should be reduced from Thai border to Kingdom of Cambodia.
3. The modern construction should be built around the castle, such as in Panom rung Castle, Kampaeng SaYai Castle because they will be covered the view of the castle.
4. The activities should not be taken place around the castles because they will be ruined, such as the settings of light, sound. If possible, they should be taken place once for promotion of tourism attractions.
5. Concerning the transportation, the roads should be smoothened and convenient from Thai border to Kingdom of Cambodia. The road signs also should be written into Thai and English throughout the way of tourism.

Keyword : Tours Management

Khmer Civilization

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อภาษาไทย	ฅ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
สารบัญ	๓
สารบัญตาราง	๖
สารบัญภาพ	๗
บทที่ 1 บทนำ	1
หลักการและเหตุผล	1
วัตถุประสงค์ของโครงการ	2
คำถามการวิจัย (Research Question)	2
นิยามศัพท์เฉพาะ	3
ขอบเขตของการวิจัย	3
ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ (Output)	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ (Outcomes)	4
บทที่ 2 วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methodology)	55
บทนำ	55
กรอบแนวคิดการวิจัย	55
ระเบียบและวิธีวิจัย	56
สรุป	57
บทที่ 4 ผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	59
บทที่ 5 บทสรุป	80
บรรณานุกรม	91

	หน้า
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก	92
ภาคผนวก ข	108
ภาคผนวก ค	135
ภาคผนวก ง	150
ภาคผนวก จ	

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง การพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน	71
ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามที่สอบถาม จากนักท่องเที่ยวชาวไทย	119
ตารางที่ 3 แสดงวัตถุประสงค์การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถาม	121
ตารางที่ 4 แสดงการเดินทางของผู้ตอบแบบสอบถาม	122
ตารางที่ 5 แสดงจำนวนผู้ร่วมเดินทางของผู้ตอบแบบสอบถาม	122
ตารางที่ 6 แสดงลักษณะการเดินทางของผู้ตอบแบบสอบถาม	123
ตารางที่ 7 แสดงชนิดของพาหนะของผู้ตอบแบบสอบถามที่ใช้เดินทาง	123
ตารางที่ 8 แสดงระยะเวลาการเดินทางท่องเที่ยวในแต่ละครั้งของผู้ตอบแบบสอบถาม	124
ตารางที่ 9 แสดงค่าใช้จ่ายของผู้ตอบแบบสอบถามในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง	124
ตารางที่ 10 แสดงสถานที่ท่องเที่ยวส่วนใหญ่ของผู้ตอบแบบสอบถามที่ไปเที่ยว	125
ตารางที่ 11 แสดงความถี่ในการเดินทางท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถามใน 1 ปี	125
ตารางที่ 12 แสดงข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการที่จำเป็นของนักท่องเที่ยว	126
ตารางที่ 13 แสดงการเดินทางมาท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถามมีจุดท่องเที่ยวกี่จุด	128
ตารางที่ 14 แสดงความต้องการการเดินทางไปท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม ในประเทศกัมพูชา	129
ตารางที่ 15 แสดงแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ที่ผู้ตอบต้องการไปเที่ยว	130
ตารางที่ 16 แสดงความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการท่องเที่ยวอื่น ๆ นอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม	131
ตารางที่ 17 แสดงปัญหาอุปสรรคของนักท่องเที่ยวในการมาท่องเที่ยว	132

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย	55
ภาพที่ 2 แสดงแผนที่เขตอีสานใต้ประเทศไทย – จังหวัดสุรินทร์ ประเทศกัมพูชา	151
ภาพที่ 3 แผนที่แสดงโครงข่ายทางหลวง	151
ภาพที่ 4 แผนที่ประเทศกัมพูชา	152
ภาพที่ 5 แผนผังปราสาทที่สำคัญในเมืองสุรินทร์	153
ภาพที่ 6 แผนที่แสดงเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้	154

บทที่ 1

บทนำ

1.1 บทนำ

การวิจัยการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา จะนำเสนอข้อสรุปต่อไปนี้

1.1 บทนำ

1.2 หลักการและเหตุผล

1.3 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1.4 คำถามการวิจัย

1.5 นิยามศัพท์

1.6 ขอบเขตของการวิจัย

1.7 ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ

1.2 หลักการและเหตุผล

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นสาขาเศรษฐกิจที่มีความสำคัญและสร้างรายได้ให้แก่ประเทศเป็นอย่างมากและเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่รัฐบาลให้ความสำคัญ นโยบายของรัฐบาลก็มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อเป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนมีงานทำ มีรายได้จากการท่องเที่ยว ดังจะเห็นได้จากผลการวิจัยพบว่าภายในปี ค.ศ. 2020 เงินหมุนเวียนครั้งหนึ่งของโลกจะอยู่ที่การท่องเที่ยว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรหลากหลาย แต่ปัจจัยทางด้านราคาต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดอีสานตอนล่าง ซึ่งเคยเป็นเมืองที่มีความรุ่งเรืองของอารยธรรมขอมโบราณยุคพระเจ้าชัยวรมัน ตามประวัติศาสตร์ความเป็นมา ดังนั้นจึงสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพได้ โดยใช้เส้นทางท่องเที่ยวคู่ขนานของประเทศไทยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เกี่ยวเนื่องควบคู่ไปกับนครวัดในประเทศกัมพูชา แต่เนื่องจากสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์แต่ละแห่งห่างไกลกันมาก นักท่องเที่ยวจึงต้องใช้เวลาในการเดินทางท่องเที่ยวจากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่งมาก ทำให้การท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้ไม่เป็นที่นิยม และชุมชนยังไม่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเท่าที่ควร ชุมชนยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

และบุคลากรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการท่องเที่ยว ดังนั้นจึงควรพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ เพื่อเชื่อมโยงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น โดยยึดหลักการพัฒนายั่งยืน โดยใช้ศักยภาพของพื้นที่และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ เพื่อได้แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวและสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยว และเป็นแนวทางในการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอม และได้ทราบผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมเพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อไป

1.3 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อสำรวจสภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
2. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างยั่งยืน
3. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
4. เพื่อหาแนวทางยุทธศาสตร์พึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

1.4 คำถามการวิจัย

1. สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร
2. แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร
3. ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร
4. แนวทางยุทธศาสตร์พึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านเป็นอย่างไร

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

เส้นทาง หมายถึง เส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ 6 จังหวัด คือ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชา

ปอยเปต หมายถึง จุดขายแดนผ่านประเทศไทยระหว่างไทยและกัมพูชา

การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางเพื่อการพักผ่อน สนุกสนาน รื่นเริง เยี่ยมญาติ รวมทั้งการประชุมสัมมนาเพื่อศึกษาหาความรู้และการติดต่อธุรกิจ

การพัฒนา หมายถึง การกระทำเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่งที่ดีขึ้นอย่างเป็นระบบ

1.6 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ ถึง ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีขอบเขตการวิจัยดังนี้

1.6.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ในการวิจัย คือ ภาคอีสานตอนล่าง ได้แก่ จ.นครราชสีมา จ.บุรีรัมย์ จ.สุรินทร์ จ.ชัยภูมิ จ.ศรีสะเกษ และจ.อุบลราชธานี รวมไปถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

1.6.2 ขอบเขตด้านเนื้อหาในการวิจัย ศึกษาเนื้อหาดังนี้

1) สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

2) แนวทางการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

3) ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึง ปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

4) แนวทางยุทธศาสตร์พึ่งพา เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

1.7 ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 6 เดือนที่ 1

1) ผลการวิเคราะห์เบื้องต้นสภาพปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค ความต้องการของนักท่องเที่ยวตามเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

2) แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนเบื้องต้น

1.7.2 6 เดือนที่ 2

1) ผลการวิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค ความต้องการของนักท่องเที่ยวตามเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

2) แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืน

3) ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

4) แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ

1. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยวสายอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ในปัจจุบัน

2. ได้โปรแกรมการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว

3. ได้แนวทางการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างยั่งยืน

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 บทนำ

การวิจัยการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นต่าง ๆ อาทิ ความหมายของการท่องเที่ยว ลักษณะของการท่องเที่ยว ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์อาณาจักรขอม การนับถือศาสนาของชนชาติขอม วิวัฒนาการของศิลปะขอม โบราณสถานที่สำคัญในประเทศกัมพูชา โบราณสถานที่สำคัญในเขตอีสานใต้ประเทศไทย กำหนดอายุของโบราณสถานขอม รายชื่อแหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์กลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สถิติด้านการบริการการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่ได้ศึกษา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 ความหมายของการท่องเที่ยว

เมื่อต้นศตวรรษที่ 19 ได้มีการกำหนดคำว่า “การท่องเที่ยว” (Tourism) ขึ้นมาใช้อย่างแพร่หลายและสหประชาชาติได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นการเดินทางเพื่อความบันเทิงรื่นเริงใจ เยี่ยมญาติ หรือไปร่วมประชุมโดยไม่ได้เป็นการประกอบอาชีพและไม่ใช่เป็นการไปพักอย่างถาวร” แมคอินทอชและโกลด์เนอร์ (McIntosh and Goeldner อ้างถึงใน อรรถธรรม พรหมมะ, 2547 : 10) ได้อธิบายว่า การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการนันทนาการ (Recreation) รูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นระหว่างเวลาว่างที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเป็นการเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายถึงที่อยู่อาศัยไปยังอีกที่หนึ่งที่ถือเป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อม โดยมีแรงกระตุ้น (Motivator) จากความต้องการในด้านกายภาพ ด้านวัฒนธรรม ด้านการปฏิสัมพันธ์ และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ และองค์การท่องเที่ยวโลก (World Tourist Organization) หรือ WTO) ซึ่งเป็นเครือหนึ่งของสหประชาชาติได้บัญญัติขึ้น หมายถึง การเดินทางใด ๆ ก็ตามที่มีลักษณะ 3 ประการ คือ

1. เดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว (Temporary)
 2. เดินทางไปด้วยความสมัครใจ (Voluntary)
 3. เดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่ไม่ใช่เพื่อการประกอบอาชีพหรือหารายได้
- ไพบุลย์ พงสะบุตร และวิลาสวงศ์ พงสะบุตร (2536) ได้ให้ความหมายของการ

ท่องเที่ยว (Tourism) หมายถึง การเดินทางไปเยี่ยมสองสถานที่ต่างถิ่นซึ่งมิใช่เป็นที่พำนักอาศัยประจำของบุคคลและเป็นการไปเยือนชั่วคราวโดยไม่ใช่เพื่อเป็นการประกอบอาชีพหารายได้

2.3 ลักษณะของการท่องเที่ยว

วรรณ วรชวานิช (2546 : 17 – 18) ได้อธิบายความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า การที่คนเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ และตลอดระยะเวลาเหล่านั้นได้มีกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น การไปเที่ยวชมสถานที่ที่สวยงามหรือทัศนียภาพแปลก ๆ หรือเดินซื้อสิ่งของต่าง ๆ การท่องเที่ยวมีหลายลักษณะด้วยกัน โดยขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการท่องเที่ยว ประเภทของการคมนาคม จำนวนสมาชิกหรือค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ดังนี้

1. การท่องเที่ยวเพื่อความสนุกสนานและความบันเทิง
2. การท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนและสุขภาพ
3. การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาวัฒนธรรม
4. การท่องเที่ยวเพื่อการกีฬา
5. การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ การประชุมและสัมมนา
6. การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา

2.4 ประเภทของแหล่งท่องเที่ยว

ปรีชา แดงโรจน์ (2544 : 229 – 230) ได้แบ่งแหล่งท่องเที่ยวออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (Natural Attractions) หมายถึง สถานที่ธรรมชาติ เช่น ภูเขา น้ำตก ถ้ำ ลำธาร ทะเล หาดทราย หาดหิน ทะเลสาบ เกาะแก่ง น้ำพุร้อน บ่อน้ำร้อน บ่อน้ำแร่ เขตสงวน พันธุ์สัตว์ อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน สวนรุกชาติ พื้นที่ชุ่มน้ำ ปะการัง ธรรมชาติใต้ทะเลและซากดึกดำบรรพ์ ฯลฯ ที่เปิดให้สาธารณชนเข้าใช้สถานที่เพื่อการท่องเที่ยว โดยสถานที่เหล่านั้นอาจอยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนเป็นเจ้าของก็ได้
2. แหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานและศิลปวัฒนธรรม (Archaeological and Cultural Attractions) หมายถึง สถานที่โบราณหรือสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัด โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑ์ ศาสนสถาน กำแพงเมือง คูเมือง อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน แหล่งโบราณคดี ที่เปิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยสถานที่ดังกล่าวจะเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ได้

สถานที่ต่าง ๆ ที่จัดตกแต่ง หรือรวบรวมเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม เช่น ศูนย์วัฒนธรรม แหล่งผลิตสินค้าพื้นเมือง หัตถกรรมพื้นบ้าน สถานที่แสดงการดำเนินชีวิตและวิถีชีวิตของคนพื้นบ้าน เป็นต้น โดยสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ อาจจะเป็นสถานที่ที่ดำเนินการโดยรัฐหรือเอกชนก็ได้

3. แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการนันทนาการ (Recreational Attractions) หมายถึง สถานที่สร้างขึ้นเพื่อจัดให้บริการนันทนาการต่าง ๆ เพื่อให้ความเพลิดเพลิน ให้ความรู้กับนักท่องเที่ยว เช่น สวนสนุก Theme Park พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

4. แหล่งท่องเที่ยวเมืองและชุมชน (Towns and Communities Attractions) หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในเมืองหรือชุมชนที่สะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในท้องถิ่นนั้น

นอกจากประเภทของแหล่งท่องเที่ยวแล้ว มิลและมอริสัน (Mill and Morrison, 1992 : 263) แมคอินทอชและโกลด์เนอร์ (McIntosh and Goeldner, 1986 : 2000) ได้ให้ความหมายคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวต้องประกอบด้วยสิ่งดึงดูดใจ (Attractions) จากทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติสิ่งอำนวยความสะดวก (Facilities) ปัจจัยพื้นฐานในเรื่องระบบการสื่อสารและสาธารณูปโภค การขนส่ง (Transportation) และการต้อนรับอย่างมิตรไมตรี (Hospitality)

2.5 ประวัติศาสตร์อาณาจักรขอม

ชนชาติขอมเป็นบรรพบุรุษของชนชาติกัมพูชาในปัจจุบันนี้ ในระยะหนึ่งชนชาติขอมได้เคยแผ่อำนาจเข้ามาในประเทศไทย ลาว และแหลมอินโดจีน ไชนา แถบปากแม่น้ำโขง ชนชาติขอมพูดภาษาล้ายกับชนชาติมอญซึ่งอยู่ในประเทศพม่า ด้วยเหตุนี้บาทหลวงชมิทท์ (Schmidt) จึงได้จัดชนชาติขอมไว้ในกลุ่มซึ่งแบ่งออกตามรูปภาษาเป็นพวกออสโตร-เอเชียติก (Austro – asiatic)

ประวัติของอาณาจักรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศกัมพูชาเริ่มขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 6 และมีอยู่ในจดหมายเหตุของนักประวัติศาสตร์จีน นักประวัติศาสตร์จีนได้เขียนว่าอาณาจักรก่อนข้างป่าเถื่อนชื่อฟูนันอยู่ทางภาคใต้ของแหลมอินโดจีน และอาณาจักรนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 ลงมาก็ได้ส่งเครื่องบรรณาการไปถวายแก่พระเจ้ากรุงจีน

จดหมายเหตุจีนชื่อนานชีจู หรือประวัติราชวงศ์ซ่งทางทิศใต้ (พ.ศ. 1022 – 1044) ได้กล่าวว่าอาณาจักรฟูนันมีราชินีทรงนามว่าลิวหยี่เป็นผู้ปกครอง มีชายต่างชาตินามว่าฮวนเตียนเดินทางมาจากประเทศอื่นมาปราบปรามนาง ลงท้ายก็ได้ทำการสมรสกับนาง และนำนางไปสู่ชนบทประเพณีที่เจริญ ฮวนเตียนไม่ต้องการจะเห็นนางไปที่ใดโดยไม่นุ่งผ้า จึงได้นำผ้ามาพับเข้าและสวมลงไปในศีรษะของนาง ประเทศของฮวนเตียนนี้นายเปลิโตร์ (Pelliot) นักปราชญ์

ฝรั่งเศสสันนิษฐานว่าเป็นประเทศอินเดียนั่นเอง จดหมายเหตุจีนอีกฉบับหนึ่งชื่อเหลียงจูหรือประวัติศาสตร์เหลียง (พ.ศ. 1045-1099) ก็ได้กล่าวถึงความถึงอาณาจักรพูนไว้คล้ายคลึงกัน

ปรากฏจากหนังสือเหลียงจูว่าในไม่ช้าประเทศจีนก็นำเอาอารยธรรมแบบนี้มาสู่อาณาจักรพูนอีก คือในพุทธศตวรรษที่ 9 ผู้ชายในอาณาจักรพูนยังไม่ได้สวมเสื้อผ้า มีแต่ผู้หญิงซึ่งสวมผ้าผืนเดียว เจาะรูให้ศีรษะโผล่ออกมา ราชทูตจีนเมื่อเห็นเช่นนี้ก็ได้แสดงความประหลาดใจ พระราชาพูนจึงได้รับสั่งให้บุรุษในอาณาจักรของพระองค์นุ่งผ้า (คือเอาผ้า 1 ผืนมาพันกาย) แต่ต่อมาอีกเล็กน้อยราวกลางพุทธศตวรรษที่ 10 พราหมณ์อินเดียนามว่าโกณฑัญญะ ก็ได้ขึ้นครองอาณาจักรพูนและได้เปลี่ยนขนบประเพณีทุกอย่างไปตามแบบอินเดีย

ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ แหลมอินโดจีนก็เป็นพื้นที่เชื่อมระหว่างอารยธรรมใหญ่ในทวีปเอเชีย 2 แห่ง คือ อารยธรรมของประเทศอินเดียและจีน ศิลปะอินเดียก็ได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปะขอมราวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 และในขณะเดียวกันอิทธิพลของศิลปะจีนก็มีอยู่บ้างแม้ว่าจะมีน้อยกว่า แต่อิทธิพลของศิลปะจีนนี้บางครั้งก็มีอยู่มากเกือบเท่าลักษณะพื้นเมืองของขอมเอง คือ บางครั้งจะทำให้ศิลปะขอมมีลักษณะแตกต่างออกไปจากศิลปะอินเดียอย่างเห็นได้ชัด ลักษณะสำคัญของประวัติศาสตร์และศิลปะของอาณาจักรขอมก็คือการที่อารยธรรมอินเดียและจีนมามีอิทธิพลเหนืออารยธรรมของชาวพื้นเมือง

นอกจากเหตุการณ์ตามที่นักประวัติศาสตร์จีนได้เขียนไว้ ก็ยังมีนิยายพื้นเมืองของขอมซึ่งมีเรื่องราวคล้ายคลึงกับข้อความในจดหมายเหตุจีนอีกคือนิยายที่กล่าวว่า ราชวงศ์ขอมสืบเชื้อสายมาจากพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งได้สมรสกับนางนาคริดาของพระยานาคบรรพบุรุษดั้งเดิมของอาณาจักรขอมพราหมณ์ผู้นี้ก็แสดงถึงอิทธิพลของประเทศอินเดียและนางนาคก็แสดงถึงชนพื้นเมืองนั่นเอง

ลักษณะดังกล่าวคืออารยธรรมอินเดียผสมกับอารยธรรมพื้นเมืองและของจีนนั้น ก็ได้มีอยู่เฉพาะในอาณาจักรพูนเท่านั้น แต่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ตลอดระยะทางการเดินทางจากประเทศจีนไปยังประเทศอินเดีย ท้องถิ่นเหล่านี้ได้ก่อตั้งขึ้นเป็นอาณาจักรต่าง ๆ เป็นต้นว่าอาณาจักรจัมปา ซึ่งเคยตั้งอยู่ในประเทศเวียดนามปัจจุบัน ในระหว่างปากแม่น้ำในแคว้นดงเกียและปากแม่น้ำโขง นอกจากนี้ก็มีอาณาจักรทวารวดีทางภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน อาณาจักรไชยาและนครศรีธรรมราชในแหลมมลายู และอาณาจักรศรีวิชัยบนหมู่เกาะสุมาตราและชวา ในบรรดาอาณาจักรเหล่านี้ได้เกิดมีอารยธรรมซึ่งแม้ว่าจะมาจากรากเหง้าอันเดียวกันแต่ก็มีลักษณะแตกต่างกันออกไป

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ขึ้นครองราชย์ ได้ขึ้นต้นของพระองค์ได้ทรงทำไมตรีต่อชนชาติจามเพื่อร่วมกันต่อสู้ชนชาติญวน แต่ในไม่ช้าพระองค์ก็กลับยกทัพเข้ารุกรานอาณาจักรจัมปา ยึดเมืองหลวงของจามชื่อวิชัย ตลอดจนกษัตริย์จามไว้ได้ในปี พ.ศ. 1688 แต่ชัยชนะครั้งนี้ก็ไม่ได้มีผลยั่งยืน ในพ.ศ. 1692 กองทัพจามก็ตีกองทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 แตกพ่ายไป พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ทรงสร้างปราสาทนครวัด และการก่อสร้างครั้งนี้ได้ทำให้พระองค์ทรงมีพระนามโด่งดังเป็นที่รู้จักกันยิ่งกว่าการรบทัพจับศึกของพระองค์เป็นอันมาก

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ราว พ.ศ. 1695 และตั้งแต่นั้นมาก็มีเหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้นในอาณาจักรขอม มีผู้เข้าแย่งราชบัลลังก์ และใน พ.ศ. 1720 เมืองพระนครก็ถูกกองทัพเรือจามเข้าโจมตี หลังจากโดนปล้นสะดมแล้วก็โดนไฟเผาเสียสิ้น

อาณาจักรขอมเริ่มเรียบร้อยใหม่เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1724 พระองค์ได้ทรงทำการแก้แค้นแก่ชาวจาม โดยยกกองทัพเข้าไปในอาณาจักรจัมปา มีโอรสของพระองค์ผู้ซึ่งต่อมาจะได้เป็นพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 เป็นผู้ช่วยพระองค์จับกษัตริย์จามได้และทรงตั้งน้องเขยของพระองค์เป็นกษัตริย์จามแทน อาณาจักรจัมปาได้ตกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมตั้งแต่ พ.ศ. 1746 – 1763 ในระหว่างนี้อาณาจักรขอมก็ได้แผ่อำนาจขึ้นไปในลุ่มแม่น้ำโขงจนถึงเมืองเวียงจันทน์และได้อาณาจักรทวารวดีทั้งหมดไว้ได้อำนาจ

นอกจากจะเป็นนักรบแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังทรงเป็นนักก่อสร้างและนักการปกครองด้วย พระองค์ทรงสร้างศาสนสถานหลายแห่งเป็นต้นว่า ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร ปราสาทตาพรหม และบันทายกูฎีหรือบันทายกเดย์ (Banteay Kdei) พระองค์ได้ทรงสร้างเมืองหลวงคือ เมืองพระนครหลวง มีกำแพงล้อมรอบ มีประตูเข้า 5 ประตู และมีปราสาทขนาบอยู่กลางใจเมืองศิลาจารึกในรัชกาลของพระองค์ยังกล่าวว่า พระองค์ได้ทรงสร้างโรงพยาบาลเป็นจำนวนร้อย ๆ แห่ง ศิลาจารึกเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปตั้งแต่ในประเทศลาวจนถึงฝั่งทะเลในประเทศญวนและแหลมโคชินไชนา ทางทิศใต้ บางหลักก็กล่าวถึงชัยชนะในการสงครามของพระองค์ บางหลักก็กล่าวถึงกิจการทางด้านกุศลที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญ ทั้งหมดนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นบุคคลที่สำคัญเพียงไรสำหรับอาณาจักรขอมในขณะนั้น

แต่ความรุ่งโรจน์เช่นนี้ก็ไม่ได้คงอยู่เป็นเวลานาน ในไม่ช้าอาณาจักรขอมก็ตกลงสู่ความเสื่อมอีกใน พ.ศ. 1839 เมื่อนักเดินทางชาวจีนชื่อจิวกาวน (Tcheou Ta-Kouan) ได้เข้ามาเยี่ยมอาณาจักรขอม โดยเฉพาะ ณ ตัวเมืองพระนครหลวง เขาก็ได้กล่าวถึงความกดดันซึ่งชนชาติไทยได้เริ่มมีต่อชนชาติขอมแล้ว ความกดดันนี้ก็จะยิ่งมีมากขึ้นและต่อมาก็มีการรบบพุ่งบ่อย ๆ จนในพุทธศตวรรษที่ 20 พระเจ้าแผ่นดินขอมก็จำต้องละทิ้งเมืองพระนครหลวงไปตั้งราชธานีใหม่ทาง

ลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ และอาณาจักรขอมหรือซึ่งอาจเรียกได้ว่าเขมรในตอนนั้น ก็มีอาณาเขตลดน้อยลงไปมาก

ใน พ.ศ. 2337 ตัวเมืองพระนครและพระนครหลวงจึงตกอยู่ภายใต้ความครอบครองของไทยจารีกรุ่นหลังที่ปราสาทนครวัดแสดงให้เห็นเราทราบว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2106 – 2281 ศาสนสถานแห่งนี้แม้ว่าจะได้เปลี่ยนจากศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายมาเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว แต่ก็ยังคงเป็นศาสนสถานซึ่งชาวเขมรเดินทางมาแสวงบุญกันอยู่เสมอ พระเจ้าแผ่นดินเขมรเองแม้ว่าจะประทับอยู่ห่างไกล แต่ก็ยังทรงถืออยู่เสมอว่านครวัดเป็นศาสนที่สำคัญของชาติ และการเปลี่ยนจากเทวสถานมาเป็นวัดในพุทธศาสนานั้นก็ไม่ใช่สิ่งสำคัญอะไรเลย

2.6 การนับถือศาสนาของชนชาติขอม

โบราณสถานขอมที่ยังมีเหลืออยู่จนถึงทุกวันนี้ส่วนมากเป็นศาสนสถานทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า วัตถุที่ถาวรคืออิฐและศิลานั้นมักจะใช้สำหรับก่อสร้างศาสนสถานเท่านั้น ชนชาติขอมนับถือศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธซึ่งมาจากประเทศอินเดีย ทั้งสองศาสนานี้เชื่อถือในการเวียนว่ายตายเกิดเหมือนกัน

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่ยู่งยาก เกิดขึ้นจากลัทธิพระเวทซึ่งพวกอารยันได้นำเข้ามาในประเทศอินเดียผสมกับลัทธิพื้นเมืองซึ่งมีอยู่แล้วในประเทศอินเดียก่อนที่พวกอารยันจะบุกรุกเข้ามาแม้ว่าในศาสนาฮินดูจะมีการเคารพนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่ก็มีพระผู้เป็นเจ้าที่ยิ่งใหญ่อยู่เพียงองค์เดียว คือ ตรีมูรติ ได้แก่พระผู้เป็นเจ้า 3 องค์มารวมกัน คือ พระพรหม พระวิษณุหรือนารายณ์ และพระศิวะหรืออิศวร

พระพรหมเป็นแต่เพียงพระผู้เป็นเจ้าชั้น 2 แต่พระอิศวรและพระนารายณ์นั้นกลายเป็นเทพเจ้าผู้เป็นประมุขของนิกายใหญ่ 2 นิกาย ที่แข่งขันอยู่ในประเทศอินเดีย คือ นิกายไศวะ ถือว่าพระอิศวรเป็นใหญ่กว่าพระนารายณ์ และนิกายไวษณพ ถือว่าพระนารายณ์เป็นใหญ่กว่าพระอิศวร และพระนารายณ์ คือ พระหริ และพระอิศวรคือพระหระ นั้นก็ยังรวมกันเข้าเป็นเทพเจ้าองค์เดียวกันได้คือพระหริหระ พระพรหมซึ่งตามทฤษฎีจัดว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุดนั้น มีสี่พักตร์ สี่กร ทรงหงส์เป็นพาหนะ

พระนารายณ์มีหนึ่งเศียร สี่กร และมักจะทรงสังข์ครุฑหรือตะบอง ดอกบัว และจักรในสมัยรัตนโกสินทร์ ไทยเรามาเปลี่ยนดอกบัวเป็นตรี) ซายาของพระองค์คือพระลักษมีเทพธิดาแห่งความงาม พระนารายณ์ทรงครุฑเป็นพาหนะ การบรรทมหลับของพระนารายณ์นั้นเป็นการช่วย

สร้างโลกไว้ได้ภายหลังที่โลกถูกทำลายลง คือเมื่อสิ้นกัลป์ แล้วพระนารายณ์จะบรรทมหลับอยู่เหนือพระยานันทนาราชในท่ามกลางมหาสมุทร และจากพระนาภีของพระองค์ก็จะมีดอกบัวผุดขึ้นมา มีพระพรหมผู้สร้างโลกประทับอยู่บนนั้น ระหว่างกัลป์พระนารายณ์ก็จะอวดตาลงมาเพื่อรักษาโลก อวดตาลเหล่านี้บางครั้งก็เป็นสิงห์ บางครั้งก็เป็นเต่า หมูป่า ปลา หรือวีรบุรุษ และบรรดาศิลปินก็ได้ผลิตรูปภาพเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ขึ้นไว้อย่างมากมาย กูรมาวตารหรือปางอวดตาล เป็นเต่าซึ่งเกี่ยวข้องกับการกวนเกษียรสมุทรนั้น เป็นที่นิยมชมชอบกันมากในบรรดาช่างขอมการอวดตาลเป็นมนุษย์ของพระนารายณ์คือเป็นพระรามและพระกฤษณะ ดังที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือรามายณะมหาภารตะ หริวงศ์ ภาควตะปุรานะ และวิษณุปุรานะ ก็เป็นที่นิยมของช่างสลักขอมเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากภาพสลักอันงดงามซึ่งมีเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก พระกฤษณะซึ่งมีกำลังร่างกายแข็งแรงอย่างน่ามหัศจรรย์มาตั้งแต่เด็กนั้น ก็คือชายหนุ่มเลี้ยงโคซึ่งมีเสน่ห์เป็นที่ติดใจแห่งหญิงเลี้ยงโคทั้งหลาย

พระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุดในลัทธิไศวะ ตามลัทธิถือกันว่าพระองค์เป็นทั้งผู้ทำลายและผู้สร้างโลก เพราะเหตุว่าความตายนั้นก็คือการก่อให้เกิดมีชีวิตขึ้น พระอิศวรมักมีหนึ่งเศียรสี่กร และมักจะทรงถือตรีศูล คือสามง่าม พระองค์มี 3 เนตร เนตรที่ 3 ตั้งขวางอยู่กลางหน้าผาก พระเศวตมักเป็นขมวดเกล้าเป็นชฎา และบางครั้งก็มีรูปดวงจันทร์ข้างแรกประดับอยู่บนนั้น พระองค์ทรงนั่งบนงวางหรือหนังสือ มีงูเป็นสังวาล และทรงโคนนทิเป็นพาหนะ บางครั้งพระอิศวร ก็จะทรงพ่อนำเป็นนาฏราช เป็นการพ่อนำที่กำหนดระยะโชคชะตาของมนุษย์ ชายาของพระอิศวรเป็นทั้งผู้ที่แสดงความเมตตากรุณาและผู้ที่น่าสะพรึงกลัว เหมือนกับพระอิศวรซึ่งเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย นางเป็นสัญลักษณ์ของกำลังของโลก ภายใต้ลักษณะความอ่อนหวาน นางมีชื่อว่า ปารพตี และภายใต้ลักษณะโหดร้าย นางมีชื่อว่า ทูรคาหรือกาลี ช่างขอมมักสร้างรูปพระอิศวรกำลังโอบอุ้มชายาของพระองค์อยู่เหนือพระเพลา พระอิศวรและนางปารพตีมีโอรส 2 องค์ คือ พระขันธกุมารเทพเจ้าแห่งการสงคราม ทรงนกกยูงเป็นพาหนะ และพระคเณศเทพเจ้าผู้มีเศียรเป็นช้างผู้อุปถัมภ์อักษรศาสตร์ ศิลปินขอมมักชอบทำรูปพระอิศวรปางแสดงความเมตตากรุณา มากกว่าปางเสวยกาม เสร้าหมอง หรือน่าสะพรึงกลัว แต่แทนที่จะทำรูปพระองค์เหมือนมนุษย์ช่างขอมมักชอบทำรูปสัญลักษณ์แทน คือรูปศิวลึงค์ ศิวลึงค์หรือเครื่องหมายองค์กำเนิดของเพศชายนี้แสดงถึงอำนาจในการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้า และต่อมาก็ได้กลายเป็นเครื่องหมายของพระมหากษัตริย์ขอมด้วย

ในบรรดาพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาฮินดู ก็มีเทวดาอีกองค์หนึ่งที่ควรกล่าวถึง คือพระอินทร์เทพเจ้าแห่งสายฟ้าและฝนทรงช้างเอราวัณ 3 เศียรเป็นพาหนะ

นอกจากนับถือศาสนาฮินดูแล้ว ชาวขอมยังนับถือพุทธศาสนาด้วย พุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 นิกาย คือ เถรวาทหรือหินยาน ซึ่งปัจจุบันนับถือกันอยู่ในเกาะลังกา พม่า ไทย กัมพูชา และมหายานซึ่งปัจจุบันนับถือกันอยู่ในภาคกลางของทวีปเอเชีย ทิเบต จีน และญี่ปุ่น

เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6 ชนชาวฟูนันนับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่ในสมัยเมืองพระนครคือตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา ชาวขอมกลับนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ในขณะนั้นลัทธิมหายานกำลังเจริญอย่างเต็มที่ อยู่ในเกาะชวาและแคว้นเบงกอลในประเทศอินเดียด้วย แต่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทจากประเทศไทยก็ได้เข้าไปแทนที่ลัทธิมหายานอีก

คำสั่งสอนของพุทธศาสนากล่าวว่ามนุษย์อาจจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ โดยการศึกษาพระธรรมของพระพุทธเจ้าและการฝึกหัดระงับดับกิเลส พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทสอนทางที่มนุษย์จะบำเพ็ญได้ด้วยความยากลำบาก พุทธศาสนาลัทธินี้นับถือพระศรีศากยมุนี พระพุทธเจ้าคือพระพุทธเจ้าที่ได้ประสูติและตรัสรู้ในโลกนี้เป็นสำคัญ แต่พุทธศาสนาลัทธิมหายานกลับนิยมอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ในลัทธิมหายานเกิดมีพระโพธิสัตว์ คือผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตขึ้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีพระยานิพพาน คือพระพุทธเจ้าผู้บำเพ็ญจนสมาบัติขึ้นอีกหลายพระองค์ด้วยกัน แทนที่จะมุ่งหวังไปสู่นิพพานดังที่ลัทธิเถรวาทสอน ลัทธิมหายานได้กล่าวอ้างถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก และกล่าวว่าวิญญูญาณจะได้ไปเกิดที่นั่นแล้วแต่บุญกุศลที่ได้บำเพ็ญไว้ พระโพธิสัตว์องค์นี้ในแหลมอินโดจีนมักเรียกกันว่าพระโพธิสัตว์โลกเชศวร คือพระโพธิสัตว์ผู้เป็นใหญ่ในโลก ผู้เป็นใหญ่เหนือสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระองค์มีพระทัยเปี่ยมไปด้วยความสงสารและเมตตากรุณา ดังนั้นแทนที่จะเข้านิพพาน พระองค์ก็ยังคงอยู่เพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์ที่ต้องทนทุกข์เวทนา และเพื่อจะพาพวกเหล่านี้เข้าไปสู่นิพพานพร้อมกับพระองค์เอง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือโลกเชศวรเกิดขึ้นจากพระยานิพพานองค์ที่ทรงนามว่า อมิตาภะ และมีรูปพระอมิตาภะ คือพระพุทธรูปปางสมาธิประจําอยู่เหนือมวยเกศา ในแหลมอินโดจีนพระโพธิสัตว์โลกเชศวรมักทรงถือหนังสือ ลูกประคำ คนโท และดอกบัว แต่พระกรของพระองค์นั้นมีจำนวนต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ 2 ถึง 4, 6 หรือ 12 และในตำราบางเล่มก็ว่ามีตั้งพัน ศิลปินขอมชอบทำรูปพระโพธิสัตว์โลกเชศวรกำลังแบ่งภาคออกเป็นบุคคลเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก ในภาพสลักพระโพธิสัตว์จะมีรูปบุคคลเล็ก ๆ เหล่านี้ล้อมรอบอยู่ดังรัศมี สำหรับประติมากรรมลอยตัวบุคคลเล็ก ๆ เหล่านี้ก็จะปรากฏอยู่บนองค์พระโพธิสัตว์เองคล้ายกับเสื้อเกราะที่ทำด้วยลูกโซ่ และห่วงลูกโซ่แต่ละห่วงนั้นก็คือรูปบุคคลเล็ก ๆ เหล่านั้น

พุทธศาสนาได้รวบรวมเอาบรรดาเทพเจ้าในศาสนาฮินดูเข้าไว้ในศาสนาของตนมาตั้งแต่ครั้งโบราณ แต่เทพเจ้าเหล่านี้ก็ลดความสำคัญลงไป กลายเป็นเพียงบุคคลสำหรับประกอบเรื่องเท่านั้น โดยเฉพาะพุทธศาสนาลัทธิมหายานได้ขอเอื้อมเอาบรรดาเทวดาจากพวกพราหมณ์มาเป็นมากและด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาลัทธิมหายานจึงอยู่ปะปนกันได้กับศาสนาฮินดูเป็นอย่างดีทั้งในประเทศอินเดีย บนเกาะชวา และแหลมอินโดจีน นายมุส (Mus) นักปราชญ์ฝรั่งเศสคนหนึ่งได้กล่าวว่าพุทธศาสนาลัทธิมหายานเมื่อได้กลืนเอาเทพเจ้าของพวกพราหมณ์เข้าไว้นั้นทำท่าเหมือนว่าได้ชัยชนะแต่แท้จริงก็อาจเรียกได้ว่าต้องพ่ายแพ้ เพราะเหตุว่าได้สูญเสียลักษณะอันเป็นของตนเองโดยเฉพาะไป

นอกจากนี้ตามรูปภาพต่าง ๆ ของขอม เราจะเห็นว่ามียุทธดาชั้นไม่สำคัญอยู่อีกเป็นจำนวนมาก เทวดาเหล่านี้มีอยู่ทั้งในศาสนสถานทางศาสนาพุทธและฮินดู เป็นต้นว่า เหล่าเทวดาคือเทพเจ้าผู้บำเพ็ญความดี และอสูร ยักษ์ที่ดุร้ายซึ่งเป็นคู่แข่ง การสร้างรูปเทวดาและอสูรสลับกัณนี้เป็นที่นิยมกันมากในบรรดาศิลปินขอมและอาจคิดว่ามีผลทางเวทมนตร์หรือในทางป้องกันศัตรูก็ได้ นอกจากนี้ก็ยังมีนางอัปสรผู้ฟ้อนรำอยู่ในท้องฟ้าซึ่งมีสลักร้อยทั่วไปในศาสนสถานในเมืองพระนครและยังมีนาคราชหรือพระยานาคผู้เป็นบรรพบุรุษของอาณาจักรขอมตามนิยายดังที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย ทำเป็นรูปงูเห่ามีหลายหัว มีนิยายเกี่ยวกับราชวงศ์ต่าง ๆ ในทวีปเอเชียหลายแห่งได้กล่าวไว้ว่าราชวงศ์ของประเทศเหล่านั้นเกิดขึ้นเนื่องจากธิดาของพระยานาคซึ่งเป็นเจ้าของท้องถื่นได้สมรสกับชายแปลกหน้า นิยายของขอมยังกล่าวเพิ่มเติมไปอีกว่าพระยานาค บิดาของเจ้าหญิง ภายหลังที่ได้กลืนน้ำซึ่งท่วมดินแดนแถบนั้นจนหมดสิ้นไปแล้วก็ได้สร้างราชอาณาจักรให้แก่บุตรเขยด้วย ในพุทธศตวรรษที่ 18 ยังมีความเชื่อถือกันในประเทศกัมพูชาว่า พระเจ้าแผ่นดินขอมต้องเสด็จไปบรรทมร่วมกับนางนาคหรือกับวิญญาณของนางทุกคืนเพื่อทำให้อาณาจักรขอมเจริญรุ่งเรือง จากนิยายเรื่องนี้สถาปนิกและประติมากรขอมจึงยึดถือว่าพระยานาคซึ่งเป็นผู้ปกป้องอาณาจักรขอมก็ย่อมเป็นผู้รักษาศาสนสถานด้วย และด้วยเหตุนี้เราจะเห็นว่ามียุทธดาพระยานาคอยู่เป็นอันมากบนลานทางเข้า ศาสนสถานรวมทั้งบนทับหลังและหน้าบันซึ่งอยู่เหนือประตูศาสนสถานเหล่านั้นด้วย

บางทีจะเป็นด้วยการเคารพนับถือขนาดนี้เองที่ทำให้ศิลปะขอมในพุทธศตวรรษที่ 17 นิยมสร้างรูปภาพซึ่งเดิมเคยปรากฏอยู่เป็นภาพสลักนูนต่ำในศิลปะอินเดีย แต่ได้กลายมาเป็นประติมากรรมลอยตัวอย่างงดงามในศิลปะขอม ประติมากรรมแบบนี้ก็คือพระพุทธรูปนาคปรก ตอนพระพุทธรูปประทับอยู่เหนือขนดของพระยานาคมุจลินท์ และพระยานาคได้กางเศียรออกคอยคุ้มครองการสมาธิของพระองค์

ตามจดหมายเหตุจีนปรากฏว่า ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธได้รับการนับถือร่วมกันอยู่ อาณาจักรฟูนันตั้งแต่วราชพุทธศตวรรษที่ 6 ความจริงการนับถือร่วมกันเช่นนี้ก็ยังคงเป็นอยู่จนทุกวันนี้ แม้ว่าชาวกำพูชาในปัจจุบันจะได้นับถือพุทธศาสนาหลักัทธิเถรวาทกันหมดแล้ว แต่ก็ยังคงมีพวกพราหมณ์ประจำอยู่ในราชสำนักพราหมณ์เหล่านี้เป็นผู้ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ และเป็นผู้เฝ้ารักษาพระแสงขรรค์ชัยศรีซึ่งเป็นวัตถุสำคัญประจำราชอาณาจักกำพูชา

จดหมายเหตุจีนชื่อ นานซีจู ได้กล่าวถึงการสนทนาระหว่างพระภิกษุชาวอินเดียชื่อ นาคเสน กับพระเจ้าจักรพรรดิแห่งประเทศจีนใน พ.ศ. 1027 ในจดหมายเหตุเล่มนั้นพระนาคเสนได้กล่าวถึงอาณาจักรฟูนันว่า “ประเพณีของประเทศนี้ก็คือการเคารพบูชาพระมเหศวร คือ พระอิศวร พระผู้เป็นเจ้าของคัมภีร์ได้เสด็จลงมาบนภูเขาคือ โมตัน บ่อย ๆ เพื่อประทานเทวอำนาจของพระองค์” อีกตอนหนึ่งพระนาคเสนกล่าวว่า “ พระโพธิสัตว์ก็ได้แสดงความเมตตากรุณาของพระองค์ พุทธานุภาพของพระพุทธองค์ได้แผ่ไปทั่วทั้ง 10 แคว้น ไม่มีผู้ใดเลยที่จะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากพระองค์” พระจักรพรรดิจีนผู้ทรงนับถือพระพุทธศาสนาได้รับสั่งตอบว่า “ถูกแล้ว พระมเหศวรได้ทรงแสดงถึงเทวอำนาจอันมหัศจรรย์ของพระองค์ และได้ประทานเทวอำนาจของพระองค์แก่ประเทศนั้นแม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นประเพณีของต่างประเทศที่อยู่ห่างไกล แต่ข้าพเจ้าก็ยินดีชื่นชมในประเพณีเหล่านั้น”

จดหมายเหตุจีนอีกเล่มหนึ่งชื่อ เหลียงจู ได้กล่าวว่า ใน พ.ศ. 1046 กษัตริย์แห่งฟูนันได้ทรงส่งคณะทูตเข้าไปในประเทศจีนเพื่อนำพุทธรูปทำด้วยปะการังไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิจีน แต่ในขณะเดียวกันจดหมายเหตุฉบับนี้ก็กล่าวว่าฟูนันเคารพบูชาเทพเจ้า และหล่อรูปเทพเจ้าเหล่านี้ขึ้นด้วยสัมฤทธิ์ รูปที่มี 2 หน้า มี 4 แขน รูปที่มี 4 หน้า มี 8 แขน มือแต่ละข้างถือของบางอย่าง เป็นต้นว่า เด็ก นก หรือสัตว์สี่เท้า บางครั้งก็ถือดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ รูปเหล่านี้ย่อมเป็นเทวรูปในศาสนาฮินดูโดยไม่ต้องสงสัย

ใน พ.ศ. 1082 อาณาจักรฟูนันได้ส่งเส้นพระเกศาของพระพุทธเจ้ายาว 12 ฟุต ไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิจีน และในระยนี้ก็มีพระภิกษุสงฆ์ชาวฟูนันเดินทางเข้าไปยังประเทศจีนเพื่อแปลคัมภีร์ในพุทธศาสนาด้วย

นอกจากนี้ยังมีพยานที่แสดงถึงการที่ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกในอาณาจักรฟูนันอีก คือศิลาจารึกฟูนันหลักหนึ่งซึ่งมีอายุราวก่อน พ.ศ. 1100 ได้กล่าวขึ้นต้นสรรเสริญพระพุทธคุณ 2 บรรทัด แต่ในขณะเดียวกันก็ได้กล่าวด้วยว่า พระราชาฟูนันได้ทรงตั้งให้บุตรชายพราหมณ์ผู้หนึ่งเป็นผู้ตรวจการทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในขณะนั้นทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูก็อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก แต่ในไม่ช้าก็เกิดมีการ

ประหัตประหารกันขึ้น เมื่อพระภิกษุจีนชื่ออี้จิง หรือ ยีซิง (Yi-tsing) เดินทางจากประเทศจีนไปพำนักอยู่ยังประเทศอินเดียระหว่าง พ.ศ. 1214 ถึง 1238 ท่านได้กล่าวถึงอาณาจักรพูนันซึ่งขณะนั้นได้กลายเป็นอาณาจักรเจนละไปแล้วว่า ประชากรพวกนี้เคยนับถือเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก และต่อมาพระธรรมของพระพุทธเจ้าก็เคยรุ่งเรืองและเจริญแพร่หลาย แต่ทุกวันนี้มีพระราชที่โหดร้ายได้ขึ้นครองราชย์และได้ทำลายพุทธศาสนาเสียสิ้น จนในปัจจุบันนี้ไม่มีพระภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย

ข้อความที่พระภิกษุอี้จิงกล่าวนี้ย่อมเกินเลยความจริงไปบ้าง แม้ว่าตามหลักฐานทางประติมากรรมและศิลปากรก็จะแสดงว่าศาสนาฮินดูได้เข้ามามีอำนาจครอบงำประเทศกัมพูชาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 – 17 แต่พุทธศาสนาก็ไม่ได้สูญหายไปจากประเทศกัมพูชาเลยทีเดียว ดังจะเห็นได้จากการค้นพบศิลปากรเกี่ยวกับพุทธศาสนา 2 หลักซึ่งมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 และพระพุทธรูปมีลักษณะงดงามซึ่งค้นพบที่ตำบลไพรกระบาส (Prei Krabas) นั้นก็คงอยู่ในสมัยเดียวกันนี้ พุทธศาสนาในอาณาจักรพูนันในระยะแรกที่กล่าวมาแล้วดูจะเป็นลัทธิเถรวาทหลักฐานทางพุทธศาสนาเถรวาทเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศกัมพูชาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 13 และได้แพร่หลายอยู่ต่อมาอีกเป็นเวลาหลายศตวรรษ โดยมีการติดต่อกับแหล่งมหายานในแคว้นเบงกอลในประเทศอินเดียและกับเกาะชวา

อย่างไรก็ดี เป็นความจริงที่ว่าศาสนาฮินดูก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น พระมหากษัตริย์ขอมทรงนับถือพระอิศวรเป็นพิเศษโดยการเคารพบูชารูปศิวลึงค์ซึ่งยังคงมีเหลือให้เป็นอยู่มากทุกวันนี้ ในสมัยแรกนี้ เรายังได้พบรูปพระนารายณ์ที่งาม 2-3 รูป ตลอดจนรูปพระหริหระ (วิษณุศิวะ) เป็นจำนวนมากด้วย

พุทธศตวรรษที่ 14 เป็นเวลาที่มีการปฏิวัติครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์และโบราณคดี ขอมสมัยนี้เป็นระยะที่ศิลปะขอมได้รับอิทธิพลจากศิลปะจามและชวา และได้กลายเป็นศิลปะขอมแบบคลาสสิก หรือสมัยกลางไป ในขณะเดียวกันพระเจ้าแผ่นดินขอมในขณะนั้นคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345 – 1393) ก็ได้ทรงนำเอาภิกษุพิจิตรทางศาสนาแบบใหม่ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งเข้ามาใช้ภิกษุพิจิตรนี้มักกล่าวไว้ในศิลปากรที่สถกที่อกธมซึ่งปัจจุบันนี้เก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ประเทศไทย ศิลปากรหลักนี้กล่าวถึงการสร้างศาสนสถานของครอบครัวพรหมณ์ครอบครัวหนึ่งซึ่งได้ประจำอยู่ในราชสำนักขอมสืบต่อกันลงมาเป็นเวลาถึง 250 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 1345 – 1595

ศิลปากรหลักนี้กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้เสด็จจากเกาะชวามาครองประเทศกัมพูชา และเพื่อจะแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชผู้ทรงอำนาจภาพ พระองค์ก็ได้ทรงตั้งลัทธิ

การบูชาเทวราชขึ้นเพื่อแสดงว่าพระองค์เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่ผู้ใด เทวราชหรือพระเจ้าแผ่นดินที่เป็นพระผู้เป็นเจ้านี้ได้รับการสักการบูชาเป็นรูปคิวงลิงค์ ประดิษฐานอยู่บนเนินเดียวกับพระคิวงที่ประทับอยู่บนยอดเขา ศิลาจารึกกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระบรมศิวโลกได้ทรงสร้างเทวราชขึ้นที่ 2 ได้ประดิษฐานตั้ง ชกัตตราชะ คือเทวราชขึ้นในเมืองศรีมเหศวรบรรพตคือ ในเมืองบนเขาพนมกุเลน การประดิษฐานเทวราชซึ่งเป็นพิธีการในลัทธิไศวนิกายนี้ มีพราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเวทมนตร์คาถาได้ประกอบพิธีขึ้น และตั้งแต่นั้นมาการประกอบพิธีนี้ก็ตกอยู่แก่สกุลพราหมณ์นั้น ซึ่งสืบเชื้อสายกันลงมาทางสตรี

เทวราชซึ่งก็ถือว่าเป็นแก่นของราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินนี้ จำต้องประดิษฐานในที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ ดังนั้นจึงได้มีการโยกย้ายเทวราชจากเมืองมเหศวรบรรพต มายังเมืองหริหรัลย์ คือเมืองหลวงซึ่งอยู่ ณ ตำบลรอลวยในปัจจุบัน ณ ที่นั้นมีซากโบราณสถานกลุ่มหนึ่ง มีปราสาทปากองเป็นเทวสถานสร้างขึ้นบนฐานเป็นชั้น ต่อจากนี้ก็ได้มีการโยกย้ายเทวราชไปยังเมืองยโสธรปุระ คือเมืองพระนคร ซึ่งมีเขาพนมบาแด้งเป็นเขากลางใจเมือง ศิลาจารึกสกกก็อภิมได้กล่าวอีกว่า พระบาทสมเด็จพระบรมศิวโลกได้ทรงสร้างเขากลางใจเมืองขึ้น

เขากลางใจเมืองนี้ถือว่าเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรขอม และเป็นที่ประดิษฐานเทวราชด้วยเป็นรูปจำลองของเขาศุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของมนุษย์โลก ถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งเขากลางใจเมืองนี้คือเทวสถานบนฐานเป็นชั้นซึ่งสร้างขึ้นกลางราชธานีและถือว่าเป็นหัวใจของราชอาณาจักรในเมืองหลวงเองนั้นก็เปรียบได้กับโลกมนุษย์ซึ่งมีเขาศุเมรุ คือเขากลางใจเมืองตั้งอยู่ตรงกลาง

นักถ่ายภาพชาวอังกฤษ ชื่อ ทอมสัน (J. Thomson) เป็นคนแรกที่กล่าวว่าศาสนสถานขนาดใหญ่บนฐานเป็นชั้น เป็นต้นว่าปราสาทนครวัดและพุทธสถานบุโรพุทโธในเกาะชวา อาจจะเป็สัญลักษณ์แสดงถึงเขาศุเมรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ท่านผู้นี้ได้เดินทางเข้ามายังประเทศกัมพูชาใน พ.ศ. 2409 และได้กล่าววาระเบียง 7 ชั้นของบุโรพุทโธและยอด 7 ชั้นของปราสาทหลังกลางที่นครวัดนั้นหมายถึงเขา 7 ชั้นที่อยู่ล้อมรอบเขาศุเมรุ นอกจากนี้เขายังเปรียบเทียบไว้ด้วยว่าเขาศุเมรุนั้นตั้งอยู่บนฐาน 3 ชั้น คือ ดิน น้ำ และลม ซึ่งก็ตรงกับลาน 3 ชั้น ปราสาทนครวัด และคูที่อยู่ล้อมรอบบรรดาศาสนสถานขอมนั้น ก็หมายถึงมหาสมุทรนั่นเอง

พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ดูเหมือนจะได้ทรงนำเอาชนบประเพณีอีกชนิดหนึ่งเข้ามาในประเทศกัมพูชาพร้อมกับลัทธิการเคารพบูชาเทวราช ชนบประเพณีนั้นก็คือการยกย่องพระเจ้าแผ่นดินเหมือนดังเทวดาและการถวายนามแด่พระเจ้าแผ่นดินเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว เพื่อแสดงว่าเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วพระองค์เสด็จไปประทับอยู่ ณ สวรรค์ ชั้นใดและรวมกับเทวดาองค์ไหนสุด

แล้วแต่พระองค์จะได้ทรงปรารภนาไว้ ขนบประเพณีอันนี้ได้ประพฤติปฏิบัติกันอยู่แล้วในหมู่เกาะอินโดนีเซียและการยกย่องพระเจ้าแผ่นดินเสมอเหมือนดังเทวดานี้ บางครั้งก็ได้กระทำกันแม้เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเองทรงมีพระชนม์อยู่ และไม่ได้ทำเฉพาะแก่พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น บางครั้งพระราชาก็ทรงยกย่องพระองค์หนึ่งองค์ใดหรือขุนนางผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้วขึ้นเสมอเหมือนเทวดา โดยทรงสร้างเทวรูปจารึกชื่อท่านผู้นั้นพร้อมทั้งสร้างเทวาลัยประทานด้วย ด้วยเหตุนี้พระเจ้าแผ่นดินขอมทุกองค์จึงมักจะทรงสร้างเทวาลัยอุทิศแด่บรรพบุรุษขึ้นก่อนทรงสร้างเทวสถานบนฐานเป็นชั้นเสมอ

พระเจ้ายโศวรมันที่ 1 (พ.ศ.1432 – 1443) ผู้ทรงสร้างเมืองพระนครและประดิษฐานเทวราชบนเขาพนมบาแค้งทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย แต่ก็ทรงนับถือศาสนาอื่น ๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากศิลาจารึกของพระองค์ 3 หลัก แต่ละหลักมีบทความคล้ายคลึงกันกล่าวถึงกฎเกี่ยวกับศาสนสถาน 3 แห่ง คือศาสนสถานลัทธิไวษณพนิกาย ไศวนิกาย และพุทธศาสนา

ศาสนาในประเทศกัมพูชาตลอดระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ 15 ดูจะเป็นดังนี้คือ ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นศาสนาทางราชการ แต่ก็ยังยอมรับลัทธิไวษณพนิกายและพุทธศาสนาด้วย ในพ.ศ. 1496 เสนาบดีคนหนึ่งของพระเจ้าราเชนทรวรมันได้สร้างศาสนสถานทางพุทธศาสนาขึ้นที่เมืองพระนคร ต่อมาอีกเล็กน้อย พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ.1511 – 1544) ก็ได้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาลัทธิมหายานอย่างเปิดเผย ต่อมาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 พุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาก็เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545 – 1592) ได้เข้ายึดราชสมบัติได้ แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับนับถือลัทธิการเคารพบูชาเทวราชในลัทธิไศวนิกายดังพระราชาราชวงศ์ก่อน ๆ แต่ก็ยังทรงนับถือพุทธศาสนาอยู่เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากพระนามที่พระองค์ได้ทรงรับในการยกย่องขึ้นเสมอเหมือนเทวดาว่า บรมนิรวานบาท หลักศิลาจารึกหลักหนึ่งของพระองค์ก็กล่าวสรรเสริญพระศิวะและพระพุทธเจ้าในขณะเดียวกัน

ต่อมาศาสนาพราหมณ์ก็คงเจริญรุ่งเรืองดังกล่าว แต่ลัทธิไวษณพนิกายเริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลายมากกว่าลัทธิไศวนิกาย การนิยมลัทธิไวษณพนิกายเช่นนี้ก็ได้เกิดขึ้นในประเทศอินเดียในระยะเดียวกันด้วย ประติมากรรมที่มีอยู่ ณ ปราสาทบาปวนซึ่งสร้างขึ้น ณ เมืองพระนคร ในปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วนมากก็เป็นเรื่องราวในลัทธิไวษณพนิกายทั้งสิ้น ปราสาทนครวัด ซึ่งสร้างขึ้นในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 ก็สร้างอุทิศถวายพระนารายณ์และภาพสลัก ณ ที่นั้นก็มักจะมาจากนิยายเรื่องรามายณะและมหาภารตะ

อย่างไรก็ดีตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา พุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกภายใต้อิทธิพลของศิลปะทวารวดีในประเทศไทย เราจะเห็นว่าภาพสลักทางศาสนาฮินดูในสมัยนี้

บางภาพจะมีท่าทางดังภาพในพุทธศาสนา สำหรับประติมากรรมลอยตัวพระพุทธรูปนาคนครก็มียิ่งขึ้น นอกจากนี้ลวดลายเครื่องประดับ ณ ศาสนสถานบางแห่งในศิลปะแบบนครวัด เป็นต้นว่า ณ พระปาล์ไธยหรือปราสาทบันทายสําเหร์ ซึ่งสร้างขึ้นภายหลังพระปาล์ไธยก็เล็กน้อยก็จะมีรูปภาพทางพระพุทธรูปศาสนามากขึ้น ในที่สุดในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 พุทธศาสนลัทธิมหายานก็เจริญขึ้นอย่างมากมาในประเทศไทย

ใน พ.ศ. 1724 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายานและได้ทรงเผ่าอาณาเขตออกไปจากประเทศกัมพูชา ครอบคลุมไปยังส่วนหนึ่งของประเทศจัมปา ลาว และอาณาจักรทวารวดีในประเทศไทย พระองค์ได้ทรงสร้างธรรมศาลาขึ้นเป็นที่พักของนักแสวงบุญตลอดระยะทางเดินสำคัญ 2 สายในประเทศกัมพูชาสมัยโบราณ นอกจากนี้ศิลาจารึกของพระองค์ยังได้กล่าวไว้ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงสร้างโรงพยาบาลกว่า 100 แห่ง เปิดรักษาคนทั้ง 4 วรรณะ โรงพยาบาลเหล่านี้ขึ้นอยู่กับความคุ้มครองรักษาของพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระพุทธรูปเจ้าผู้รักษาโรค บรรดาอาคารซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ย่อมมีรูปของพระโพธิสัตว์โลกेश্বরผู้ทรงพระกรุณาอยู่เป็นประจำ และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เองก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์นี้ พระองค์โปรดให้สลักพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์โลกेश্বরสมันตมุขผู้มีพระพักตร์อยู่ทุกทิศไว้บนยอดปราสาททั้ง 4 ด้าน ณ ปราสาทบายน และบนยอดประตูของพระนครหลวงตลอดไปจนถึง ณ วัดต่าง ๆ อีกหลายแห่ง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงถือว่าพระองค์เป็นอวตารของพระโพธิสัตว์องค์นี้ ดังจะเห็นได้จากศิลาจารึกของพระองค์ที่กล่าวว่า “ความเจ็บปวดที่เกิดแก่ร่างกายของมนุษย์นั้น ได้ก่อให้เกิดความเจ็บปวดอย่างยิ่งที่พระหทัยของพระราชา ทั้งนี้ก็เพราะความทุกข์ที่เกิดแก่ประชาชนนี้แหละที่ทำให้พระราชาทรงเจ็บปวดหาใช่ความทุกข์ที่เกิดแก่พระราชาเองไม่” บางครั้งพระองค์ก็โปรดให้จารึกเพื่อแสดงความเมตตา กรุณาอย่างสูงสุดของพระองค์ต่อสรรพสัตว์ ดังมีใจความว่า “สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ข้าพเจ้าได้จุดเขาให้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์นั้น ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้จุดเขาให้พ้นจากห้วงแห่งความทุกข์นั้น ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญในครั้งนี้เถิด” คำจารึกนี้ย่อมแสดงถึงอุดมคติของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

การแผ่ขยายตัวของพุทธศาสนาลัทธิมหายานนี้ได้ทำให้พระภิกษุสงฆ์มากขึ้น และก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมถาวรแบบใหม่แตกต่างออกไปจากสถาปัตยกรรมที่เคยมีมาแล้วแต่ก่อน สถาปัตยกรรม ที่มีมาแต่ก่อนนั้นได้แก่บรรดาเทวสถานที่ตั้งอยู่บนฐานเตี้ยหรือบนฐานเป็นชั้น แต่สถาปัตยกรรมแบบใหม่นี้มีลักษณะเป็นวัดสร้างยาวเหยียดอยู่บนพื้นดิน อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาลัทธิมหายานนี้ก็ไม่ได้บดบังศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเสียสิ้น ดังจะเห็นได้จากมีภาพ

ทางศาสนาพราหมณ์และพุทธปนกันอยู่ในศาสนสถานแห่งเดียวกัน นอกจากนี้ในแหลมอินโดจีน ภาพพระศิวะและพระโพธิสัตว์โลกेश্বরก็มักมีลักษณะคล้ายคลึงกันเช่นเดียวกับประเทศอินเดียเอง

การกระทำที่สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทมหายานดูเหมือนจะได้แก่การเปลี่ยนลัทธิการเคารพบูชาเทวราชซึ่งมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 มาเป็นการเคารพบูชาพระพุทธรูป ซึ่งสถิตอยู่ที่ปราสาทบายอนอันเป็นศูนย์กลางของเมืองหลวงและศูนย์กลางของราชอาณาจักรด้วย ปราสาทบายอนนั้นเป็นศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นทางพุทธศาสนา รูปเคารพในปราสาทหลังกลางก็คือพระพุทธรูป ตั้งแทนที่ศิวลึงค์ซึ่งเคยหมายถึงเทวราช ยอดปราสาทแต่ละหลัง ณ ปราสาทบายอนสลักเป็นพัทธพระโพธิสัตว์โลกेश্বরอยู่ทั้ง 4 ทิศ พระโพธิสัตว์โลกेश্বরนี้ทำหน้าที่คุ้มครองเหล่าเทวะในศาสนาพราหมณ์ด้วย เป็นต้นว่าพระวิษณุ พระศิวะ และนางปารพตี คาดกันว่าพระพุทธรูปในปราสาทหลังกลางซึ่งแสดงถึงการยกย่องพระเจ้าแผ่นดินดังพระพุทธรูป และบรรดาพัทธพระโพธิสัตว์บนยอดปราสาทนั้นคงทำตามเค้าพระพัทธของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ท่านเซเดส์ได้กล่าวสรุปถึงความหมายทางสถาปัตยกรรมของปราสาทบายอนไว้อย่างน่าฟังว่า “ปราสาทบายอนซึ่งสร้างขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 นั้นเป็นเครื่องหมายแสดงถึงภูเขาตั้งอยู่ที่ใจกลางของโลกและของจักรวาล ภูเขานี้อยู่ตรงใจกลางของราชธานีขอมและเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรขอมด้วย ระเบียงและวิหารต่าง ๆ พร้อมด้วยรูปเคารพเป็นจำนวนมาก ณ ปราสาทบายอนนั้นเป็นการรวมการเคารพบูชาทั้งหมด คือได้รวมเอาการเคารพบูชาของบุคคลและของท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งหมดในราชอาณาจักรขอมเข้ามาไว้แห่งเดียวกัน ในปราสาทหลังกลางบนยอดสุดซึ่งจัดว่าเป็นศูนย์กลางของโลกนั้น มีพระรูปของพระราชาผู้สร้างศาสนสถานแห่งนี้คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระพุทธรูป” อีกตอนหนึ่งท่านกล่าวว่า “สำหรับภาพพัทธพระโพธิสัตว์โลกेश্বরที่แสดงความเมตตาภรณ์นั้น ก็คงทำตามเค้าพระพัทธของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง พัทธเหล่านี้มีเป็นจำนวนมาก แสดงถึงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระโพธิสัตว์ซึ่งมีพระพัทธอยู่ทุกทิศและแสดงถึงราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่มีอยู่ตลอดทุกแคว้นแคว้นในราชอาณาจักรของพระองค์ด้วย” ตอนท้ายท่านได้สรุปว่า “แต่การเคารพนับถือพุทธศาสนาเถรวาทมหายานลัทธิการเคารพบูชาเทวราชในลัทธิไศวนิกายนั้นก็ได้ล้มเลิกไปภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้สิ้นพระชนม์ลง”

หลังจากระยะนี้ ลัทธิไศวนิกายก็กลับเข้ามาแทนที่พุทธศาสนาเถรวาทอีก ดังจะเห็นได้จากการทำลายรูปเคารพในพุทธศาสนา แต่การกระทำเช่นนี้ก็หาได้ยากมากในประวัติศาสตร์ศาสนาของขอม ในตอนนี้อาภรณ์ทางพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากถูกอัดทับหรือถูกขุดแก้เป็น

รูปศิวลึงค์มีแต่เพียงรูปพระโพธิสัตว์โลกेश्वรเท่านั้นที่ไม่ถูกทำลาย ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะเหตุว่ามีลักษณะคล้ายรูปพระศิวะก็เป็นได้ การกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงถึงความเฟื่องฟูของศาสนาฮินดูในประเทศกัมพูชาเป็นครั้งสุดท้าย ต่อมาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อชาวจีนชื่อ จิวตากรวน ได้เดินทางเข้ามายังเมืองพระนครนั้น พุทธศาสนาก็ได้กลับเป็นที่นิยมอีกครั้งแล้ว แต่ก็มีใช้พุทธศาสนาลัทธิมหายานดังเก่า ในพุทธศตวรรษที่ 18 ชนชาติไทยมีอำนาจยิ่งขึ้นและพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทซึ่งใช้ภาษาบาลีก็เข้ามาแทนที่ลัทธิมหายานซึ่งใช้ภาษาสันสกฤต พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทภาษาบาลีนี้ ในปัจจุบันก็ยังคงศาสนาประจำชาติของชาวกัมพูชาอยู่

2.7 วิวัฒนาการของศิลปะขอม

ศิลปะแบบพนมดง (ราว พ.ศ. 1100 - 1150)

มีแต่ประติมากรรม ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมลอยตัวใช้วงโค้งหรือส่วนประกอบสำหรับพื้น

ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก (ราว พ.ศ. 1150 - 1200)

อาจถือเป็นศิลปะขอมรุ่นแรกได้ สถาปัตยกรรมตั้งแต่สมัยนี้จนถึงราว พ.ศ. 1550 มักเป็นปราสาทก่อด้วยอิฐ แต่ทับหลังและเสาประดับกรอบประตูสลักจากศิลาทราย ลวดลายเครื่องตกแต่งปั้นด้วยปูน ซึ่งมักหักพังไปหมดแล้ว

ศิลปะแบบไพรกเมง (ราว พ.ศ. 1180 - 1250)

สถาปัตยกรรมแตกต่างไปจากแบบสมโบรีไพรกุกเพียงเล็กน้อย

วงโค้งบนทับหลังเริ่มมีลวดลายใบไม้เข้ามาปกคลุมปลายวงโค้งหมุนม้วนเข้าภายในเป็นขยายพันธุ์พฤกษา วงรูปไข่ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นลายดอกไม้ เสาประดับกรอบประตูมีลวดลายประดับเพิ่มมากขึ้น ลายพวงมาลัยที่ห้อยอยู่รวมทั้งลวดลายประดับอื่น ๆ บนยอดเสามีเส้นนูนมาเป็นขอบอยู่เบื้องล่าง ผนังปราสาทคงประดับด้วยรูปจำลองอาคารเช่นเดิม สำหรับประติมากรรมลอยตัวจะกล่าวพร้อมกับศิลปะแบบกำแพงพระ

ศิลปะแบบกำแพงพระ (ราว พ.ศ. 1250 - 1350)

วงโค้งกลางทับหลังถูกคลุมไปด้วยลายใบไม้จนกระทั่งกลายรูปเป็นท่อนพวงมาลัย ภายใต้ลายท่อนพวงมาลัย ลายใบไม้ก้านชดก็เข้ามาแทนที่ลายพวงมาลัยและอุบะดอกไม้ที่เคยปรากฏที่เสี้ยวของวงโค้งได้หายไป เหลือเฉพาะแต่ลายดอกไม้ตรงกลางเท่านั้น

ลายพวงมาลัยที่สลักอยู่เหนือเสาประดับกรอบประตู ก็มีลายใบไม้ก้านชดเข้ามาแทนที่เดียวกัน ลำตัวเสามีลวดลายประดับเพิ่มมากขึ้น

บนผนังปราสาท บางครั้งก็มีภาพบุคคลอยู่โดด ๆ ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะชาวหรือแต่ภาพบุคคลเหล่านี้ก็อยู่ในสภาพที่ชำรุดมาก

ศิลปะแบบกุเลน (ราว พ.ศ. 1370 - 1420)

ศิลปะสมัยนี้มีการฟื้นฟูขึ้นใหม่โดยได้รับทั้งอิทธิพลจากศิลปะจามและศิลปะชาว รวมทั้งต้นแบบจากศิลปะที่เก่ากว่าภายในประเทศด้วย

ศิลปะแบบพระโค (ราว พ.ศ. 1420 - 1440)

บรรดาปราสาทสร้างด้วยอิฐและมีปูนปั้นประดับ ปราสาทเหล่านี้บางครั้งก็รวมกันเป็นหมู่อยู่บนฐานเดียวกัน เช่น ปราสาทพระโค และปราสาทโกละครั้งก็สร้างอยู่บนดินล้อมรอบฐานเป็นชั้นซึ่งก่อด้วยศิลาขนาดใหญ่ เช่น ที่ปราสาทบากอง บากองนี้มีปราสาท เล็ก ๆ สร้างด้วยศิลา 12 หลัง ตั้งอยู่เหนือฐานเป็นชั้น ๆ และยังคงมีบันยอดสุดที่สำคัญยิ่งกว่านั้นด้วย

ทับหลังตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นไปจนเกือบถึงปลายศิลปะขอมประกอบด้วยลายท่อนพวงมาลัย ซึ่งออกมาจากลวดลายตรงกลางทับหลังและหมุนม้วนออกข้างนอก จากท่อนพวงมาลัยนี้มีไม้ก้านขดห้อยลงมาข้างล่าง ในศิลปะแบบพระโคทับหลังมีขนาดสูงมาก เต็มไปด้วยลายที่พลิกแพลงไปต่าง ๆ นานา ลวดลายกลางทับหลังอยู่ค่อนข้างสูง ท่อนพวงมาลัยเส้นตรง มีพวงอุบะคั่นอยู่ระหว่างลายไปไม้ก้านขด

ศิลปะแบบบาแคว็ง (ราว พ.ศ. 1440 - 1470)

ปราสาทศิลาทรายขนาดใหญ่มีอยู่บ่อย ๆ ปราสาทบางแคว็งเองก็เป็นปราสาทศิลาทรายหลายหลังขึ้นบนฐานเป็นชั้นขนาดใหญ่ที่ก่อด้วยศิลา มียอดเขาธรรมชาติรองรับอยู่ภายใต้

ศิลปะแบบเกาะแกร์ (ราว พ.ศ. 1465 - 1490)

มีปราสาทอิฐเพียงหลังเดียวสร้างขึ้นบนพื้นฐานเป็นชั้นซึ่งก่ออยู่บนดิน

ท่อนพวงมาลัยกลางทับหลังขอบสลักเป็นเล่าเรื่อง ฐานเล็ก ๆ ได้ลวดลายที่ปลายทับหลังซึ่งมีอยู่เสมอตั้งแต่ศิลปะแบบบาแคว็งได้หายไป

ศิลปะแบบบันทายศรี (ราว พ.ศ. 1510 - 1550)

ศิลปะแบบบันทายศรีรุ่งเรืองมาก เพราะเหตุว่าตรงกับสมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปะขอมใหม่อีกครั้งหนึ่ง ช่างขอมได้พยายามคิดค้นแบบใหม่ ๆ และพยายามค้นหาการบันดาลใจจากศิลปะอดีตหรือศิลปะต่างประเทศ

สถาปัตยกรรมแสดงถึงความก้าวหน้าอย่างมากในศิลปะแบบแปรรูป คือ ที่ปราสาทแม่บุญตะวันตก (พ.ศ. 1495) และปราสาทแปรรูป (พ.ศ. 1504) มีฐานเป็นชั้นที่สร้างขึ้นบนดิน ปราสาทอิฐ 5 หลังสร้างอยู่บนยอด หลังหนึ่งอยู่ตรงกลาง และอีกสี่หลังอยู่ที่สี่มุม ในขณะเดียวกันมีระเบียงเป็นท่อน ๆ อยู่เหนือฐานเป็นชั้นด้วย สำหรับปราสาทบันทายศรี (พ.ศ.

1510) สร้างแบบคล้ายกับปราสาทพระโค คือ เป็นปราสาทศิลาทราย 3 หลังตั้งเรียงอยู่บนฐานอันเดียวกัน

ทับหลังของปราสาทแปรรูปขึ้นรวมทั้งทับหลังเกือบทุกชิ้นที่ปราสาทบันทายศรีเลียนแบบจากทับหลังที่ปราสาทพระโค แต่ก็ยังคงมีลักษณะของตนเองเข้าไปผสมอยู่ สำหรับในศิลปะขอมแปรรูปลายแนวเล็ก ๆ บนส่วนล่างสุดของทับหลังกลับมีขึ้นใหม่ ส่วนในศิลปะแบบบันทายศรีนั้นนิยมใช้ลายก้านต่อดอกอย่างยิ่ง และกลับมีลวดลายแบ่งที่เส้นของทับหลังตามแบบพระโคอีก

ประติมากรรมลอยตัวในศิลปะแบบบันทายศรีชอบเลียนแบบของเก่า มีขนาดเล็กลงนอกไปจากการแต่งกายเป็นริ้วตามแบบเกาะแกร์ ก็มีเครื่องแต่งกายเรียบไม่มีริ้วตามแบบเก่าซึ่งในที่นี้เฉพาะบุคคลชั้นรองตามซุ้ม และต่อมาจึงใช้สำหรับประติมากรรม ใบหน้าที่ความอ่อนหวานริมฝีปากอímและหนา นอกไปจากทรงผมแบบโบราณที่สวมกะบังหน้าแล้ว ก็มีทรงผมที่ถักขึ้นไปเป็นแนว ไม่สวมกะบังหน้า คงมีแต่เพียงด้านข้างบนรูปทรงกระบอกที่มีผมม้วนตกลงมาเป็นวง พระพุทธรูปกลับมีอีกแต่ก็เข้าใจกันน้อยลง

ศิลปะแบบคลัง (ราว พ.ศ. 1510 - 1560)

สถาปัตยกรรมได้ก้าวหน้าต่อไปอีก ปราสาทอิฐใช้ปูนปั้นประกอบซึ่งมีอยู่ควบคู่ไปกับปราสาทศิลาตั้งแต่ศิลปะแบบบาเค็งได้ลดน้อยลง ศาสนสถานบนฐานเป็นชั้น ก็ได้วิวัฒนาการไปอย่างมาก ฐานเป็นชั้นที่ก่อขึ้นได้รองรับทั้งปราสาทศิลาหลายหลัง และระเบียบเป็นวงล้อมรอบเช่นที่ปราสาทตาแก้ว นอกจากนี้ยังนิยมมีการมุงหลังคากระเบื้องด้วยศิลาเป็นปราสาทอีก คือที่ปราสาทพิมานอากาศ

ศิลปะแบบบาปวน (ราว พ.ศ. 1560 - 1630)

ศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นยังมีเครื่องตกแต่งมากขึ้นไปอีก ณ ปราสาทบาปวนมีระเบียบล้อมรอบ 2 ชั้น แต่ละวงมุงด้วยศิลา นอกจากนี้ยังมีประตูซุ้ม (โคปุระ) และปราสาทที่มุมเฉียงอีกทั้งหมดสร้างอยู่บนชั้นของฐานเป็นชั้น ระเบียบเหล่านี้สูงกว่าที่ปราสาทพิมานอากาศแต่ยังคงเล็กกว่าที่ปราสาทนครวัด

ศิลปะแบบนครวัด (ราว พ.ศ. 1650 - 1720)

สถาปัตยกรรมขอมเจริญถึงขีดสุดในศิลปะแบบนครวัด ฐานเป็นชั้นแต่ละชั้นมีระเบียบล้อมรอบ ประกอบด้วยประตูซุ้มและปราสาทที่มุม นอกจากนี้ยังมีระเบียบรูปกากบาทเชื่อมระหว่างระเบียบชั้นที่ 1 และชั้นที่ 2 และเชื่อมปราสาท 5 หลังบนฐานชั้นยอดเข้าด้วยกัน หลังคากระเบื้องที่มุงด้วยศิลามักตั้งอยู่เหนือแนวเสา 1 หรือ 2 แนว

ส่วนใหญ่ของทับหลังในศิลปะแบบนครวัดอยู่ในแบบเดียวกับหลังลายพันธุ์พฤกษา ศิลปะแบบบาปวน แต่หน้ากาลนั้นเลนและหักมากยิ่งขึ้น ในตอนต้นศิลปะแบบนครวัดทับหลังเล่าเรื่องก็ยังคงเป็นที่นิยมกันอยู่ แต่ในสมัยต่อมาเช่นที่ประตู่ขุมทิศตะวันตกของปราสาทนครวัดและพระปิตุ ทับหลังก็มีลวดลายพันธุ์พฤกษาประดับอย่างมากมาย หนาแน่น จะมีภาพบุคคลเล็ก ๆ เข้ามาประกอบเป็นจำนวนมาก ในระยะนี้ลวดลายกลางทับหลังมาจนถึงส่วนล่างของทับหลังเสมอ ทับหลังแบบใหม่ได้ปรากฏขึ้นที่ปราสาทมณีนครวัดและปราสาทนครวัด คือทับหลังที่ไม่มีท่อนพวงมาลัยตรงกลางและมีลายก้านขดม้วนไปทางเดียวกัน ในปลายศิลปะแบบนครวัดหน้ากาลมีเขี้ยวออกขึ้นที่มุมปาก เขี้ยวคู่นี้ไม่เคยปรากฏมาและคงอยู่ต่อมาจนถึงศิลปะแบบบาเยน

ศิลปะแบบบาเยน (ราว พ.ศ. 1720 - 1780)

สถาปัตยกรรมเสื่อมลง มีการก่อสร้างอย่างรวดเร็ว แผนผังยุ่งยากและมีการแก้ไขอยู่บ่อย ๆ ในสมัยที่ 2 ของศิลปะแบบนี้ เริ่มมีการสลักยอดปราสาทเป็นหน้าคนขนาดใหญ่ทั้งสี่ทิศ

ทับหลังในศิลปะแบบบาเยนสมัยแรกมีลักษณะพิเศษ คือ มีลายท่อนพวงมาลัยที่แตกออกอยู่เสมอ ลักษณะเช่นนี้มีอยู่บ้างแล้วในศิลปะแบบนครวัด ในศิลปะแบบบาเยนสมัยที่ 2 และศิลปะเฉพาะสมัยที่ 3 ทับหลังลายท่อนพวงมาลัยที่แตกออกมีทับหลังซึ่งไม่มีลายท่อนพวงมาลัยเข้ามา ทับหลังแบบนี้มีลักษณะคล้ายกับทับหลังในศิลปะแบบนครวัด แต่ลายก้านขดขนาดใหญ่ข้างล่างหมุนม้วนสลักกัน ลวดลายตรงกลางลงมาอยู่ที่ส่วนล่างของทับหลังเสมอ

อิทธิพลจากศิลปะต่างประเทศมีอยู่อย่างชัดเจนเป็นพิเศษในศิลปะขอมบางสมัย เช่น อิทธิพลศิลปะอินเดียในศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (ราว พ.ศ. 1150 - 1200) อิทธิพลของศิลปะจาม ศิลปะชวา ในศิลปะแบบกุกเลนและพระโค (ราว พ.ศ. 1370 - 1440) อิทธิพลของศิลปะทวารวดีในประเทศไทยแก่ประติมากรรมทางพุทธศาสนาของขอมในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 อิทธิพลของศิลปะจีนในลวดลายเครื่องตกแต่งของศิลปะแบบนครวัด (ราว พ.ศ. 1650 - 1720)

การเลียนแบบศิลปะในอดีตมีอยู่ในศิลปะขอมเกือบทุกสมัย อย่างไรก็ตามในบางสมัยก็มีอยู่มากพิเศษ เช่น ลวดลายซึ่งเป็นลักษณะประจำของศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุกและได้หายไปเป็นเวลาประมาณ 100 ปี ก็ได้ปรากฏขึ้นอีกชั่วขณะในศิลปะแบบกุกเลน ต่อมาลวดลายเครื่องประดับปราสาทแปรูป (พ.ศ. 1504) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปราสาทบันทายศรี (พ.ศ. 1510) ไปด้วยลวดลายที่ขอยืมมาจากศิลปะในพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 ประติมากรรมที่ปราสาทนครวัด (พ.ศ. 1650 - 1720) ก็ขอยืมลวดลายมาเป็นอันมาจากศิลปะแบบบันทายศรีและแบบ

คลัง (พ.ศ. 1610 - 1560) ในที่สุดศิลปะแบบบายนสมัยที่ 3 ก็ได้ขอยืมลวดลายมาจากศิลปะแบบนครวัดเช่นเดียวกัน

การขอยืมลวดลายจากอดีตและการได้รับอิทธิพลจากศิลปะต่างประเทศมักเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน ระยะแห่งการค้นคว้า การปรับปรุงใหม่ มักก่อให้เกิดแบบศิลปะที่สวยงามสำหรับลายเครื่องประดับ แต่ระยะเหล่านี้ก็มีระยะแห่งความเสื่อมติดตามาภายหลัง ระยะดังกล่าวเวลาที่ลวดลายเครื่องประดับเสื่อมลง ระยะที่มีความเจริญรุ่งเรืองด้วยลวดลายใหม่หรือการปรับปรุงใหม่ก็มีระยะแห่งความเสื่อมที่ติดตามา ในระยะหลังนี้การแสดงความรู้สึกทางศิลปะการเลียนแบบโดยไม่มีชีวิตจิตใจ ดังนั้นลวดลายเครื่องประดับที่รุ่งเรืองในศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก พระโค บันทายสรี นครวัด และบายนสมัยที่ 3 จึงสลับกับสมัยแห่งลวดลายเครื่องประดับของศิลปะแบบไพรกเมง กำพงพระ บาเค็ง เกาะแกร์ คลัง บาปวน บายนสมัยที่ 1 สมัยที่ 2

2.8 โบราณสถานที่สำคัญในประเทศกัมพูชา

2.8.1 ปราสาทบาคอง (Bakong)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 881
ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1
ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ปราสาทบาคองมีลักษณะเป็นปราสาทแนวใหม่แห่งประวัติศาสตร์ศิลปะเขมร มีการนำแนวคิดที่สัมพันธ์กับโลกมนุษย์ นาค ยักษ์ และครุฑ มาประกอบกัน นับว่าเป็นปราสาทที่มีความสำคัญทางด้านโบราณคดีอีกแห่งหนึ่ง ทั้งยังพบเสาหินที่ทำเป็นรูปสัตว์ลึงค์ ที่บริเวณปรางค์ของปราสาทแห่งนี้ด้วย

2.8.2 ปราสาทพระโค (Prah Ko)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 879
ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1
ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ปราสาทพระโค ใช้เป็นที่ประกอบพิธีเกี่ยวกับพระศพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และพระญาติของพระเจ้าอินทรวรมัน มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 500 x 400 เมตร ตัวอาคารค่อนข้างสมบูรณ์ บางครั้งใช้ประโยชน์แทนที่ปราสาทบาคอง มีจารึกการลำดับญาติของพระเจ้าอินทรวรมันซึ่งถือว่าเป็นเทวกษัตริย์ ทั้งยังมีรูปของพระศิวะและเทวี (Devi) คาดว่าจะสร้างใน ค.ศ. 879 อีกด้านนั้นมีจารึกในปี พ.ศ. 893 รัชสมัยของพระเจ้ายโสวรมัน

2.8.3 ปราสาทโลเลย (Loi Lei)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 893
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1
 ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ปราสาทโลเลยตั้งอยู่ในบริเวณเกาะกลางของบาราย Indratataka (3,800 x 800 เมตร) มีฐานเสาหินจารึกว่า วัดแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่พระอินทรวรมันศวร ลักษณะโดยทั่วไป ประกอบด้วยบันไดทั้ง 4 มีแท่นบูชาที่ก่อสร้างด้วยอิฐอยู่ 4 แห่ง สิ่งที่ทำทาบฉาบผนังไม่มีเหลืออยู่ ลักษณะสิ่งก่อสร้างที่วิหารโลเลยมีลักษณะเช่นเดียวกับของปราสาทพระโค

2.8.4 ปราสาทพนมบาเค็ง (Phnom Bakeng)

ปีที่ก่อสร้าง : ตั้งแต่ศตวรรษที่ 9
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1
 ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ปราสาทพนมบาเค็ง ก่อสร้างด้วยหินทราย ที่ยอดปราสาทและชั้นที่สองนั้นมีความแตกต่างกัน มีลักษณะเรียบง่าย ที่วิหารหลายแห่งมีการก่อสร้างด้วยหินทั่วบริเวณฐานของปิรามิด ลักษณะโดยทั่วไปแล้วทรุดโทรมมาก เพราะทหารได้รื้อปราสาททั้งหมดออกแล้วใช้เป็นที่ตั้งกองบังคับการในสงครามกลางเมือง (พ.ศ. 2524)

2.8.5 ปราสาทกระวาน

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 921
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าหรรษะวรมันที่ 1
 ลัทธิศาสนา : พราหมณ์

เป็นปราสาทอิฐ สร้างติด ๆ กัน และอยู่บนลานเดียวกันและหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาหลักคำจารึก กล่าวถึงการก่อสร้างเทวรูปพระวิษณุในปี ค.ศ. 921 มีการค้นพบเทวรูปของพระวิษณุ และรูปแทนองค์ของพระลักษมี รูปพระนพิตศิพ และในผนังอิฐปราสาท 2 องค์ เป็นภาพจำหลักสวยงามมาก

2.8.6 ปราสาทพิมานอากาศ (Phimaeen Akas)

ปีที่ก่อสร้าง : ปลายศตวรรษที่ 10 – ต้นศตวรรษที่ 11
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าราเชนทรวรมัน, พระเจ้าชัยวรมันที่ 5
 ลัทธิศาสนา : พราหมณ์

ปราสาทพิมานอากาศสร้างเป็นชั้น ๆ ซ้อนกัน 3 ชั้น แบบปิรามิด ทำด้วยศิลาแลง สูงราว 12 เมตร มีลักษณะโครงสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดลาดชัน เชื่อมโยงทั้ง 6 ทาง

2.8.7 ปราสาทแปรรูป (Pra Rup)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 961
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าราเชนรวรมัน
 ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ยุคที่มีรูปสถาปัตยกรรมมีสัดส่วนที่ไม่ปกติ (ปราสาทนี้ประกอบด้วย กำแพง 2 ชั้น โคปุระ 4 ทาง และปรางค์แบบชั้นบันได 3 ชั้น ซึ่งดูเหมือนฐานของหอทั้ง 4 ด้านของปรางค์ แบบเรียบ ซึ่งอยู่เหนือขึ้นไป อาคาร 2 หลัง สร้างเป็นหอไตร สำหรับเก็บหินจากดาวพระเคราะห์ทั้ง 9 หินของ ดยคือทั้ง 7 มีหอเล็ก ๆ 12 หลัง สร้างบริเวณรอบ ๆ ฐานบันไดชั้นแรก

2.8.8 ปราสาทแม่บุญตะวันตก (Mabon Oriental)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 952
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าราเชนรวรมัน
 ลัทธิศาสนา : ไศวเวท

ปราสาทแม่บุญตั้งอยู่บนฐานสูง สร้างด้วยหินทราย บริเวณส่วนกลางเป็นหินทราย แนวราบ ส่วนบริเวณทางเดินประกอบด้วย หินทรายและหินศิลาแลงอยู่ทางทิศตะวันออกปราสาทแม่บุญสร้างขึ้นกลางบารายตะวันตก มีลักษณะเป็นวัดภูเขา ไม่ได้ทำเป็นรูปปรางค์แบบชั้นบันได สร้างเป็นแบบเรียบธรรมดา มีหอเรียง 4 มุม และตอนกลาง ปราสาทแม่บุญสร้างเป็นส่วนหนึ่งของวัด ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึง พระราชบิดา และพระราชมารดา ซึ่งทรงได้รับการยกย่องดูแลเทพเจ้าระเบียงตอนหนึ่งทอดสู่ภายในกำแพง ซึ่งใช้เป็นห้องทำสมาธิหรือห้องสำหรับพักผ่อน ภายในลานของกำแพงแรกมีหอเล็ก ๆ ซึ่งสร้างด้วยอิฐภายในมีลึงค์และมีอาคารสร้างขึ้นลักษณะคล้ายคลึงกันอีก 5 หลัง ใช้เป็นหอไตร สร้างประติมากรรมรูปพระนารายณ์ พระวิษณุ และรูปพระสรัสวดี ฯลฯ

2.8.9 ปราสาทตาแก้ว (Ta Keo)

ปีที่ก่อสร้าง : ราวปี ค.ศ. 1000
 ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1
 ลัทธิศาสนา : ศิวะ

เป็นปราสาทที่ยังอยู่ในสภาพดี มีหอเรียง 4 มุม และตรงกลาง การก่อสร้างได้ถูกละทิ้งไปหลังจากเริ่มต้นตกแต่งได้เพียงเล็กน้อย มีรูปทรงปรางค์แบบชั้นบันได ความสูงทั้งสิ้น 22 เมตร มีลานรอบนอก 2 ลาน ลานหนึ่งมีกำแพงธรรมดา อีกลานหนึ่งมีทางเดินบนชั้นบันได 2 ชั้นแรก อีก 3 ชั้นเป็นพื้นฐานมีหามาของหอหลังหนึ่ง ทางเดินด้านตะวันตกเป็นทางเดินเข้าสู่ปราสาท กำแพงรั้วด้านนอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 120 x 100 เมตร มีหอไตร 2 หลัง และห้องโถงยาว 4 ห้อง

2.8.10 คลังเหนือคลังใต้ (Kleang Nord et Sud)

ปีที่ก่อสร้าง : ปลายศตวรรษที่ 10 – ต้นศตวรรษที่ 11

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

คลังเหนือและคลังใต้สร้างด้วยหินทราย มีลักษณะงดงามน่าประทับใจในตอนปลายรัชสมัย เคยใช้เป็นสถานที่ต้อนรับราชอาคันตุกะหรือแขกผู้มีเกียรติที่เดินทางมาเยือน

2.8.11 ปราสาทบาปวน (Baphuon)

ปีที่ก่อสร้าง : ราวปี ค.ศ. 1060

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2

ลัทธิศาสนา : ไศวนิกาย (ไศวเวท, มหายาน)

ปราสาทบาปวนตั้งอยู่ในพระราชวังหลวง เป็นปราสาทที่สูงมาก เป็นปราสาทที่ฉาบด้วยทองคำ (ปิดทอง) ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่ได้สร้างขึ้นในสมัยนั้น

ปราสาทบาปวนเป็นปราสาทแรกในกลุ่มปราสาทเมืองนครวัดที่มีทางเดินเข้าสู่ตัวอาคารศูนย์กลางเป็นสะพานหิน บริเวณทางเข้า 3 ทาง ตามแนวทางเดินทำเป็นโคปุระ (Gopura) รูปกากบาทโครงสร้างปราสาทนั้นมักจะสร้างให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (หันไปทางนครวัด) มีทางเดินเป็นหินทรายยาว 200 เมตร

2.8.12 พระราชวังหลวง (เวียง) (Palais Royal = VEANG)

มีแนวกำแพงทำด้วยหินศิลาแลงโอบล้อมสูง 5 เมตร มีกำแพงเมืองอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งแยกจากชั้นแรก เป็นคูเมืองล้อมรอบกว้าง 25 เมตร แนวกำแพงเมืองนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเนื้อที่ขนาด 250 x 600 เมตร ทิศเหนือจรดใต้มีพื้นที่ 15 เฮกเตอร์ ประกอบด้วยโคปุระ เป็นหินทรายเช่นเดียวกับทั้งสองแห่ง มีทางเดินโดยรอบปราสาทและที่ตั้งโค้งขุ้มประตูทั้งสอง จะมีขุ้มไม้ทำเป็นหน้าจั่วประดับตกแต่ง

2.8.13 บัลลังก์ช้าง (Terasse des Elephants)

ปีที่ก่อสร้าง : ปลายศตวรรษที่ 11

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ปัจจุบันบัลลังก์ช้างได้ขยายเนื้อที่ไปมากกว่า 300 เมตร ตั้งแต่ปราสาทบาปวนจนถึงศาลพระเสื้อเมือง แต่บริเวณตอนปลายยังเป็นที่ว่างอยู่ บัลลังก์ช้างนี้ได้มีการดัดแปลงและปรับปรุงใหม่บริเวณด้านหน้าจะมีรูปจำลองการจับช้างป่า ตั้งอยู่บนผนัง พร้อมมีความขลุ่ยขึงยืนอยู่ข้าง ๆ แสดงถึงวิถีการล่าช้าง

2.8.14 ปราสาทมมานน (Thommanon)

ปีที่ก่อสร้าง : ต้นศตวรรษที่ 12

ลัทธิศาสนา : พราหมณ์

ปราสาทหลังนี้ประกอบด้วยวิหารซึ่งหันไปทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกและหอไตรทางด้านทิศใต้ ฐานอิฐศิลาแลงของกำแพงรั้วครอบคลุมพื้นที่ 45 × 60 เมตร มีโคปุระตะวันออกตรงทางเดิน 3 ทางต่างหาก มีหอตรงกลางในส่วนของอาคารที่ยื่นออกมาหน้ามุข 4 ด้าน

2.8.15 ปราสาทสายเทวดา (Chau Say Teyoda)

ปีที่ก่อสร้าง : ต้นศตวรรษที่ 12

ลัทธิศาสนา : พราหมณ์

ปราสาทนี้อยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก มีลักษณะรูปแบบเหมือนปราสาทมมานน แต่มีโคปุระ 4 หลัง และหอไตร 2 หอ กำแพงรั้วกว้างยาว 40 x 50 เมตร มีโคปุระทางทิศเหนือและทิศใต้ ออกแบบเป็นรูปกากบาท ตัวปราสาทมีทางเดินเป็นโถงออกสู่ด้านตะวันตก วิหารตอนกลางกินเนื้อที่ ส่วนหนึ่งของสามชั้น จากที่ทำเป็นชั้นล่าง 4 ชั้น

2.8.16 ปราสาทตาพรหม (Ta Phom)

ปีที่ก่อสร้าง : ราวปี ค.ศ. 1186

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ลัทธิศาสนา : พุทธ

ปราสาทตาพรหมเป็นวัดในพุทธศาสนา สร้างตามแบบวัดเขมรในยุคสุดท้าย ซึ่งรูปแบบโดยรวมไม่ทำเป็นชั้นลดหลั่นกันตามคติที่ให้มีการยกขึ้นสูง มีแต่เฉพาะหอที่สูงขึ้นไป และวิหารกลางซึ่งสูงเด่นตามแบบซึ่งระเบียงทางเดินมีหลังคา มีทางเดินร่วม 3 เส้น ทางร่วมเส้นหลักซึ่งอยู่ตรงกลางปรากฏเป็นทางขึ้นจากหอและทางผ่านที่ต่อกันเป็นรูปลักษณะทางเดินทอดไปสู่ศูนย์กลางของวัด เสาหินตาพรหมนี้มีอายุนับแต่ปี ค.ศ. 1186

2.8.17 สระสง

ปีที่ก่อสร้าง : ปลายศตวรรษที่ 12

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ลัทธิศาสนา : พุทธ

สระนี้มีขนาดราว 700 x 300 เมตร ขุดขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีชั้นลดหลั่นเป็นศิลาแลง และขอบสระเป็นหิน กลางสระมีเกาะเล็ก ๆ ซึ่งมีหิน 2 – 3 ก้อนรวมกันอยู่เพื่อใช้ค้ำซึ่งทำด้วยวัสดุหน้าหนักเบา ลานต้องรับน้ำหนักสิ่งก่อสร้างที่เบา มีการประดับตกแต่งที่ดียเยี่ยม

2.8.18 ปราสาทพระขรรค์ (prah Khan)

ปีที่ก่อสร้าง : ค.ศ. 1191

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ลัทธิศาสนา : พุทธ

องค์ปราสาทใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 700 x 200 เมตร มีคูน้ำล้อมรอบเป็นแบบที่ดัดแปลงโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความสูงเหยียงของรูปแบบ ทางด้านศิลปกรรมเกิดจากการก่อสร้างเพิ่มเติมที่ทำขึ้นมากมาย สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ อยู่ภายในกำแพงชั้นที่ 3 ซึ่งมีขนาดเพียง 175 x 200 เมตร มีคำจารึกสั้น ๆ ทำให้ปราสาทมีลักษณะเป็นวัดที่พึ่งระลึกถึงเหมือนป่าช้าโบราณ มีเสาคินซึ่งชี้ให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเคยได้รับชัยชนะในสงคราม (แทนองค์ด้วยพระนาม “Jayaqri”) กษัตริย์ซึ่งสร้างเมืองนี้ทรงมีพระนามเดียวกันว่า “Nagarajaayaqri” ปราสาทพระขรรค์นี้ให้เป็นที่ประทับชั่วคราวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ระหว่างการก่อสร้างเมืองหลวงที่ถูกทำลายไปในปี ค.ศ. 1171

2.8.19 ปราสาทนครวัด (ANGKOR WAT)

ปราสาทนครวัด สร้างขึ้นระหว่าง 1650 – 1700 โดยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งมีพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์ว่า บรมวิษณุโลก ศาสนสถานแห่งนี้สร้างในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกายซึ่งนับถือพระนารายณ์เป็นส่วนใหญ่ นายคอมมาย (COMMILLE) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส เป็น เริ่มถากถางนครวัดตั้งแต่ พ.ศ. 2451 – 2454 ปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ผิดกับปราสาทขอมอื่น ๆ ในเมืองพระนคร (ANGKOR) ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทแห่งนี้มีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ราว 1,500 x 1,300 เมตร มีคูซึ่งมีขนาดกว้าง 190 เมตร ล้อมรอบภายในมีกำแพงขนาดกว้างยาว 1,025 x 800 เมตร โดยรอบ จัดเป็นศาสนาสถานที่ใหญ่ที่สุดในเมืองพระนครขอม

ปราสาทนครวัดสร้างขึ้นทางทิศใต้ของเมืองพระนครหรือพระนครหลวง ด้วยเหตุนี้จึงต้องตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ภายในเมืองยโสธรปุระหรือเมืองพระนครเดิม ซึ่งพระเจ้ายโสธรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 2432 – 2443) ทรงสร้างเมืองนี้ พนมบาเค็งเป็นจุดศูนย์กลางและมีแม่น้ำเสียมราชอยู่ทางทิศตะวันออกและเขื่อนของสระบารายอยู่ทางทิศตะวันตก ด้วยเหตุนี้บางท่านจึงกล่าวว่าการขุดศิลาทรายจากเขาพนมกุเลนมาทางแม่น้ำเสียมราชซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกทำให้สร้างหันหน้าปราสาทนครวัดไปทางทิศตะวันตก แต่คำกล่าวเช่นนี้ยังไม่น่าเชื่อถือนัก มีนักปราชญ์หลายท่านที่เชื่อว่าปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเพราะเกี่ยวกับกัณโฑในศพ เป็นศาสนสถานเพียงแห่งเดียวในพิธีการศพ สร้างขึ้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินผู้สร้างยังทรงมีพระชนม์อยู่ คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทั้งนี้เพื่อยกย่องพระองค์ขึ้นเสมอเหมือนเทพเจ้าและบรรพบุรุษของพระองค์เมื่อ

สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ที่ตัวปราสาทนครวัดเองนั้น ภาพแกะสลักบนผนังระเบียงชั้นนอกเวลาเดินชมก็ต้องเวียนซ้าย ไม่ใช่เดินเวียนขวา การที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงสร้างเทวสถานแห่งเทวราชหรือพระราช ผู้เป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ไม่ใช่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายภายใต้ ฐปราชศิวลึงค์ ดังพระราชวงศ์ขอมองค์ก่อน ๆ พระนารายณ์นั้นทรงมักทรงเกี่ยวข้องกับทิศตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปราสาทนครวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

ชาวจีนชื่อ “จิวดากวน” ซึ่งเดินทางเข้ามาในประเทศกัมพูชา ในต้นศตวรรษที่ 19 ก็ได้เขียนว่า “ที่ฝั่งศพของลูป็น” อยู่ทางทิศใต้ของเมืองพระนครและมีอาณาเขตราว 10 ลี้ คำกล่าวนี้คงหมายถึงปราสาทนครวัดและทำให้เห็นว่ามี ความหมายเกี่ยวกับศพ นอกจากนี้เนื้อหาของเขมรก็กล่าวว่า พระกตุมาลาทรงสร้างปราสาทนครวัดให้เหมือนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยมีเทวนามพระศิวกรรม ลงมาสร้างตามแนวอิงการของพระอินทร์ พระอินทร์ได้ตรัสเรียกพระกตุมาลาขึ้นไปอยู่บนสวรรค์แล้วทรงส่งมายังโลกมนุษย์ ให้มีชีวิตใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาจคิดไปว่าปราสาทนครวัดนี้สร้างขึ้นเมื่อพระราชที่สิ้นพระชนม์ไปแล้ว และรับการสถาปนาเป็นเทพเจ้าหลังการสิ้นพระชนม์

ปราสาทนครวัดเป็นที่มาแสงบุญของชาวเขมรทุกยุคทุกสมัย ด้วยเหตุนี้ เมื่อชาวเขมรยอมรับนับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทแล้ว จึงมีการสร้างวัดขึ้นในนั้นและทำให้มีการตั้งชื่อว่าปราสาทนครวัด ขึ้น คือเมือง (เพราะเหตุว่ามีบริเวณกว้างขวางใหญ่โตมาก) ที่เป็นวัด (ในพุทธศาสนา) ปัจจุบันได้ย้ายวัดออกไปอยู่ทางทิศเหนือ โดยไม่บัดบังหรือเกี่ยวข้องกับปราสาทโบราณแล้ว

2.8.20 ปราสาทแม่บุญตะวันตก

ปราสาทแม่บุญตะวันตก อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองพระนคร โดยพระเจ้าอุทัยทวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1544) ปราสาทแม่บุญตะวันตกนี้สร้างอยู่บนเกาะกลางบารายตะวันตก มีกำแพงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน ด้านทิศตะวันออกมีโคปุระ ว่ากันว่าในโคปุระนี้ ก่อนถึงตัวปราสาท พระเจ้าอุทัยทวรมันที่ 2 ได้ขุดสระขนาดใหญ่กรุด้วยศิลาแลงถึงก้นสระ และสระน้ำนี้เอง จิวดากวนทูตจีนเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรขอม และได้บันทึกไว้ว่ามีรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ขนาดใหญ่กว่าคนจริงสองเท่า หล่อด้วยสำริดบรรทมอยู่บนแท่นหินกลางสระน้ำ และตรงพระนาภีของรูปพระนารายณ์มีน้ำพุ่งออกมา (รูปหล่อพระนารายณ์บรรทมสินธุ์นี้ ปัจจุบันเหลือเพียงครึ่งองค์ หมวกบนพระเศียรไม่มี พระกรณทั้งสองไม่ครบ พระหัตถ์ชำรุดมาก อยู่พิพิธภัณฑสถานแห่งพนมเปญ) ปัจจุบันปราสาทอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมมาก โคปุระด้านอื่น ๆ ถูกน้ำในบารายกัดเซาะ

พังลงหมดแล้ว ตัวเกาะในปัจจุบันถูกน้ำกัดกร่อนเหลือเพียงพื้นที่เล็กน้อยไม่กี่ร้อยตารางเมตรเท่านั้น ซึ่งถ้าไม่มีการสร้างเขื่อนกันดินพังในอนาคตก็คงไม่เหลืออะไรเลย

2.8.21 ปราสาทบันทายศรี (ป้อมของสตรี)

ที่ตั้ง : 25 กิโลเมตร ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทบายน

การเข้าประชุม: เข้า – ออก ทางประตูด้านตะวันออก

อายุ : กลางคริสต์ศตวรรษที่ 10 (976)

รัชสมัย : ราเชนทรวรมันที่ 2 และ ชัยวรมันที่ 5

อิทธิพลศาสนา : ฮินดู (บูชาพระศิวะ)

รูปแบบศิลปะ : แบบบันทายศรี

ภูมิหลัง : ปราสาทบันทายศรีเป็นปราสาทที่ได้รับการตกแต่งอย่างประณีตสวยงาม

ในความเห็นของนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสแล้ว บันทายศรีถือว่าเป็นรัตนชาติที่สวยงามและมีค่าเปรียบเสมือนเพชรมรกตศิลปะเขมร

บันทายศรีสร้างขึ้นโดยพราหมณ์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นหลานของพระเจ้าพรหมชวรมันที่ 2 ปราสาทแห่งนี้ปรากฏอิทธิพลทางสถาปัตยกรรม และการตกแต่งประดับประดาแบบฮินดูเดียมากกว่าปราสาทอื่นใด ในเมืองพระนคร ลักษณะพิเศษที่ปรากฏได้ คือ การใช้หินสีชมพูและแกะสลักลวดลายอย่างประณีตสวยงาม ประดับตกแต่งอาคารเต็มไปด้วยหินที่มีพื้นที่ว่าง และพื้นที่ขอบประตูหน้าต่างก็เขียนภาพเทพของฮินดู โดยเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นภาพที่มีชีวิตชีวาอย่างมากอย่างไม่เคยพบในปราสาทของผู้อื่น มาก่อน

ปราสาทบันทายศรี ถูกค้นพบใน ค.ศ. 1914 โดยชาวฝรั่งเศส แต่ขณะนั้นยังไม่ทราบขนาดที่แน่นอน จนกระทั่งปี ค.ศ. 1924 เนื่องจากในปี 1923 ได้มีชาวตะวันตกคนหนึ่งขโมยทับหลังและภาพสลักจากปราสาทบันทายศรีไป เขาถูกจับได้และขังคุกที่พนมเปญ เขาถูกปล่อยตัวเมื่อนำสิ่งของที่ขโมยไปมาคืน ในปีต่อมา นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสจึงเข้าไปขุดค้นแต่งปราสาทแห่งนี้อย่างจริงจัง

บันทายศรีเป็นปราสาทแห่งแรกในเมืองพระนครซึ่งได้รับการบูรณะโดยวิธีการนำวัสดุและวิธีการแบบดั้งเดิมมาสร้างขึ้นใหม่ หรือที่เรียกว่า วิธีการบูรณะแบบ anastylosis หลังจากทีนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสเรียนรู้การใช้วิธีการบูรณะเช่นนี้ที่บูโรพุโธ ในชวา

ได้มีการพบจารึกให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างปราสาทแห่งนี้ตรงประตูทางเข้าทำแนวชั้นนอกใน ค.ศ. 1936

2.8.22 ปราสาทบายน

ปีที่ก่อสร้าง : ปลายศตวรรษที่ 12

ก่อสร้างในสมัย : พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ลัทธิศาสนา : พุทธ

ปราสาทบายน คือ ศาสนสถานหลังกลางของเมืองพระนครหลวง ปราสาทแห่งนี้อาจเป็นปราสาทที่มีลักษณะของสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยของรัชกาลแผนผังของปราสาทมีลักษณะแปลกประหลาด คือ ไม่มีกำแพงล้อมรอบ ด้วยเหตุนี้เมืองพระนครหลวงจึงตั้งอยู่ในขอบเขตที่ศักดิ์สิทธิ์

ปราสาทบายนประกอบไปด้วยศาสนสถานหลังสำคัญ ปราสาทเหล่านี้สร้างอยู่บนฐานสูงล้อมรอบด้วยระเบียง 2 ชั้น และบนผนังระเบียงก็มีภาพสลักโดยรอบ

ปราสาทหลังกลางเป็นห้อง ล้อมรอบด้วยระเบียงแคบและวิหารอีก 16 หลัง ซึ่งมีประตูเปิดออกไปภายนอก แผนผังแปลกประหลาดเป็นรูปวงกลมเช่นนี้หมายถึง ยันต์ หรือ มณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ ปราสาทอื่น ๆ ตั้งอยู่เป็นระเบียงล้อมรอบปราสาทหลังกลางซึ่งสูงเด่นนี้ ในชั้นต้นแผนผังเช่นนี้ให้มีความรู้สึกแปลกประหลาดและลึกลับ ปราสาททุกหลังจะมี 4 หน้า ขนาดใหญ่สลักอยู่บนยอด สถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะของสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือ การประดับพระปรมาภิไธย รวม 54 ปรมาภิไธย ด้วยพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรถึง 216 พระพักตร์ ทรงเชื่อว่าพระองค์คือ อวตารของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่หมายถึงผู้มองลงมาจากเบื้องต้นบนด้วยความเมตตากรุณา แต่อีกนัยหนึ่งก็คือ พระพักตร์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ไม่ว่าประชาชนของพระองค์จะทำอะไรก็เสมือนมีดวงเนตรของพระองค์ทรงมองดูอยู่ทุกทิศทุกทาง เพราะใบหน้าคนที่แกะสลักลงบนหินแต่ละหน้านั้นมีความสูงตั้งแต่ 1.75 – 2.50 เมตร

ปราสาทหลังกลางที่ปราสาทบายนได้อุทิศถวายแด่พระพุทธองค์ใน พ.ศ. 2476 ได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคนปรก ขนาดใหญ่อยู่ภายใต้ปราสาทหลังกลาง จากจารึกซึ่งสลักอยู่บนประตูของปราสาทที่ล้อมรอบ ทำให้ทราบว่าปราสาทเหล่านี้ให้สำหรับพิธีเคารพบูชาเจ้านายในพระราชวงศ์และแกะประติมากรรมซึ่งเป็นที่เคารพ ด้วยเหตุเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าเมืองพระนครหลวงมีปราสาทบายนเป็นรูปจำลองของราชอาณาจักรขอม

สำหรับประติมากรรมซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือ อาการิยัมแบบบายน ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา ตามแบบพุทธศาสนา ทำให้สีพระพักตร์ของพระราชาอ่อนหวานไม่ได้แสดงถึงลักษณะยิ่งใหญ่แห่งการเป็นกษัตริย์เลย

2.9 โบราณสถานที่สำคัญในเขตอีสานใต้ ประเทศไทย

2.9.1 ปราสาทหินพิมาย

ปราสาทหินใหญ่ที่สุดในประเทศ

เป็นปราสาทหินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศไทย มีรูปแบบศิลปกรรมขอมแบบบาปวน และนครวัดที่มีความงดงาม เชื่อว่าเป็นต้นแบบ ในการสร้างปราสาทนครวัดในเขมร ปราสาทหินแห่งนี้ตั้งอยู่กลางเมืองพิมายซึ่งเป็นเมืองโบราณ

- เปิดเวลา 07.30 - 18.00 น.
- ค่าเข้าชม คนไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 40 บาท
- โทร. 0-4447-1568

ที่สำคัญของภูมิภาค มีเส้นทางคมนาคมเชื่อมโยงกับเมืองสำคัญทางตอนเหนือของลาว และทางตอนใต้ของขอม เมื่อชมปราสาทหินพิมายแล้วควรแวะชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ซึ่งจัดเก็บโบราณวัตถุสำคัญจากปราสาทแห่งนี้ไว้ พิพิธภัณฑสถานตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

ประวัติ

สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธสถานในลัทธิมหายาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคนี้ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) และมีการก่อสร้างเพิ่มเติมในช่วงรัชกาลสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1761) มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรขอม ในปี พ.ศ. 2479 กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติและเริ่มบูรณะในปี พ.ศ. 2494 และ พ.ศ. 2497 กรมศิลปากรได้บูรณะองค์ปราสาทประธานอีกครั้ง โดยได้รับเงินงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลฝรั่งเศส จนแล้วเสร็จในช่วงปี พ.ศ. 2507 - 2512 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 กำหนดให้เมืองโบราณพิมายและปราสาทหินพิมายเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ในปี พ.ศ. 2529 โดยมีการอนุรักษ์และบูรณะเป็นอย่างดี

ที่ตั้ง

อ.พิมาย ห่างจากตัวเมืองโคราชราว 60 กม.

สิ่งน่าสนใจ

ปราสาทหินพิมาย หันหน้าไปทางทิศใต้ไปทางที่ตั้งของเมืองพระนครซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรขอม ปราสาทหินพิมายมีแบบแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 565 ม. ยาว 1,030 ม. ล้อมรอบด้วยคูน้ำ มีประตูเมืองทั้งสี่ทิศ ภายในบริเวณปราสาทหินมีโบราณสถานที่น่าสนใจหลายแห่ง

2.9.2 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง

ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ตำบลตาเป็ด อำเภอนางรอง ติดต่อกับ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีขนาดรูปแบบและที่ตั้งซึ่งอยู่ในบริเวณและสิ่งแวดล้อมพอเหมาะ ยากที่จะหาที่ใดเทียมได้ นับเป็นโบราณสถานที่สำคัญและสวยงามที่สุดแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย สิ่งก่อสร้างประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรมที่สร้างเสริมกันมาหลายศตวรรษ เริ่มตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 15, 17 และ 18 เรียงรายจากลาดเชิงเขาไปจนถึงยอดเขามีแบบแผนการก่อสร้างที่เป็นระเบียบได้สัดส่วนและลงตัวอย่างยอดเยี่ยม นับตั้งแต่บันไดทางขึ้นไปจนถึงปราสาทหลัก

ปราสาทหินเขาพนมรุ้งสร้างขึ้นตามนัยของศาสนสถาน เป็นตัวอย่างสุดท้ายของศาสนสถานเขมร บนยอดเขาเหนือดินแดนเขมรสูง ในพื้นที่ของไทย ลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรมของศาสนสถานแห่งนี้ แสดงให้เห็นว่า ได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยของพระอิศวร สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างหลวง มีความสวยงามทัดเทียมกับบรรดาปราสาทที่พบในเมืองนครวัด ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตามคติทางศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ ถนนปูลาดด้วยแผ่นศิลาลงจากประสาธน์ผ่านสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า โรงช้างเผือก ลงไปสู่ที่ราบลุ่มเชิงเขามีสระบาราย ซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เก็บน้ำจากลำธารที่ไหลลงจากเขา มีประสาธน์ขนาดเล็กอยู่ใกล้ ๆ และมีคันดินที่เป็นทั้งถนนและคันชักน้ำ ขนาบไปกับลำธารที่มาจากยอดเขาพนมรุ้งไปยังชุมชนเมืองต่ำ

ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหินทรายและศิลาแลง ห้าหลัง สี่ซาลาหนึ่งทางเดิน ระเบียงคด และกำแพงล้อมรอบ รวมทั้งซากของฐานอาคารที่ก่อด้วยอิฐอีกสองหลัง กลุ่มของอาคารหลักที่ตั้งอยู่บนยอดเขาประกอบด้วย ปราสาทประธานเป็นจุดศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยระเบียงคด ซึ่งมี โคปุระ หรือพลับพลาทางเข้าประกอบทั้งสี่ด้าน ภายในระเบียงคด มีอาคารขนาดเล็กหลายขนาด ประกอบด้วย ปรางค์น้อย บริเวณมุมทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีบรรณาลัยอยู่สองหลัง มีซากอาคารอีกสองหลัง อยู่ทางทิศเหนือของปราสาทประธาน ระเบียงคดที่ล้อมรอบอาคารเหล่านี้ ยังมีกำแพงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง ปัจจุบันคงเหลือแต่เพียงฐานของกำแพงเท่านั้น

2.9.3 ปราสาทเมืองต่ำ

ตั้งอยู่ที่บ้านโคกเมือง ต.จรเข้มาก อ.ประโคนชัย (ห่างจากปราสาทหินพนมรุ้ง 8 กม.) เป็นศาสนสถานทางศาสนาฮินดู สมัยเดียวกับปราสาทหินพนมรุ้ง สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ลักษณะเป็นปรางค์อิฐ 5 องค์ ตั้งอยู่บนฐานหินศิลาแลง มีภาพสลักลวดลายด้วยศิลปขอม ปาปนและแบบคลัง อายุราว พ.ศ. 1500 – 1600 ปราสาทเมืองต่ำล้อมด้วยสระน้ำกรุด้วยศิลา

แลงมุมสระมีพญานาคหินทราย 5 เศียร ทอดตัวยาวรอบขอบ สระน้ำทั้ง 4 ทิศ ทับหลังและซุ้มประตูแกะสลักหินทรายงดงามมาก ล้อมด้วยระเบียงคดและกำแพงศิลาแลง

2.9.4 ปราสาทตาเมือนธม

เป็นหนึ่งในกลุ่มปราสาทตาเมือน ซึ่งมีสามแห่งด้วยกัน อีกสองแห่งคือปราสาทตาเมือน (บายกริม) และปราสาทตาเมือนโต๋จ ปราสาททั้งสามตั้งอยู่ท่ามกลางป่าดงดิบบนเทือกเขาพนมดงรัก เป็นกลุ่มปราสาทขอมแห่งแรกในเขตประเทศไทยซึ่งอยู่บนเส้นทางเชื่อมจากเมืองยโสธรปุระในอาณาจักรขอมโบราณมายังปราสาทหินพิมาย จ. นครราชสีมา

ปราสาทตาเมือนธมมีความงามและขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มปราสาทตาเมือน ดังปรากฏในชื่อปราสาทที่มีคำว่า ธม ซึ่งในภาษาเขมรแปลว่า “ใหญ่” ปัจจุบันปราสาทตาเมือนธมอยู่ระหว่างการบูรณะด้วยวิธีอนัสติไลซิส คือการรื้อออกเพื่อปรับปรุงโครงสร้างแล้วประกอบขึ้นใหม่ตามเดิม มีกำหนดแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2549

ที่ตั้ง

อยู่บริเวณช่องปราสาทตาเมือน บ้านหนองคันนา ต.ตาเมียง กิ่ง อ. พนมดงรัก จ. สุรินทร์ ห่างจากปราสาทตาเมือนโต๋จไปทางทิศใต้ราว 500 ม.

ประวัติ

เป็นเทวาลัยของขอมโบราณ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เพื่อประดิษฐานศิวลึงค์ สัญลักษณ์ของพระศิวะ อันเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ตามคติพราหมณ์ เป็นปราสาทที่เก่าแก่ที่สุดในกลุ่มปราสาทตาเมือน มีอายุร่วมสมัยกับปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ และปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา

การเดินทาง

รถประจำทาง ขึ้นรถบัสสี่ล้อคาคาขาวฟ้า (สุรินทร์ - ตาเมียง) ลงรถที่ปากทางบ้านตาเมียง จากนั้นต่อมอเตอร์ไซด์รับจ้างไป – กลับ 200 บาท (หากมาคนเดียวหลายคนอาจติดต่อเหมารถอีแต็ก (รถเกะตร) 400 - 500 บาท ติดต่อที่คิวรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง)

2.9.5 ปราสาทศิขรมุณี

- เปิดทุกวัน เวลา 07.30 - 17.00 น.
- ค่าเข้าชม คนไทย 10 บาท ชาวต่างชาติ 30 บาท

ปราสาทศิขรมุณีมีชื่อเรียกในท้องถิ่นว่า ปราสาทบ้านระแงง ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบกลางเมืองโบราณบ้านปราสาท ปราสาทนี้มีลักษณะพิเศษคือ ประกอบด้วยปราสาทค์ห้าองค์ตั้งอยู่บนฐานสูง มีภาพจำหลักนางอัปสรที่มีรูปลักษณะคล้ายกับนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดในเขมรนอกจากนี้ยังมีทับหลังจำหลักเป็นลายศิวนาฏราชทั้งดงามประณีตมาก

การเดินทางมาชมปราสาทแห่งนี้ แนะนำให้มาช่วงเช้าเพราะจุดที่ควรชมนั้นอยู่ทาง ตะวันออก แสงยามเช้าจะช่วยเผยความงามของปราสาทยิ่งขึ้น ตรงข้ามกับปราสาทมีร้าน จำหน่ายกะละแมเจ้าอร่อยให้ชิม หรือจะซื้อกลับไปเป็นของฝากก็ไม่เลว

ที่ตั้ง

บ้านปราสาท ต.ระแงง อ.ศีขรภูมิ จ.สุรินทร์

ประวัติ

สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ.656 -1688) มีการผสมผสานศิลปะแบบ บาปวนและแบบนครวัดต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายได้มีการบูรณะปราสาทแห่งนี้ขึ้น ดังปรากฏ จารึกภาษาไทย-บาลี ที่ขุมประตูปรางค์บาริหารแถวหน้าด้านทิศใต้ กล่าวถึงพระเถระผู้ใหญ่และท้าว พระยาได้ร่วมกันบูรณะปราสาทแห่งนี้และประกอบพิธีกรรมในศาสนาพุทธ

การเดินทาง

รถยนต์ส่วนตัว ใช้ทางหลวงหมายเลข 226 ไปทาง จ.ศรีสะเกษ ตรงไปประมาณ 16 กม. จะถึงสี่แยกเข้า อ.ศีขรภูมิ ให้ขับตรงไปผ่าน ธกส. จนมาถึงสวนอาหารตำหนักเสนา เลย์ร้านนี้ไปเล็กน้อย จะมีทางแยกซ้ายมือให้เลี้ยวเข้าไปอีกราว 1 กม. ถึงบริเวณที่ตั้งปราสาทอยู่ ซ้ายมือ รถประจำทาง ขึ้นรถบัสสี่ล้อ (สุรินทร์-ศรีสะเกษ) ลงรถที่ปากทาง แล้วต่อมอเตอร์ไซด์ รับจ้างไปอีก 1 กม. รถไฟ มีขบวนรถไฟหลายเที่ยว ลงที่สถานีศีขรภูมิ แล้วต่อมอเตอร์ไซด์รับจ้าง

2.9.6 ปราสาทสระกำแพงใหญ่

- ควรนั่งล้อสองทางไกลไปด้วย

เป็นปราสาทขนาดใหญ่ มีศิลปกรรมที่ควรชมหลายอย่าง เช่น ทับหลังที่ยังมีสภาพ สมบูรณ์ถึงหกชิ้น พระพุทธรูปนาคนปรกที่ขุดพบในบริเวณปราสาท ซึ่งมีพุทธลักษณะงดงาม ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในมณฑปสร้างใหม่

ที่ตั้ง

วัดสระกำแพงใหญ่ บ้านกำแพง ต.กำแพง อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ

ประวัติ

ปรากฏจารึกที่เสาชุ้มประตูโคปุระด้านหน้า เป็นอักษรขอม กล่าวว่า กมรเตงอัญญศิวกาส ได้ซื้อที่ดินอุทิศถวายเทวาลัยของพระอิศวร (พระศิวะ) ในมหาศักราช 694 (พ.ศ. 1585) และ รายละเอียดการทำงานของข้าทาสบริวารในเทวาลัยแห่งนี้ จึงสันนิษฐานว่าปราสาทแห่งนี้เป็น เทวาลัยในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย คือนับถือพระศิวะเป็นเทพเคารพสูงสุดมาแต่เดิม ก่อนที่จะ เปลี่ยนเป็นพุทธศาสนสถาน นิกายมหายานในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงเปลี่ยนมานับถือ พุทธศาสนา และเปลี่ยนปราสาทหินให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแทนศิวลึงค์ ทั้งนี้ได้พบ

หลักฐานเป็นพระพิมพ์พระพุทธรูปปางสมาธิตามคติพุทธ นิกายมหายานที่ปรากฏประธาน

การเดินทาง

รถยนต์ส่วนตัว จาก อ.เมืองศรีสะเกษ ใช้ทางหลวงหมายเลข 226 ไปทาง อ.อุทุมพรพิสัย ผ่านทางแยกเข้าตัว อ.อุทุมพรพิสัยไปราว 1.5 กม. เลี้ยวซ้ายเข้า ถ.ประดิษฐ์ประชาราษฎร์ ไปอีก 300 ม. ถึงวัดสระกำแพงใหญ่ด้านขวามือ

รถประจำทาง ขึ้นรถบัสสี่ล้อ (ศรีสะเกษ-สุรินทร์) ลงรถที่ปากทางแล้วเดินต่ออีก 500 ม.

2.9.7 ปราสาทเขาพระวิหาร

เขตศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาสูง

- เปิดเวลา 08.00 - 15.00 น.
- มีร้านอาหาร ห้องสุขา และศูนย์บริการนักท่องเที่ยวที่ผามออีแดง
- เสียค่าธรรมเนียมเข้าชมสองครั้งที่ผ่านมา อช.เขาพระวิหาร (ฝั่งไทย) คนไทย

ผู้ใหญ่ 20 บาท เด็ก 10 บาท ชาวต่างชาติ ผู้ใหญ่ 200 บาท เด็ก 100 บาท รถยนต์สี่ล้อ 30 บาท รถยนต์หกล้อ 100 บาท และปราสาทเขาพระวิหาร (ฝั่งเขมร) คนไทย 50 บาท ชาวต่างชาติ 200 บาท

ปราสาทเขาพระวิหาร หรือในภาษาเขมรเรียกว่า เปรี๊ยะวิเฮียร์ ตั้งอยู่บนเขาสูงซึ่งอยู่ในเขตแดนของกัมพูชา แต่ทางขึ้นชมปราสาทนั้นอยู่ในเขตไทย ซึ่งเป็นพื้นที่ของ อช.เขาพระวิหาร ด้วยเหตุนี้นักท่องเที่ยวจึงต้องเสียค่าเข้าชมสองครั้ง คือ ค่าธรรมเนียมเข้าเขต อช.เขาพระวิหาร และค่าขึ้นชมปราสาทเขาพระวิหาร

ไทยกับกัมพูชาเคยเกิดกรณีพิพาทเรียกร้องความเป็นเจ้าของปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งศาลโลกตัดสินให้ปราสาทเขาพระวิหารเป็นของกัมพูชา

ที่ตั้ง

ติดเขตชายแดนประเทศไทย บริเวณผามออีแดง ต.เสาธงชัย อ.กันทรลักษ์ จ.ศรีสะเกษ

ประวัติ

ปราสาทเขาพระวิหารอยู่บนยอดเขาพระวิหาร สูง 657 ม. อันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาพนมดงรัก ตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกายที่เชื่อว่าพระศิวะซึ่งเป็นเทพเคารพสูงสุดและเป็นศูนย์กลางของจักรวาล สถิตอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ

ยอดเขาพระวิหารยังถือเป็นเขตภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ และความอุดมสมบูรณ์ของสรรพสิ่งของชนพื้นเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งชุมชนอยู่รอบเขาพระวิหาร ก่อนที่จะสถาปนาให้สถานที่แห่งนี้เป็น ศรีศิขเรศวร ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้เป็นใหญ่แห่งขุนเขา” เป็นที่ประดิษฐานคิ่วลึงค์อันศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ของพระศิวะ ตามความเชื่อของขอม

สมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ทรงสถาปนาให้เขาพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพที่เรียกกันว่า กมรเตงชดศรีศิขเรศวร เพื่อหลอมรวมคนพื้นเมืองซึ่งมีทั้งจาม ขอม ส่วย ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระบบความเชื่อเดียวกัน ปราสาทเขาพระวิหารจึงเป็นศูนย์กลางความเชื่อ เป็นศูนย์รวมแห่งพิธีกรรมการนับถือบรรพบุรุษของชนพื้นเมือง มีการอุทิศถวายที่ดิน ข้าทาส วัตถุสิ่งของแด่ปราสาทเขาพระวิหารปราสาทเขาพระวิหารจึงเป็นแหล่งจารึกแสงบุญของทั้งกษัตริย์ขอมโบราณและกลุ่มคนพื้นเมืองบริเวณเขาพระวิหารซึ่งเดิมมีชื่อว่า กุรุเกษตร สันนิษฐานว่าปัจจุบันคือพื้นที่ อ.กันทรลักษ์ อ.ขุนันท์ จ.ศรีสะเกษ

ปราสาทเขาพระวิหารหันหน้าไปทางทิศเหนือ หรือหันมาทางฝั่งไทย ระยะทางจากจุดเริ่มต้นเชิงเขาไปจนถึงปราสาทประธานที่ตั้งอยู่บนยอดเขาประมาณ 850 ม. หรือเกือบ 1 กม. แบ่งออกเป็นสี่ระดับ แต่ละระดับเป็นที่ตั้งของอาคารรูปกากบาท หรือที่เรียกว่าโคปุระ ซึ่งเป็นพลับพลาหรือซุ้มประตูทางเข้าปราสาท มีสิ่งน่าสนใจตามทางเดินขึ้นปราสาทดังนี้

การเดินทาง

รถยนต์ส่วนตัว จาก อ.กันทรลักษ์ใช้ทางหลวงหมายเลข 221 มุ่งหน้าไปทางทิศใต้ ตรงไปจนผ่านบ้านภูมิซรอล ด้านตรวจและชำระค่าธรรมเนียมป่าไม้ อช. เขาพระวิหาร กระทั่งถึงลานจอดรถบริเวณผามออีแดง เดินต่อไปอีกราว 1 กม. จะถึงบริเวณทางขึ้นปราสาท

รถประจำทาง ขึ้นรถบัสสี่ล้อ (ศรีสะเกษ-กันทรลักษ์) ลงที่บ้านภูมิซรอล จากนั้นเดินต่อไปบนทางหลวงหมายเลข 221 ไปอีกราว 2 กม. ถึงด่าน อช.เขาพระวิหารดักคอยขออาศัยรถจากจุดนี้ไปผามออีแดง

2.10 กำหนดอายุของโบราณสถานขอม

ศิลปะแบบพนมดง	End of 6 th century A.D. (ราว พ.ศ. 1150)
ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก	First half the 7 th century (พ.ศ. 1150 – 1200)
ศิลปะแบบไพรกเมง	Second half of the 7 th century (พ.ศ. 1200 – 1250)
ศิลปะแบบกำพงพระ	8 th century (พ.ศ. 1250 – 1350) ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 และเจนละน้ำ
ศิลปะแบบกุแลน	Frist half the 9 th century (พ.ศ. 1350 – 1400) ตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มหาราชขอม
ศิลปะแบบพระโค	Second half of the 9 th century (พ.ศ. 1400 – 1450) ตรงกับสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1

ศิลปะแบบบาเค็ง	Early 10 th century (ราว พ.ศ. 1450) พระเจ้าไศวรมันที่ 1 ทรงสร้างพระนคร (Angkor)
ศิลปะแบบเกาะแกร์	First half of the century (พ.ศ. 1450 – 1500) พระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ทรงย้ายราชธานีไปประทับที่เกาะแกร์
ศิลปะแบบแปรรูป	Middle of 10 th century (ราว พ.ศ. 1500) พระราเชนทรวรมันทรงย้าย ราชธานีกลับมายังเมืองพระนคร
ศิลปะแบบคลังหรือดกเลียง	Seond half of the 10 th century (พ.ศ. 1500 – 1550)
ศิลปะแบบบันทายศรี	Seond half of the 10 th century (พ.ศ. 1500 – 1560)
ศิลปะแบบบาปวน	11 th century (พ.ศ. 1500 – 1560) ครั้งแรกตรงกับรัชกาลของ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1
ศิลปะแบบนครวัด	First half of the 12 th century (พ.ศ. 1650 – 1700) พระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 2 ทรงสร้างปราสาทหินนครวัด
ศิลปะแบบบายัน	End of 12 th – Early 13 th century (พ.ศ. 1700 – 1750) พระเจ้าชัยว รมัน ที่ 7 ทรงสร้างพระนครหลวงหรือนครธม (Angkor Thom) มี ปราสาทบายันเป็นจุดศูนย์กลางเมืองหลวงเสียสมเด็จพระบรม ราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) แห่งพระนครศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 1975 (ค.ศ. 1431)

(หมายเหตุ คำว่า วรมัน เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า “เสือเถา” ต่อมาจึงมีความหมาย
ว่า “ผู้ปกครอง” เช่น “ชัยวรมัน” หมายความว่า “มีชัยชนะเป็นผู้ปกครอง”)

ศิลปะแบบพระโค พระเจ้าอินทรวรมันเป็นหลานพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปราสาทพระโค
ปราสาทบากอง (เป็นฐานสามชั้น) ส่วนปราสาทโลเลย นั้นเข้าสู่สมัยบาเค็ง พระเจ้าไศวรมัน ทรงเห็น
ว่าเมืองหรือลาลัยเดิมเล็กจึงย้ายที่ และทรงสร้างปราสาทพนมบาเค็ง ในสมัยนี้ปราสาทเนียงเขมา
มีภาพเขียนสมัยบาเค็งต่อเกาะแกร์ ปราสาทกระวัน เลียนแบบปราสาทเนียงเขมาศิลปะเกาะแกร์
ปราสาทปักชีตำกรงศิลปะแปรรูป ปราสาทแปรรูป ศิลปะคลัง ปราสาทตาแก้ว และพิมานอากาศ

ปราสาทตาแก้วมีลักษณะสำคัญ คือ มีระเบียงวงล้อมรอบสองชั้น ระเบียงมุงด้วยอิฐ
ปราสาทหินทราย 5 หลัง มีมุขยื่นออกมาทุกด้าน แผนผังจึงออกมาเป็นรูปกากบาทไม่ใช่รูป
สี่เหลี่ยมจัตุรัสอย่างแต่ก่อน

ปราสาทหินพิมายอากาศมุงหลังคาด้วยหินทรายเป็นครั้งแรกใช้ศิลาแลงเป็นไส้เพราะหาง่าย สม้บาปวน ชุ่มประตู่วังหลวง พนมจิมสอ์ บาปวนสมัยนครวัด เจ้าสายเทวดาธมมานนท์ บันทาย สำเหร์ นครวัด พระป่าโลเลย สมัยบายน บันทายกุฎี เมืองนครธม ปราสาทตาพรหม

2.11 รายชื่อแหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์กลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

นครราชสีมา

1. อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
2. อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี
3. หินดัดสี่คว
4. ปราสาทหินพนมวัน
5. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย
6. แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท
7. ประตู่ชุมพล
8. ศาลเจ้าหลักเมือง
9. ศาลเจ้าช้างเผือก
10. พิพิธภัณฑ์ ๔ มหาวีรวงศ์
11. วัดศาลาลอย
12. วัดศาลาทอง
13. วัดป่าสระวัน
14. อนุสรณ์สถานนางสาวบุญเหลือ
15. ภาพเขียนสีโบราณ
16. อนุสรณ์สถานทุ่งสัมฤทธิ์
17. วัดปรังค์
18. วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม
19. เมืองโบราณที่ตำบลโคราช
20. ปราสาทโนนกู่
21. ปราสาทเมืองเก่า
22. โบราณสถานเมืองเสมา
23. วัดธรรมจักรเสมาราม
24. วัดบ้านไร่

25. วัดหน้าพระธาตุ
26. กู่เกษม
27. ปราสาทพะโค
28. ปราสาทครบุรี
29. ปราสาทหินนางรำ
30. ถ้ำวัวแดง

ชัยภูมิ

1. อนุสาวรีย์พระยาภักดีชุมพล (แล)
2. ศาลเจ้าพ่อพระยาแล
3. ปราสาทกู่
4. โบสถ์บ้านกุดโง้ง
5. วัดศิลาอาสน์ ภูพระ
6. ภูแฝกรอยพระพุทธรบาท
7. ภูพระ (พระเจ้าดี้อ)
8. สระหงส์
9. กู่แดง

สุรินทร์

1. ปราสาทเมืองที
2. อนุสาวรีย์พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์ จางวาง (ปุม)
3. หลวงพ่อพระชีว์
4. ปราสาทศีขรภูมิ
5. ปราสาทจอมพระ
6. ปราสาทตะเปียงเตียง
7. ปราสาทภูมิโปน
8. ปราสาทยายเหงา
9. หลักเมืองสุรินทร์
10. วัดบูรพาราม
11. ประสาทบ้านปราสาท
12. ปราสาทบ้านไพล
13. ปราสาทหินบ้านพลวง

14. ปราสาทตาเมือนโต๊จ
15. ปราสาทตาเมือนธม
16. ปราสาทบ้านช้างปี
17. โบราณสถานกลุ่มปราสาทตาเมือน
18. ปราสาทตาเมือน

บุรีรัมย์

1. อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
2. ปราสาทเมืองต่ำ
3. ปราสาทหนองหงส์
4. พระพุทธรูปใหญ่ (พระพุทธรูปปฏิมาสันตยาภิรมย์สดึกอุดมราชสุวรรณิमतมนิน)
5. ปราสาทบ้านบุ
6. ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอบ้านกรวด
7. วัดกลางบุรีรัมย์
8. วัดเขาสังคาร
9. ปราสาทหนองกง
10. แหล่งหินตัด
11. แหล่งเตาเผาโบราณ
12. วัดโพธิ์ชัย
13. พระเจ้าใหญ่วัดหงษ์
14. พระพุทธรูปใหญ่

2.12 สถิติด้านการบริการการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

2.12.1 จำนวนธุรกิจนำเที่ยวในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จำนวนธุรกิจนำเที่ยวในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จังหวัด	จำนวน (แห่ง)
นครราชสีมา	39
ชัยภูมิ	-
สุรินทร์	3
บุรีรัมย์	3

ที่มา : สำนักงานท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อมูล ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2548

2.12.2 ร้านขายของที่ระลึก

จำนวนร้านขายของที่ระลึกในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จังหวัด	จำนวน (แห่ง)
นครราชสีมา	23
ชัยภูมิ	20
สุรินทร์	5
บุรีรัมย์	4

ที่มา : สำนักงานท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อมูล ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2548

2.12.3 ร้านอาหารและสถานบันเทิง

จำนวนร้านอาหารที่มีชื่อเสียงในกลุ่มจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จังหวัด	จำนวน (แห่ง)
นครราชสีมา	32
ชัยภูมิ	18
สุรินทร์	11
บุรีรัมย์	14

ที่มา : สำนักงานท่องเที่ยวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อมูล ณ วันที่ 30 มิถุนายน 2548

2.13 สรุปแนวคิดทฤษฎีที่ได้ศึกษา

จากแนวคิดทฤษฎีที่ได้ศึกษา สรุปได้ดังนี้

การท่องเที่ยวมีหลายลักษณะด้วยกันขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการท่องเที่ยวประเภทของการคมนาคม จำนวนสมาชิก หรือค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ถ้าแบ่งประเภทของแหล่งท่องเที่ยวแบ่งได้เป็น 4 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวโบราณสถาน และศิลปวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการนันทนาการ และแหล่งท่องเที่ยวเมืองและชุมชน

ประวัติศาสตร์อาณาจักรขอมเริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ 16 และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ขึ้นครองราชย์ราวกลางศตวรรษที่ 17 ได้สร้างปราสาทนครวัดขึ้น อาณาจักรขอมเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ได้สร้างศาสนสถานหลายแห่ง เช่น ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น โบราณสถานขอมส่วนมากเป็นศาสนสถานตามความเชื่อของ

ศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ โบราณสถานที่สำคัญในประเทศกัมพูชา ได้แก่ ปราสาทบากอง ปราสาทพระโค ปราสาทโลเลย ปราสาทพนมบาเค็ง ปราสาทกระวาน ปราสาทพินามอากาศ ปราสาทตาแก้ว ปราสาทปาปวน ปราสาทตาพรหม ปราสาทนครวัด ปราสาทบันทายศรี ปราสาทบายน เป็นต้น ส่วนโบราณสถานที่สำคัญในเขตอีสานใต้ของประเทศไทย ได้แก่ ปราสาทหินพิมาย อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทศรีขรภูมิ ปราสาทเขาพระวิหาร เป็นต้น

สถิติด้านการบริการท่องเที่ยวในกลุ่มประตูสี่สาน พบว่า จังหวัดนครราชสีมามีจำนวนธุรกิจนำเที่ยว จำนวนร้านขายของที่ระลึก จำนวนร้านอาหารที่มีชื่อเสียงมากที่สุด

2.14 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ (2547 : 11 – 21) ได้ศึกษาการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวแบบครบวงจร ได้ผลการวิจัยดังนี้

การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การวิจัย เรื่อง การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน รวมทั้งศึกษาแนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความเป็นชนชาติไทย และเพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพ โดยทำการศึกษาจากกลุ่มผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ประกอบการภาคเอกชน กลุ่มประชาชนที่อาศัยอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียง และกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยในพื้นที่ 7 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกาญจนบุรี ชลบุรี เชียงใหม่ นครราชสีมา สุราษฎร์ธานี ภูเก็ตและจังหวัดนนทบุรี เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและแบบสอบถามจำนวน 6 ชุด ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน แบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น แบบสอบถามกลุ่มผู้นำชุมชน (อบต. / กำนันผู้ใหญ่บ้าน) แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้ประกอบการภาคเอกชน แบบสอบถามกลุ่มประชาชนและแบบสอบถามนักท่องเที่ยว ทำการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิและทำการทดลองใช้เครื่องมือ (Try out) ณ สถานที่ท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมในเขตกรุงเทพมหานครการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก

และนำเสนอด้วยการพรรณนา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และหาค่าเฉลี่ยแบบถ่วงน้ำหนักสำหรับคำถามแบบจัดลำดับ มีผลการวิจัยสรุปตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

จากการศึกษาสถานการณ์และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ พบว่า การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยเฉพาะในกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ต้องการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงดงามในศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความวิจิตรอลังการและแตกต่างจากชาติอื่น ๆ ซึ่งจากการศึกษาของคานท์ (อ้างใน Pizan and Mansfeld, 1999) พบว่า การที่คนเราสนใจการท่องเที่ยวในเชิงศิลปวัฒนธรรมนั้น มาจากความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมชนชาติและการดำรงชีวิตที่แตกต่างไปจากที่อยู่อาศัยเดิม (Culture Needs) เนื่องจากคนเรามีสัญชาตญาณของความอยากรู้อยากเห็นในตัวเอง ความอยากรู้อยากเห็นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนเดินทางท่องเที่ยว เช่น มีความอยากรู้อยากเห็นในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะ ของประเทศอื่น ๆ ที่แตกต่างกับที่ตนอาศัยอยู่ทำให้ผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ที่แปลกใหม่ที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน อย่างไรก็ตามแม้ว่าการท่องเที่ยวจะมีความสำคัญด้านบวกต่อเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แต่การดำเนินการด้านการท่องเที่ยวที่ผ่านมายังพบว่าแต่ละจังหวัดมีปัญหาสำคัญซึ่งเป็นผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่ต้องได้รับการแก้ไขโดยด่วนคล้ายคลึงกัน หากแต่มีความละเอียดอ่อนที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ เพราะแต่ละท้องถิ่นต่างก็มีลักษณะเฉพาะทั้งในวิถีการดำเนินชีวิตและลักษณะทางสังคมที่ต่างกัน ปัญหาหรือผลกระทบที่เกิดขึ้น ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนชำรุด ขาดสิ่งอำนวยความสะดวกที่เพียงพอ เป็นต้น ปัญหาความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ปัญหาการขาดแคลนงบประมาณในการปรับปรุงและพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด ปัญหาการกระจุกตัวของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวบางแห่ง ปัญหาด้านบุคลากรในอุตสาหกรรมบริการด้านการท่องเที่ยว ปัญหาด้านการบริหารจัดการในชุมชน ปัญหาการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และการลดคุณค่าดั้งเดิมของศิลปวัฒนธรรม และยังพบว่าคนหนุ่มสาวในสังคมเจ้าบ้านจะเป็นผู้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมได้ง่ายที่สุด เนื่องมาจากความต้องการที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนักท่องเที่ยว ซึ่งการรับวัฒนธรรมใหม่จะทำให้ละเลยในคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมและอาจมีการแสดงวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสมออกมา

จากการศึกษาและสำรวจความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการ ประชาชนในพื้นที่และนักท่องเที่ยว สามารถสรุปความคิดเห็นดังกล่าวได้ดังนี้

กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ

ประเด็นที่ 1 การนำศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด

ผู้ให้ข้อมูลมีความเห็นว่าศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในแต่ละจังหวัดสามารถนำมาส่งเสริมและสนับสนุนการท่องเที่ยวของจังหวัดได้เป็นอย่างดี เนื่องจาก

1. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเป็นมรดกของชาติที่สำคัญและมีคุณค่าแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ และยังเป็นทรัพยากรที่สำคัญทางการท่องเที่ยว ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

2. แต่ละจังหวัดต่างก็มีวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองที่แตกต่างกันไปมีจุดเด่นและศักยภาพที่ต่างกัน สามารถเป็นจุดขายและดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวได้

3. ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับนักท่องเที่ยว นักเรียน นักศึกษาและบุคคลทั่วไป

ประเด็นที่ 2 ผลกระทบของการนำศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

การนำศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวในทรวงของของผู้ให้ข้อมูลจากจังหวัดต่าง ๆ มีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ สรุปได้ดังนี้

ผลกระทบในเชิงบวก

1. เป็นการนำมรดกทางวัฒนธรรมของชาติออกเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป เพราะสามารถเป็นสื่อในการถ่ายทอดเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันยังเป็นการอนุรักษ์มรดกเหล่านี้ไว้ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา

2. เป็นการกระตุ้นเตือนให้เยาวชนตระหนักถึงคุณค่าในสิ่งที่มีอยู่ และกระตุ้นให้เจ้าของวัฒนธรรมได้ตระหนักถึงคุณค่าและความศักดิ์สิทธิ์ของวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน และเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีที่เกือบจะสูญหายไปให้กลับมาอีกครั้ง

3. สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการที่จะอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมของชุมชนให้ยั่งยืนต่อไป

ผลกระทบเชิงลบ

1. มัคคุเทศก์ที่เข้าไปชี้นำเหมือนเป็นการจัดฉาก หรือรูปแบบของวัฒนธรรมให้เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากเดิม เพื่อเรียกร้องความสนใจจากนักท่องเที่ยว โดยไม่คิดคำนึงถึงความถูกต้องหวังแต่เพียงผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจเป็นหลัก ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ในประเพณี พิธีกรรมสูญหายไปซึ่งถือเป็นการเร่งทำลายศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น
 2. การที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของสถานที่และสิ่งแวดล้อมในชุมชน
 3. เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ด้วยซึ่งเด็กและเยาวชนอาจเกิดพฤติกรรมลอกเลียนแบบและส่งผลกระทบต่อชุมชนได้
 4. การนำศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวมากเกินไปจนลืมรากเหง้าของตนเองอาจก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงลบมากกว่า
- ประเด็นที่ 3 แนวคิดในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัด

ผู้ให้ข้อมูลได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละจังหวัดไว้สรุปได้ดังนี้

1. ควรปลูกฝังจิตสำนึกของทุกคนทุกฝ่ายให้รู้จักคุณค่า และหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สร้างสมมา
2. ควรมีการรวมกลุ่มชมรม เพื่อสานต่องานด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม และควรให้ความรู้แก่สมาชิกในกลุ่ม ตลอดจนชาวบ้านทั่วไปในชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจและมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น
3. ควรประสานความร่วมมือทุกภาคส่วนในการรักษามรดกของท้องถิ่นให้คงอยู่สืบไป และช่วยประชาสัมพันธ์เผยแพร่มรดกเหล่านี้สู่สังคมภายนอกอย่างถูกต้อง
4. ควรจัดสรรงบประมาณในการดำเนินงานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเพียงพอ เพื่อเป็นการสร้างและสานต่อกิจกรรมให้คงอยู่สืบไป
5. ควรสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมอย่างจริงจัง ขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรเป็นแกนนำและสนับสนุนอย่างจริงจัง
6. ควรมีแผนระยะยาวในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม และควรมีการศึกษาผลได้ผลเสียให้ดีกว่าก่อนเสนอขายแก่นักท่องเที่ยว

7. ควรแสวงหาผู้สืบทอดศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อสานต่อกิจกรรมต่าง ๆ มิให้สูญหายไปตามกาลเวลา ขณะเดียวกันการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ควรดำเนินไปตามธรรมชาติ ไม่ควรปรุงแต่งเพื่อเหตุผลอื่นใด

ประเด็นที่ 4 ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีปัจจัยที่สำคัญดังนี้

1. การสร้างความตระหนักในกลุ่มนักท่องเที่ยว ประชาชนในชุมชน และเยาวชนให้มีความสำนึกในการหวงแหนมรดกอันล้ำค่าของท้องถิ่น
2. การนำมรดกทางศิลปวัฒนธรรมมาเป็นฐานรากในการพัฒนาการท่องเที่ยวให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง
3. นโยบายของจังหวัดต้องส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวที่กว้างขวาง ผ่านสื่อที่หลากหลายและสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างแท้จริง
5. ความพร้อมของสภาพพื้นที่ สถานที่ ที่พักรับรอง สิ่งอำนวยความสะดวก การคมนาคมการต้อนรับและการบริการ ปัจจัยเหล่านี้หากมีการจัดเตรียมไว้อย่างครบถ้วน ก็สามารถพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดได้ โดยเฉพาะแต่การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเท่านั้น

กลุ่มผู้นำชุมชน

โดยภาพรวมการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ มีส่วนร่วมในลักษณะร่วมคิดกิจกรรม ร่วมวางแผน และร่วมดำเนินการ รองลงมา ได้แก่ ร่วมสนับสนุนทุนและแรงงานและร่วมติดตามประเมินผล

ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ นั้นได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ หลายฝ่าย ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล ประชาชนในชุมชนส่วนราชการต่าง ๆ และสถาบันการศึกษา โดยให้ความร่วมมือในลักษณะให้ความรู้และคำแนะนำเกี่ยวกับอาชีพ ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนร่วมดูแลเรื่องความสะดวกและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสถานที่ท่องเที่ยวและประชาสัมพันธ์การจัดกิจกรรมของจังหวัด

สำหรับทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นจุดเด่น / จุดขาย ได้แก่ โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ งานศิลปหัตถกรรม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จัดอยู่ในระดับสำคัญมาก ได้แก่ ปัญหาด้านงบประมาณ รองลงมาคือ ปัญหาด้านการบริหารจัดการ และด้านการประสานงาน ตามลำดับ การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ ที่มีศักยภาพในระดับดีมากโดยภาพรวม ได้แก่ ด้านความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม ประเพณี รองลงมาคือ ความสำคัญของโบราณสถาน ด้านการมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแก่สาธารณชนและกิจกรรม ทางศาสนา ตามลำดับ

กลุ่มผู้ประกอบการ

ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบการด้านธุรกิจการผลิตสินค้าพื้นเมือง รองลงมาคือ ธุรกิจการจำหน่ายสินค้าพื้นเมืองและธุรกิจอาหารพื้นเมืองตามลำดับ สำหรับการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีการจัดกิจกรรมดังกล่าว เช่น จัดการแสดงและสาธิตงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เป็นต้น ส่วนปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จัดเป็นปัญหาสำคัญในระดับมาก ได้แก่ ปัญหาด้านงบประมาณ เช่น การขาดเงินทุนหมุนเวียนและขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ รองลงมาคือ ปัญหาด้านการประชาสัมพันธ์ เช่น การประชาสัมพันธ์น้อยและจำกัดในวงแคบ ตลอดจนสื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ยังไม่หลากหลาย เป็นต้น และปัญหาด้านการประสานงาน เช่น ไม่มีหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบโดยตรงในการติดต่อประสานงาน สำหรับการประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาพรวมประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นว่ามีความศักยภาพในระดับดีมาก ได้แก่ ประเด็นด้านความเป็นมาและเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ รองลงมา ได้แก่ ด้านความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมประเพณี และด้านความสำคัญของโบราณสถาน ตามลำดับ

กลุ่มประชาชน

โดยภาพรวม พบว่า ประชาชนผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในขั้นตอนการร่วมสนับสนุนทุน/แรงงาน มากที่สุด รองลงมาร่วมในขั้นตอนการดำเนินการและร่วมคิดกิจกรรม ตามลำดับ สำหรับทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นจุดเด่นของจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รองลงมา คือ ศิลปวัฒนธรรมประเพณีและความสำคัญของ

โบราณสถานที่มีอยู่ในแต่ละจังหวัด ส่วนสิ่งที่ควรปรับปรุง และพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยวของแต่ละจังหวัด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของสถานที่ / ภูมิทัศน์ / สิ่งแวดล้อม รองลงมา คือ สิ่งอำนวยความสะดวกและการเข้าถึงและผลิตภัณฑ์แต่ละจังหวัดโดยภาพรวม พบว่า มีศักยภาพดีมากในด้านความมีชื่อเสียง / เป็นที่รู้จักแก่สาธารณชน รองลงมา คือ ด้านความสำคัญของโบราณสถาน และด้านความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ตามลำดับ

กลุ่มนักท่องเที่ยว

ผู้ให้ข้อมูลที่เดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ จากการศึกษาครั้งนี้ ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อการพักผ่อน รองลงมา มีวัตถุประสงค์ เพื่อการศึกษา เพื่อเลือกซื้อสินค้าที่ระลึก และเพื่อเยี่ยมญาติ / เพื่อน ส่วนประกอบของการท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ที่ผู้ให้ข้อมูลให้ความสนใจมากที่สุด ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและอาหารไทย ตามลำดับ ผู้ให้ข้อมูลที่เดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ มีความเห็นว่า ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม ที่เป็นจุดเด่นของแต่ละจังหวัดส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รองลงมา เป็นเรื่องความสำคัญของโบราณสถานและศิลปวัฒนธรรมประเพณี ส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สร้างความประทับใจให้กับผู้ให้ข้อมูลเมื่อมาท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่ประทับใจการเที่ยวชมโบราณสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และงานประเพณี พิธีกรรม รองลงมา คือ งานศิลปหัตถกรรม และสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับสิ่งที่ควรปรับปรุงและพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดต่าง ๆ โดยภาพรวมผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นว่าประเด็นที่ควรปรับปรุงและพัฒนามากที่สุด ได้แก่ ประเด็นด้านสิ่งอำนวยความสะดวกและการเข้าถึง รองลงมา คือ ประเด็นด้านสถานที่ ภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อม และประเด็นด้านการบริหารจัดการ สำหรับการประเมินศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม โดยภาพรวมประเด็นที่มีศักยภาพในระดับดีมากเป็นเรื่องความงดงามของศิลปกรรม รองลงมาเป็นเรื่องความมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแก่สาธารณชน และเรื่องความสำคัญของโบราณสถาน ด้านการรับทราบข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดต่าง ๆ พบว่า ส่วนใหญ่ทราบจากสื่อบุคคลมากที่สุด รองลงมาได้แก่ สื่อวิทยุ / โทรทัศน์ และนิตยสาร / วารสารการท่องเที่ยว ตามลำดับ

แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิง ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความเป็นชนชาติไทย

ในภาพรวมพบว่า แต่ละจังหวัดต่างก็มีศักยภาพและความโดดเด่นในลักษณะที่ใกล้เคียงกันทั้งในเรื่องความเป็นมาและความเก่าแก่ของประวัติศาสตร์ โบราณสถานความมีเอกลักษณ์ใน

วัฒนธรรมและวิถีชีวิต และความงดงามในศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งเป็นที่สนใจและนิยมมาเที่ยวชมทั้งในกลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติและนักท่องเที่ยวชาวไทย ขณะเดียวกันยังมีความหลากหลายในเรื่องชาติพันธุ์และมีการรวมกลุ่มของวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง จากศักยภาพดังกล่าวซึ่งถือเป็นจุดแข็งในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดแล้วยังพบว่าแต่ละจังหวัดต่างก็มีจุดอ่อนที่ต้องได้รับการแก้ไขหลายประการ ทั้งในเรื่องการบริหารจัดการ การประสานงาน การประชาสัมพันธ์ การสร้างการมีส่วนร่วม เป็นต้น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจากศักยภาพและข้อจำกัดดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงได้เสนอ

แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้นำเสนอในภาพรวม ซึ่งแต่ละจังหวัดสามารถนำไปเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ได้ ดังนี้

1. ในความหลากหลายทางวัฒนธรรม สิ่งหนึ่งที่สามารถนำมาใช้เป็นแกนหลักในการส่งเสริมและพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของแต่ละจังหวัดได้ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งรวมในการศึกษาความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อ วิถีการดำรงชีวิต และประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ของชุมชนและถ่ายทอดสู่สังคมได้ในรูปแบบต่าง ๆ (กฤษณา วงษาสันต์. 2542 : 253 – 254) ประกอบกับปัจจุบันกระแสความนิยมในลักษณะการท่องเที่ยวที่เป็นการแสวงหาความรู้ควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวพักผ่อน กำลังเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวจากทั่วทุกมุมโลก

2. การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวให้แก่ชุมชนท้องถิ่น เพราะชุมชนท้องถิ่นจะเป็นองค์กรหลักที่รู้และเข้าใจในศักยภาพของท้องถิ่นเป็นอย่างดี ขณะเดียวกันชุมชนจะดำเนินกิจกรรมใด ๆ ก็ควรต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชนและชุมชนในลักษณะสามประสาน

3. การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นให้เกิดขึ้นตั้งแต่ระดับรากหญ้าโดยส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว การใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวของท้องถิ่น ซึ่งนอกจากจะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความรักความหวงแหน ความเป็นเจ้าของในทรัพยากรการท่องเที่ยวร่วมกัน และตระหนักในคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่แท้จริง ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527) ได้กล่าวถึงหลักการในการพัฒนาได้โดก็ตามต้องยึดหลักความต้องการ และปัญหาของ

ประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรมและกิจกรรมที่ต้องสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชน

4. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทุกระดับ ทั้งภาครัฐ เอกชนและชุมชน ควรหันมาร่วมมือกันในการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด โดยไม่ปิดให้เป็นความรับผิดชอบของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และควรทำงานในลักษณะประสานความร่วมมือกัน ที่ผ่านมาการบริหารจัดการและการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวยังคงมีลักษณะต่างคนต่างคิด ที่ผ่านมาการบริหารจัดการและการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวยังคงมีลักษณะต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำการแก้ปัญหาต่าง ๆ มักกระทำการแบบแยกส่วน ซึ่งไม่อาจนำไปสู่การแก้ปัญหาที่แท้จริงได้

5. นโยบายและแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด ควรมีความชัดเจน และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกันการพัฒนาการท่องเที่ยวและการตั้งเป้าประสงค์ การพัฒนาไม่ควรมุ่งเน้นแต่เฉพาะตัวเลขรายได้จากการท่องเที่ยวแต่เพียงอย่างเดียวแต่ควรให้ความสำคัญกับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ ชีตความสามารถในการรองรับคุณภาพของนักท่องเที่ยว และการรักษาไว้ซึ่งต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยง สืบทอด หรือเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลา

6. องค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดมี 3 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและด้านการบริการ ซึ่งในการพัฒนาการท่องเที่ยวจำเป็นต้องพัฒนาทั้ง 3 องค์ประกอบควบคู่กันไป แต่รูปแบบและลักษณะในการพัฒนาอาจมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพของแต่ละพื้นที่และลักษณะของกิจกรรมแต่ละประเภท ตลอดจนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่

7. ควรมีการศึกษาและทบทวนถึงศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของแต่ละพื้นที่ว่าแต่ละแห่งมีศักยภาพในด้านใด และมีข้อจำกัดในด้านใด เพื่อที่จะนำศักยภาพที่มีอยู่มาส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างถูกทิศทางและยั่งยืน ส่วนที่เป็นข้อจำกัดอาจต้องมีการทบทวนและหาทางแก้ไขและพัฒนาให้มีความพร้อม และมีขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการช่วยกระจายนักท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ในจังหวัดอย่างทั่วถึง อันจะส่งผลถึงการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง

8. ควรมีการกำหนดแผนประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวที่ชัดเจน และจัดทำให้เป็นแผนรวมของจังหวัด โดยบูรณาการกิจกรรมทั้งหมดที่มีอยู่ในจังหวัดนำมาจัดช่วงเวลาในการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เหมาะสม และสามารถทำให้เกิดฤดูกาลท่องเที่ยวได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของจังหวัด จำเป็นต้องอาศัยสื่อในการประชาสัมพันธ์ที่

หลากหลาย และสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ทั่วทุกกลุ่ม ทั้งนี้เพราะการประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยวเป็นการติดต่อสื่อสารจากหน่วยงานทางการท่องเที่ยวไปสู่สาธารณชนที่เกี่ยวข้อง รวมถึงรับฟังความคิดเห็นและปฐมนิเทศจากสาธารณชนที่มีต่อหน่วยงาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ สร้างความเชื่อถือ ภาพลักษณ์ ความรู้และแก้ไขข้อผิดพลาดต่าง ๆ

9. ควรมีการนำมาตรฐานความปลอดภัยและการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวมา บังคับใช้ให้เกิดประโยชน์และเป็นรูปธรรม เพื่อสร้างความมั่นใจในการเดินทางมาท่องเที่ยวของ นักท่องเที่ยวต่างชาติและนักท่องเที่ยวชาวไทย

10. การส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวในปัจจุบัน ไม่ควรจำกัดการส่งเสริมการ ท่องเที่ยวเฉพาะภายในจังหวัดเท่านั้น แต่ควรมีการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่ อยู่ในเส้นทางเดียวกัน และแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงทั้งภายในและภายนอกจังหวัด เพื่อให้เกิด การกระจายตัว และเพื่อสร้างโอกาสและทางเลือกทางการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยว โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการประชาสัมพันธ์ให้เกิดการท่องเที่ยวภายในกลุ่มจังหวัด ทั้งนี้เพื่อเป็นการพัฒนาฐาน รากทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มจังหวัดให้เติบโตไปพร้อม ๆ กัน

แนวทางการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหาร จัดการการท่องเที่ยว สำหรับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ในฐานะเป็นองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว พบว่า ส่วนใหญ่ยังไม่มีแหล่งท่องเที่ยวที่อยู่ภายใต้การ บริหารจัดการของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนขององค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) เช่นเดียวกับการศึกษาของมนัส สุวรรณ (2541) ซึ่งพบว่า อบต. ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดยัง ไม่มีแหล่งท่องเที่ยวที่อยู่ภายใต้การบริหารและจัดการของตนเอง จึงแทบไม่มีการบริหารจัดการ ด้านการท่องเที่ยวเลย อย่างไรก็ตามในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีการบริหารจัดการ ด้านการท่องเที่ยวนั้น พบว่า ส่วนใหญ่มีการบริหารจัดการโดยอาศัยการมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินงานในหลายลักษณะ ตั้งแต่ร่วมคิดกิจกรรม ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วม สนับสนุนทุนและแรงงาน และร่วมติดตามประเมินผลลักษณะการมีส่วนร่วมดังกล่าว สอดคล้อง กับแนวคิดของโคเฮน ออฟฮอฟฟ์ (1990) ซึ่งได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 รูปแบบ คือ ร่วมใน การตัดสินใจ ร่วมในการปฏิบัติ ร่วมในผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผล อย่างไรก็ตาม จะพบว่า การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากการท่องเที่ยวนั้น เนื่องจากการ ลงทุนในธุรกิจท่องเที่ยว หรือการลงทุนทางการท่องเที่ยวที่ผ่านมาจะพบข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ นักธุรกิจหรือผู้ที่มาลงทุนมักเป็นคนจากต่างถิ่น และเป็นผู้ที่รับประโยชน์จากท้องถิ่นที่เกิดจาก การท่องเที่ยวโดยตรงมากกว่า ประชาชนในชุมชนเป็นเพียงผู้ได้รับผลประโยชน์ทางอ้อมเท่านั้น

ดังนั้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นองค์กรที่ใกล้ชิดกับประชาชนในพื้นที่และมีส่วนในการเป็นเจ้าของทรัพยากรในพื้นที่ด้วย จึงควรเข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ในทุกรูปแบบและทุกขั้นตอน

2.15 สรุปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ดังนี้

การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดต่าง ๆ พบว่า เป็นการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ แต่การดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวที่ผ่านมายังพบว่าแต่ละจังหวัดมีปัญหาสำคัญซึ่งเป็นผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่ต้องได้รับการแก้ไขโดยด่วนคล้ายคลึงกัน เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว ขาดแคลนงบประมาณ ปัญหาด้านการบริหารจัดการในชุมชน ปัญหาการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตวัฒนธรรม ประเพณี และการลดคุณค่าดั้งเดิมของศิลปวัฒนธรรม และในการนำศิลปวัฒนธรรมมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวมีผลกระทบทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ควรมีแนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว เช่น การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวให้แก่ชุมชนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรหันมาร่วมมือกันในการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัด ควรมีนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ที่ชัดเจน และควรมีการกำหนดแผนประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยวที่ชัดเจน ควรมีการนำมาตรฐานความปลอดภัยและการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวมาบังคับใช้ให้เกิดประโยชน์

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

3.1 บทนำ

ในการดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

วิธีดำเนินการวิจัยโครงการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา จะนำเสนอด้วยข้อต่อไปนี้

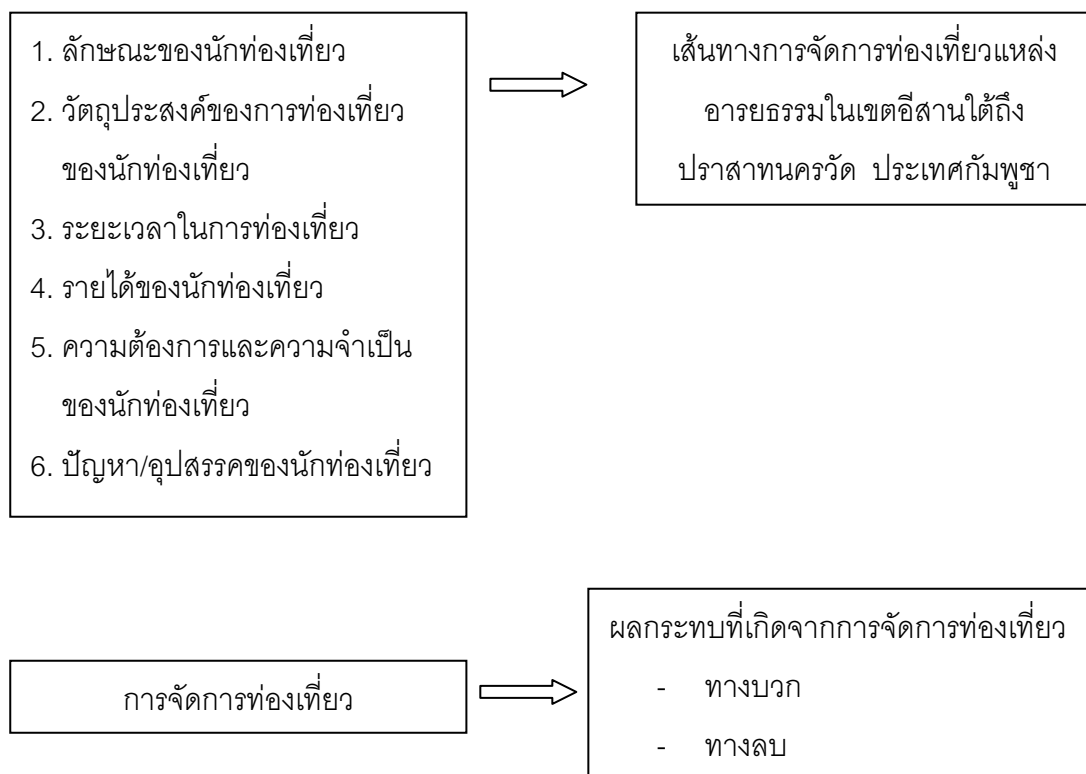
3.1 บทนำ

3.2 กรอบแนวคิดการวิจัย

3.3 ระเบียบและวิธีวิจัย โดยเรียงลำดับตามวัตถุประสงค์การวิจัย

3.4 สรุป

3.2 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

3.3 ระเบียบและวิธีวิจัย

3.3.1 คำถามการวิจัยข้อที่ 1 สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เป็นอย่างไร

มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีให้นักท่องเที่ยวชาวไทยตอบแบบสอบถามกำหนดจำนวนโดยใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ จำนวน 402 คน โดยสุ่มแบบกำหนดโควตา จังหวัดละ 67 คน รวม 6 จังหวัด ในเขตอีสานใต้ หรือ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และ อุบลราชธานี แบบสอบถามมี 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 7 ข้อ เป็นแบบตรวจสอบรายการ

ตอนที่ 2 สภาพทั่วไปการท่องเที่ยว จำนวน 9 ข้อ เป็นแบบตรวจสอบรายการ

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการที่จำเป็นของนักท่องเที่ยวเป็นแบบสอบถามแบบ Rating Scale จำนวน 18 ข้อ

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางท่องเที่ยว เป็นแบบสอบถามแบบเติมคำและแบบตรวจสอบรายการ จำนวน 6 ข้อ

ตอนที่ 5 ปัญหาอุปสรรคของนักท่องเที่ยว เป็นแบบสอบถามแบบตรวจสอบรายการ จำนวน 26 ข้อ

ใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for windows ในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติพื้นฐานคือ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย

ใช้การสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศในประเทศไทยจำนวน 36 คน และในกัมพูชาจำนวน 14 คน รวม 50 คน ในประเทศไทยประกอบด้วยนักท่องเที่ยวจากประเทศอเมริกา 11 คน ออสเตรเลีย 2 คน นิวซีแลนด์ 2 คน สวิตเซอร์แลนด์ 2 คน ฝรั่งเศส 4 คน อังกฤษ 3 คน ฮอลแลนด์ 2 คน สวีเดน 3 คน เยอรมัน 3 คน ฟิลิปปินส์ 1 คน และ สิงคโปร์ 1 คน ในกัมพูชาประกอบด้วยนักท่องเที่ยวจากประเทศอังกฤษ 3 คน เยอรมัน 1 คน ฝรั่งเศส 1 คน ฮอลแลนด์ 1 คน เกาหลีใต้ 1 คน ออสเตรเลีย 2 คน อเมริกา 1 คน สวีเดน 1 คน ญี่ปุ่น 3 คน จีน 1 คน สัมภาษณ์มัคคุเทศก์ จำนวน 6 คน จัดสนทนากลุ่มประกอบการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนภาครัฐ นักวิชาการ จำนวน 6 คน ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอด้วยการพรรณนา

3.3.2 คำถามการวิจัยข้อที่ 2 แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและจัดสนทนากลุ่ม (Focus group) ผู้ประกอบการเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนภาครัฐ มัคคุเทศก์ นักวิชาการ โดยการสุ่มแบบหิมะ กลุ่มตัวอย่างจำนวน 12 คน (สัมภาษณ์เชิงลึก 6 คน สนทนากลุ่ม 6 คน) ข้อมูลที่ได้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอด้วยการพรรณนา

3.3.3 คำถามการวิจัยข้อที่ 3 ผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เป็นอย่างไร

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก และจัดสนทนากลุ่ม (Focus group) ผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว เจ้าของพื้นที่ท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ โดยการสุ่มแบบหิมะ กลุ่มตัวอย่าง 30 คน โดยจัดสนทนากลุ่มเจ้าของพื้นที่ในประเทศไทย 6 คน และสัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าของพื้นที่ในประเทศไทย 12 คน ต่างประเทศ 12 คน (สนทนากลุ่ม 6 คน, สัมภาษณ์เชิงลึก 24 คน) ข้อมูลพื้นฐานที่ได้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอด้วยการพรรณนา

3.3.4 คำถามการวิจัยข้อที่ 4 แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านเป็นอย่างไร

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและจัดสนทนากลุ่มผู้ประกอบการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนภาครัฐ มัคคุเทศก์ นักวิชาการ โดยการสุ่มแบบหิมะ กลุ่มตัวอย่าง 12 คน (สัมภาษณ์เชิงลึก 6 คน, สนทนากลุ่ม 6 คน) และใช้วิธีการวิจัยเอกสารจากเอกสารต่าง ๆ และจากอินเทอร์เน็ต นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอด้วยการพรรณนา

3.4 สรุป

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการศึกษาเช่นวิจัยเอกสาร การวิจัยเชิงปริมาณโดยการใช้แบบสอบถามจำนวน 402 ชุด การวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม (Focus group) ของผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด คือ นักท่องเที่ยวชาวไทย/ชาวต่างประเทศ มัคคุเทศก์ ผู้ประกอบการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ตัวแทนภาครัฐ

นักวิชาการและเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศ
กัมพูชา การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และหา
ค่าเฉลี่ย ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพใช้ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิง
ลึกและนำเสนอด้วยการพรรณนา

บทที่ 4

ผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

4.1 บทนำ

ในการนำเสนอผลการวิจัยจะนำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

4.1 บทนำ

4.2 สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร

4.3 แนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร

4.4 ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร

4.5 แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านเป็นอย่างไร

4.6 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

4.2 สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร

การสำรวจ สภาพการจัดเส้นทาง การท่องเที่ยว แหล่งอารยธรรมขอม ในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อตอบคำถามการวิจัย ข้อที่ 1 ที่ว่า สภาพการจัดเส้นทาง การท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร สรุปข้อมูลได้ดังนี้

4.2.1 สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยว ซึ่งได้จากการวิเคราะห์โปรแกรมการท่องเที่ยวของกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถามบางส่วน สรุปข้อมูลดังนี้

1) เส้นทางภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กรต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ แต่ไม่มากนัก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยวเพียงจุดเดียว

แล้วกลับ เนื่องจากรายการของสถานที่ท่องเที่ยวแต่ละแหล่งอยู่ใกล้กันมากทำให้ไม่มีเวลาเดินทางท่องเที่ยวไปจุดอื่น

2) เส้นทางในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อการบริการจากบริษัทนำเที่ยว ส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง

4.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล สภาพปัจจุบัน ปัญหาอุปสรรค ความต้องการของนักท่องเที่ยว ซึ่งได้จากการแจกแบบสอบถามให้กับนักท่องเที่ยว ณ แหล่งท่องเที่ยวใน 6 จังหวัด สรุปข้อมูลดังนี้

ผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง 20 – 29 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาตรี อาชีพนักเรียน / นักศึกษา รายได้เฉลี่ยต่อเดือน คือ ไม่มีรายได้ ถิ่นที่อยู่เขตอีสานใต้ และเป็นนักท่องเที่ยวในจังหวัดนครราชสีมามากที่สุด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการเดินทาง คือ เพื่อพักผ่อน รองลงมาคือ ทักตักศึกษา นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาท่องเที่ยวกับเพื่อนรองลงมา คือ มากับญาติหรือคนในครอบครัว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีผู้ร่วมเดินทางมา 2 – 5 คน รองลงมา คือ 6 – 10 คน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเอง รองลงมา คือ ซื้อทัวร์ทัศนศึกษาที่ไม่มีมัคคุเทศก์ดูแล นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาด้วยพาหนะรถยนต์ส่วนตัว รองลงมาคือ รถจักรยานยนต์ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางท่องเที่ยวแต่ละครั้งใช้เวลา 1 – 2 วัน รองลงมาคือ 3 – 4 วัน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายในแต่ละครั้งต่ำกว่า 2,000 บาท รองลงมาคือ 2,001 – 5,000 บาท นักท่องเที่ยวไปเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา มากที่สุด รองลงมาคือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและรีสอร์ทต่าง ๆ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ใน 1 ปี เดินทางท่องเที่ยว 1 – 2 ครั้ง รองลงมาคือ 3 – 4 ครั้ง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เห็นว่า มีความต้องการที่จำเป็นด้านการท่องเที่ยวมากคือ ป้ายบอกทาง / ป้ายสื่อความหมาย การบริการห้องน้ำ ห้องสุขา น้ำดื่ม น้ำใช้ คุณภาพของผู้นำเที่ยว คือ ด้านมารยาท ความรู้ในแหล่งท่องเที่ยว คุณภาพของผู้นำเที่ยวที่เป็นมัคคุเทศก์ คือ การพูด

ภาษาต่างประเทศ ภาษาไทยภาคกลาง มารยาท ความรอบรู้ในแหล่งท่องเที่ยว มนุษยสัมพันธ์ ความปลอดภัยในการเยี่ยมชมและใช้สถานที่ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความปลอดภัยด้านสุขอนามัย ความปลอดภัยในการเดินทาง สื่อการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ กฎหมาย มีศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว มีความจำเป็นปานกลางคือ สภาพการเข้าถึง / เส้นทางคมนาคมทางรถยนต์ ทางเดินเท้าในแหล่งท่องเที่ยว การบริการ โทรศัพท์สาธารณะ ร้านอาหารพื้นเมือง ร้านข้าวแกง / อาหารจานเดียว ร้านก๋วยเตี๋ยว ภัตตาคารประเภทสวนอาหาร ร้านจำหน่ายของที่ระลึก สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ บริการร้านถ่ายรูป และล้างอัดรูป คุณภาพของผู้ให้บริการที่ไม่ใช่ภาคพิเศษ สามารถพูดภาษาต่างประเทศ ภาษาไทย ภาษาไทยภาคกลาง และมนุษยสัมพันธ์ นอกนั้นเห็นว่ามีความจำเป็นมาก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ เดินทางมาท่องเที่ยว 1 จุด รองลงมาคือ 2 จุด ระยะทางที่เหมาะสมระหว่างแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดควรห่างกันเฉลี่ย 16.22 ก.ม. ใช้เวลาในการเดินทาง 21.53 นาที

นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศกัมพูชา และเป็นรูปแบบไปกลับภายใน 1 วัน และพักค้างคืนในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน และต้องการเดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวมากที่สุด ส่วนการเดินทางด้วยเครื่องบินมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน

นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการไปเที่ยวปราสาทหินเขาพนมรุ้งมากที่สุด รองลงมาคือ ปราสาทนครวัด นักท่องเที่ยวไม่ต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวอื่นนอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ส่วนนักท่องเที่ยวที่ต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวอื่น ต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา มากที่สุด รองลงมาคือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์สภาพเส้นทางการท่องเที่ยวและพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศจึงมีแนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมดังนี้

4.3 แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมของในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร

แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมของในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืน เพื่อตอบคำถามการวิจัย ข้อที่ 2 ที่ว่า แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมของในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร คณะวิจัยได้วิเคราะห์เส้นทาง จากการศึกษาเอกสารของกลุ่มอุตสาหกรรมท่องเที่ยว จากการเดินทางไปศึกษาเส้นทางโดยตรง ซึ่งมีการสัมภาษณ์เชิงลึกนักท่องเที่ยวและมัคคุเทศก์ และจากการสนทนากลุ่มเจ้าของพื้นที่ และกลุ่ม

ผู้ประกอบการ / ตัวแทนภาครัฐ นำเสนอแนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมของในเขตอีสานใต้ และสรุปเส้นทางต่าง ๆ ซึ่งกำหนดตามระยะเวลาการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวได้ดังนี้

4.3.1 แนวทางในการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืน

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น จากจุดผ่านแดนขอมเขต ช้องจอม ช้องสง่า ไปถึงเมืองเสียมเรียบ ส่วนในประเทศไทยเส้นทางคมนาคมค่อนข้างดี แต่มีเพียงจุดจอดรถถึงแหล่งท่องเที่ยวระยะทางค่อนข้างไกลควรมีรถรับส่ง เช่น ที่ปราสาทเขาพระวิหาร

2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว เพราะจำทำให้นักท่องเที่ยวไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางกลับที่พัก เนื่องจากระยะทางห่างกันมาก เช่น ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพระวิหารต้องไปพักที่จังหวัดอุบลราชธานีหรือจังหวัดสุรินทร์ ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพนมรุ้งต้องพักในจังหวัดบุรีรัมย์หรือจังหวัดสุรินทร์

3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เช่น ระบบการจองที่พักควรจองผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้

4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เนื่องจากสินค้าที่ขายอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีน ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตในประเทศไทยและไม่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ สินค้าที่ขายมีลักษณะเหมือนกันทุกแห่ง

5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานทางราชการจะจัดงานประจำปีหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรประสานงานกับเอกชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม

7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว ควรประสานงานระหว่างจังหวัดหรือระหว่างประเทศเพื่อความร่วมมือกัน รวมทั้งการประสานงานกันระหว่างบริษัทนำเที่ยวหรือการจองที่พักนักท่องเที่ยว

8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม ให้มีคุณภาพได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น

9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น
10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย
12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เนื่องจากคนเรามีความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยเดิม และคนเรามีความอยากรู้อยากเห็น
13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เข้าใจปัญหาหรือบริษัทของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งและชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม และคนในพื้นที่เห็นความสำคัญของแหล่งอารยธรรมขอมจะเกิดการหวงแหน และจัดการให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

4.3.2 โปรแกรมการท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนักท่องเที่ยว มีข้อมูลซึ่งนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม และข้อจำกัดในการพัฒนาดังนี้

- 1) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวมีระยะเวลาในการท่องเที่ยว 1 – 2 วัน
- 2) นักท่องเที่ยวใช้รถส่วนตัวเป็นพาหนะในการเดินทาง
- 3) นักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมครั้งละ 1 แห่ง
- 4) นักท่องเที่ยวมีความต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมที่นิยมตามลำดับความต้องการสูงสุด คือ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทนครวัด และปราสาทหินพิมาย
- 5) ข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะทางระหว่างแหล่งอารยธรรมขอมแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่น่าจะใกล้เคียงกันมาก ทำให้การพัฒนาเส้นทางเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกด้านดำเนินการได้ยาก เช่น ไม่สามารถท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมทั้งภายในประเทศและนอกประเทศได้ภายในเวลา 1 - 2 วัน เป็นต้น

ทั้งนี้ใช้จังหวัดนครราชสีมาเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางทุกเส้นทาง เนื่องจากจังหวัดนครราชสีมาเป็นประตูสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ดังมีรายละเอียดการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

เส้นทางที่ 1 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 2 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 3 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทหินนางรำ (ประทาย) ⇨ ปราสาทกุ้งสวนแดง ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 4 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ วัดศาลาลอย ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ⇨ ปราสาทหินพนมวัน ⇨ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 5 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

บุรีรัมย์ ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้(มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ วนอุทยานเขากระโดง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง(รับประทานอาหาร) ⇨ พิพิธภัณฑ์ยุคก่อนประวัติศาสตร์วัดป่าพระสวาย ⇨ เตานายเจียน ⇨ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าอ่างน้ำสนามบิน ⇨ บุรีรัมย์

เส้นทางที่ 6 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

สุรินทร์ ⇨ วัดบูรพาราม ⇨ ปราสาทหินบ้านพลวง ⇨ อำเภอปราสาท(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทตาเมือน ⇨ ปราสาทตาเมือนโต๊จ ⇨ ปราสาทตาเมือนธม ⇨ อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ⇨ สุรินทร์

เส้นทางที่ 7 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

ศรีสะเกษ ⇨ ผามออีแดง ⇨ ปราสาทเขาพระวิหาร(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ น้ำตกสำโรงเกียรติ ⇨ วัดล้านขวด ⇨ ปราสาทเยอ ⇨ ศรีสะเกษ

เส้นทางที่ 8 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ
⇨ ปราสาทบ้านปราสาท ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมบ้านท่าสว่าง ⇨ สุรินทร์ (พักค้างคืน) ⇨
ปราสาทหินจอมพระ ⇨ หมู่บ้านช้าง ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยาน
ประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 9 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ ไทรงาม
(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทนางรำ (ประทาย) ⇨ ปรากฏ์สวนแดง (บ้านใหม่ไชย
พจน์) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้าง
คืน) ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ อุทยาน
ประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ⇨
ปราสาทหินพนมวัน ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 10 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ (รับประทานอาหาร
กลางวัน) ปราสาทเขาพระวิหาร ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 11 (กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ลำปางรอง ⇨
ปราสาทสตึกก้อก้อม ⇨ อรัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน)
⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ อรัญประเทศ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 12 (กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ อรัญประเทศ ⇨
เสียมเรียบ (รับประทานอาหาร) ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ บ้านทายศรี ⇨ ตาพรหม ⇨ เสียมเรียบ
(พักค้างคืน) ⇨ อรัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ถ้ำเพชรโพธิ์ทอง ⇨ ถ้ำหาดทราย
แก้ว ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 13 (กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ นางรอง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทเขาพระวิหาร (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทภูมิโปน ⇨ สุรินทร์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทสตึก ⇨ อรัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน) ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ เสียมเรียบ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อรัญประเทศ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 14 (กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทนางรำ (ประทาย) ⇨ ปรางค์กู่สวนแตง (บ้านใหม่ไชยพจน์) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ ลำปะเทีย ⇨ ลำนางรอง ⇨ ปราสาทสตึก ⇨ อรัญประเทศ (พักค้างคืน) ⇨ เสียมเรียบ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน) ⇨ อรัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ตลาดโรงเกลือ ⇨ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ⇨ นครราชสีมา

ดังนั้น การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว จึงจำแนกตามระยะเวลาในการท่องเที่ยวเป็น กำหนดการท่องเที่ยวดังนี้

- 1) กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน
- 2) กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน
- 3) กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน
- 4) กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน

รวมเส้นทางทั้งสิ้น 14 เส้นทาง

4.4 ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และจัดสนทนากลุ่มเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยว และจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว สรุปข้อมูลได้ดังนี้

4.4.1 ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

1. สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน เช่น คนในชุมชนผลิต

สินค้าที่ระลึกมาขายให้กับนักท่องเที่ยว หรือทำบ้านพักให้เป็นที่พักนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น การรับจ้างส่งสินค้าไปขายให้นักท่องเที่ยว การขับรถรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นต้น

2. การเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่ตนเคยได้ เช่น ประชาชนในประเทศกัมพูชาที่เมืองเสียมเรียบ

4.4.2 ผลกระทบด้านสังคม

1. เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม เพราะเมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นมาเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวของตน ก็จะทำให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่ามากขึ้น เพราะส่วนใหญ่แล้วอะไรที่อยู่ใกล้ตัวมักจะไม่ค่อยเห็นคุณค่า จากการสัมภาษณ์มัคคุเทศก์ในกัมพูชาพบว่า วัยรุ่นบางคนในจังหวัดเสียมเรียบไม่เคยสนใจที่จะเข้าเยี่ยมชมปราสาทนครวัดเลย แต่เมื่อเห็นคนอื่นมาเที่ยวก็เริ่มสนใจมากขึ้น

2. เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น การขับรถรับจ้างให้นักท่องเที่ยวทำให้มีรายได้เป็นรางวัลจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ประชาชนจึงไม่นิยมประกอบอาชีพเกษตรกรรมดังที่เคยทำมา

3. มีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ เช่น จากพนมเปญมาประกอบอาชีพในเสียมเรียบ

4.4.3 ผลกระทบด้านวัฒนธรรม

1. เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา ทำให้ชาวไทยและต่างประเทศรู้จักแหล่งอารยธรรมขอมมากขึ้น และสนใจศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมเพิ่มเติมและเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวสนใจที่จะมาเที่ยว

2. เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมการเลียนแบบชาวต่างชาติ เช่น พฤติกรรมการแต่งกาย พฤติกรรมการบริโภคสินค้าอุปโภคบริโภค

4.4.4 ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ปัญหาขยะที่ปราสาทนครวัด ปัญหามลภาวะทางเสียงบริเวณใกล้ปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีทั้งผลกระทบในด้านบวกและลบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

4.5 แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านเป็นอย่างไร

จากการสนทนากลุ่มภาคี ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ และสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ มัคคุเทศก์ และการวิเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนโดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ได้ดังนี้

4.5.1 ด้านการวางแผน

1. ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอม โดยเฉพาะ สำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และนักเรียน นักศึกษา และควรกำหนดเนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ของโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้

2. ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน เนื่องจากนักธุรกิจไม่ค่อยมั่นใจนโยบายของประเทศ โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชาว่าจะยกเลิกเมื่อไร เพราะบางครั้งก็ประกาศยกเลิกกะทันหัน ทำให้นักธุรกิจไม่กล้าลงทุนอย่างเต็มที่

3. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของ

แหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

4.5.2 ด้านการตลาด

1. ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนสนใจเกี่ยวกับประวัติของแหล่งอารยธรรมขอมและสนใจมาศึกษาท่องเที่ยว

2. ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด เพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และตรงตามอุปนิสัยของนักท่องเที่ยวไทยที่ชอบซื้อสินค้า ถ่ายรูป และเข้าห้องสุขา

3. การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ และกำหนดบริเวณร้านค้าให้ห่างบริเวณปราสาทพอสมควร ไม่ควรอยู่ใกล้บริเวณตัวปราสาทมากเกินไป เพราะจะทำลายภูมิทัศน์ของบริเวณรอบปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้งจะนำสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีนมาขายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีขายทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย และร้านค้ายังตั้งอยู่ใกล้ตัวปราสาทมากเกินไป

4.5.3 ด้านการบริการ

1. ความปลอดภัยในการเดินทางท่องเที่ยว ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว เช่น มีตำรวจท่องเที่ยวไว้คอยบริการนักท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ

2. ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง เช่น ตามปั๊มน้ำมัน ร้านค้า (แจกฟรี)

3. ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่งมัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง และมีความสามารถด้านภาษาท้องถิ่นและภาษาอังกฤษ รวมทั้งมีจิตใจเป็นนักบริการ (Service mind) ขณะเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุด มัคคุเทศก์ควรให้ความรู้และจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยวที่จะแวะชม เพื่อให้นักท่องเที่ยวเพลิดเพลินและดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

4. ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ
 5. การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาให้ดีเท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรได้รับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร
 6. ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้หมู่บ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม เช่น จำหน่ายของที่ระลึก ตั้งโฮมสเตย์เป็นมัคคุเทศก์ การรักษาความสะอาดบริเวณประวัติศาสตร์เพื่อให้เขารู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาพื้นที่ในชุมชนใกล้บ้าน
 7. ที่พักในเขตอีสานใต้มีจำนวนจำกัด และมีคุณภาพต่ำ ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม เช่น โรงแรม โฮมสเตย์ มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง
- 4.5.4 ด้านอื่นๆ
1. ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ
 2. ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนการขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา
 3. ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะจะบดบังภูมิทัศน์
 4. ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ เช่น การจัดแสง สี เสียง ถ้าจัดควรจัดเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่งท่องเที่ยวขึ้น
 5. การคมนาคม ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทางท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

โจทย์วิจัย	ปัญหาที่พบ/สภาพที่พบ	ข้อเสนอแนะ
1. สภาพการจัดเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร	- ในประเทศไทยไม่มีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวที่เป็นรูปแบบธุรกิจ - เส้นทางคมนาคมจากด่านปอยเปตถึงเสียมเรียบทางรถยนต์ยังไม่สะดวก โดยเฉพาะฤดูฝน - สถานที่แต่ละแห่งอยู่ใกล้กันมากทำให้ไม่มีเวลาเดินทางไปดูจุดอื่น	- ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอมโดยเฉพาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม - ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ - ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทาง การท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ - ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด

ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน (ต่อ)

โจทย์วิจัย	ปัญหาที่พบ/สภาพที่พบ	ข้อเสนอแนะ
	- นักท่องเที่ยวไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเพียงปราสาทนครวัด	- ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ - ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่ง อารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
2. แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร	- นักธุรกิจไม่ค่อยมั่นใจนโยบายประเทศ โดยเฉพาะประเทศกัมพูชา ซึ่งบางครั้งก็ยกเลิกกะทันหัน	- ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของ ไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืนควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของ ไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน

ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน (ต่อ)

โจทย์วิจัย	ปัญหาที่พบ/สภาพที่พบ	ข้อเสนอแนะ
	- มีการตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวเฉพาะการเพิ่มปริมาณของนักท่องเที่ยวโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยว ชี้ความสามารถในการรับรองของแหล่งท่องเที่ยวและผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม - การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า - แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งยังไม่ค่อยมีความปลอดภัยเท่าที่ควร - มัคคุเทศก์ที่มีความรู้ความสามารถในด้านบริการแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขมยังมีไม่มากเท่าที่ควร	- ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว - ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ - ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว - ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่งมัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน (ต่อ)

โจทย์วิจัย	ปัญหาที่พบ/สภาพที่พบ	ข้อเสนอแนะ
	- แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งยังไม่มีระบบสาธารณูปโภคที่พอเพียงและสะอาด - ระยะทางจากจุดจอดรถไปยังแหล่งท่องเที่ยวมีระยะทางไกลมาก - การให้บริการเข้าออกระหว่างประเทศไทยและกัมพูชาใช้ระยะเวลามากและเสียค่าใช้จ่ายมาก - มีการสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่อยู่ใกล้บริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม - มีการจัดแสดงแสง สี เสียง ทุก ปี เพื่อ เป็น การ ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว	อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง และมีความสามารถด้านภาษาท้องถิ่นและภาษาอังกฤษ รวมทั้งมีจิตใจเป็นนักบริการ (Service mind) - ควรปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค - ควรมีรถรับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร - ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนการขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา - ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท - ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ

ตารางที่ 1 สรุปแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการ
ท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน (ต่อ)

โจทย์วิจัย	ปัญหาที่พบ/สภาพที่พบ	ข้อเสนอแนะ
3. ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาเป็นอย่างไร	- คนในพื้นที่ยังไม่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเท่าที่ควรจึงยังไม่ค่อยเห็นคุณค่าของแหล่งอารยธรรมขอม - ที่พักยังไม่ได้มาตรฐานและไม่เพียงพอกับความต้องการของนักท่องเที่ยว	- ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม - ควรมีการเพิ่มจำนวนที่พักและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม - ควรมีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง

4.6 อภิปรายผล

สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีลักษณะดังนี้

1. เส้นทางภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กร ต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยว แหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ นอกจากนี้ มีนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเอง ส่วนใหญ่กำหนด จุดท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้เพียงแห่งเดียว แล้วก็เดินทางกลับ ทั้งนี้ เนื่องจากในเขตอีสานใต้แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอยู่ใกล้กันมาก ผู้ประกอบการจึงไม่สามารถจัด โปรแกรมการท่องเที่ยวไว้บริการได้ เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยว

2. ในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อค่าบริการจากบริษัทนำเที่ยว ส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักระยะทาง แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบ อินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง เมื่อเส้นทางคมนาคมทางรถยนต์ไม่สะดวก ทำให้นักท่องเที่ยวนิยมใช้เส้นทางคมนาคมทางอากาศแล้วจึงไปท่องเที่ยวต่อที่ประเทศอื่น ๆ หรือ แหล่งที่สำคัญ ๆ

แนวทางในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึง ปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรดำเนินการดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น จากจุดผ่านแดน ขอบเขต ช่องจอม ช่องสะงำ ไปถึงเมืองเสียมเรียบ ส่วนในประเทศไทยเส้นทางคมนาคมค่อนข้างดี แต่มีเพียงจุดจอดรถถึงแหล่งท่องเที่ยวระยะทางค่อนข้างไกลควรมีรถรับส่ง เช่น ที่ ปราสาทเขาพระวิหาร เพราะการท่องเที่ยวจะมีประสิทธิภาพมากขึ้นอยู่กับการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ

2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว เพราะจำทำให้นักท่องเที่ยวไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางกลับที่พัก เนื่องจากระยะทางห่างกันมาก เช่น ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพระวิหารต้องไปพักที่จังหวัดอุบลราชธานีหรือจังหวัดสุรินทร์ ที่เที่ยวที่ปราสาทเขาพนมรุ้งต้องพักในจังหวัดบุรีรัมย์หรือจังหวัดสุรินทร์

3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เช่น ระบบการจองที่พักควรจองผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้ เพราะปัจจุบันนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นิยมใช้ Internet ในการจองห้องพักหรือทัวร์ต่าง ๆ

4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เนื่องจากสินค้าที่ขายอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีน ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตในประเทศไทยและไม่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ สินค้าที่ขายมีลักษณะเหมือนกันทุกแห่ง จึงไม่ดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้ซื้อเป็นสินค้าที่ระลึก

5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานทางราชการจะจัดงานประจำปีหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรประสานงานกับเอกชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม เพราะแหล่งท่องเที่ยวเดิม นักท่องเที่ยวที่เคยไปแล้วก็จะไม่ไปอีก ดังนั้นจึงต้องพัฒนาแหล่งใหม่เพื่อดึงดูดและรองรับความต้องการได้เต็มที่

7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว ควรประสานงานระหว่างจังหวัดหรือระหว่างประเทศเพื่อความร่วมมือกัน รวมทั้งการประสานงานกันระหว่างบริษัทนำเที่ยวหรือการจองที่พักนักท่องเที่ยว จะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น

8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม ให้มีคุณภาพได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น เพราะปัจจุบันนี้พนักงานบริการจะไม่ค่อยมีความสามารถด้านการสื่อสารภาษาอังกฤษกับชาวต่างชาติมาก

9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น

10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการ

รองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เนื่องจากคนเรามีความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยเดิม และคนเรามีความอยากรู้อยากเห็น

13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เข้าใจปัญหาหรือบริบทของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งและชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม และคนในพื้นที่เห็นความสำคัญของแหล่งอารยธรรมขอมจะเกิดการหวงแหน และจัดการให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

โปรแกรมการท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนักท่องเที่ยว มีข้อมูลซึ่งนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม และข้อจำกัดในการพัฒนาดังนี้

- 1) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวมีระยะเวลาในการท่องเที่ยว 1 – 2 วัน
- 2) นักท่องเที่ยวใช้รถส่วนตัวเป็นพาหนะในการเดินทาง
- 3) นักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมครั้งละ 1 แห่ง
- 4) นักท่องเที่ยวมีความต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมที่นิยมตามลำดับ

ความต้องการสูงสุด คือ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทนครวัด และปราสาทหินพิมาย

5) ข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะทางระหว่างแหล่งอารยธรรมขอมแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่น่าจะใกล้เคียงกันมาก ทำให้การพัฒนาเส้นทางเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกด้านดำเนินการได้ยาก เช่น ไม่สามารถท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมทั้งภายในประเทศและนอกประเทศได้ภายในเวลา 1 - 2 วัน เป็นต้น จึงได้เส้นทางการท่องเที่ยวจำนวน 14 เส้นทาง

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีทั้งผลกระทบในด้านบวกและลบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการจัดการท่องเที่ยวจะต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดผลกระทบในด้านลบหรือให้น้อยที่สุดเท่าที่จะน้อยได้

4.7 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ซึ่งจะได้นำเสนอในลักษณะภาพรวมโดยสรุปได้ดังนี้

1. สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ได้ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว
2. ควรมีการรวมกลุ่มของจังหวัดในเขตอีสานใต้ที่มีแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาาร่วมกันทั้งภาครัฐและเอกชน และมีการวางแผนงานที่มีคณะทำงานที่รับผิดชอบชัดเจน
3. ควรให้เจ้าของพื้นที่ได้รับผลประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมและมีการวางแผนงานและรับผิดชอบในการดำเนินการร่วมกัน โดยให้เจ้าของพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการดังกล่าว
4. ควรปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานให้พร้อม เช่น ห้องสุขา เส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชา

บทที่ 5

บทสรุป

5.1 บทนำ

ในการนำเสนอบทสรุปการวิจัยจะนำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้ คือ บทนำ บทสรุป และ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

5.2 สรุป

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสภาพการจัดการเส้นทางการท่องเที่ยว แนวทางการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยว แหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา รวมทั้งหาแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านโดยทำการศึกษาจากผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ รวมทั้งเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี รวมทั้งในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามนักท่องเที่ยวชาวไทยใน 6 จังหวัด แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งในพื้นที่ 6 จังหวัดและในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา แบบสัมภาษณ์ (การจัดสนทนากลุ่ม) ผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ เจ้าของพื้นที่แบบไม่มีโครงสร้างทำการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อให้ข้อมูลเชิงลึกและนำเสนอด้วยการพรรณนา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย มีผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

สภาพการจัดการเส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชามีลักษณะดังนี้

1. เส้นทางการภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กร ต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยว

แหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ นอกจากนี้ มีนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเอง ส่วนใหญ่กำหนดจุดท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้เพียงแห่งเดียว แล้วก็เดินทางกลับ

2. ในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อการบริการจากบริษัทนำเที่ยว ส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง

แนวทางในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัดประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรดำเนินการดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น จากจุดผ่านแดน ขอบเขต ช่องจอม ช่องสะงำ ไปถึงเมืองเสียมเรียบ ส่วนในประเทศไทยเส้นทางคมนาคมค่อนข้างดี แต่มีเพียงจุดจอดรถถึงแหล่งท่องเที่ยวระยะทางค่อนข้างไกลควรมีรถรับส่ง เช่น ที่ปราสาทเขาพระวิหาร

2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว เพราะจำทำให้นักท่องเที่ยวไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางกลับที่พัก เนื่องจากระยะทางห่างกันมาก เช่น เที่ยวที่ปราสาทเขาพระวิหารต้องไปพักที่จังหวัดอุบลราชธานีหรือจังหวัดสุรินทร์ เที่ยวที่ปราสาทเขาพนมรุ้งต้องพักในจังหวัดบุรีรัมย์หรือจังหวัดสุรินทร์

3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เช่น ระบบการจองที่พักควรจองผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้

4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เนื่องจากสินค้าที่ขายอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีน ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตในประเทศไทยและไม่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ สินค้าที่ขายมีลักษณะเหมือนกันทุกแห่ง

5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานทางราชการจะจัดงานประจำปีหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวควรประสานงานกับเอกชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม

7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว ควรประสานงานระหว่างจังหวัดหรือระหว่างประเทศเพื่อความร่วมมือกัน รวมทั้งการประสานงานกันระหว่างบริษัทนำเที่ยวหรือการจองที่พักนักท่องเที่ยว

8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม ให้มีคุณภาพได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น

9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น

10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เนื่องจากคนเรามีความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยเดิม และคนเรามีความอยากรู้อยากเห็น

13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เข้าใจปัญหาหรือบริษัทของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งและชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม และคนในพื้นที่เห็นความสำคัญของแหล่งอารยธรรมขอมจะเกิดการหวงแหน และจัดการให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

โปรแกรมการท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนักท่องเที่ยว มีข้อมูลซึ่งนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม และข้อจำกัดในการพัฒนาดังนี้

- 1) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวมีระยะเวลาในการท่องเที่ยว 1 – 2 วัน
- 2) นักท่องเที่ยวใช้รถส่วนตัวเป็นพาหนะในการเดินทาง
- 3) นักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมครั้งละ 1 แห่ง
- 4) นักท่องเที่ยวมีความต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมที่นิยมตามลำดับ

ความต้องการสูงสุด คือ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทนครวัด และ ปราสาทหินพิมาย

5) ข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะทางระหว่างแหล่งอารยธรรมขอมแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ห่างไกลกันมาก ทำให้การพัฒนาเส้นทางเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกด้านดำเนินการได้ยาก เช่น ไม่สามารถท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมทั้งภายในประเทศและนอกประเทศได้ภายในเวลา 1 - 2 วัน เป็นต้น

ทั้งนี้ใช้จังหวัดนครราชสีมาเป็นจุดเริ่มต้นของการเดินทางทุกเส้นทาง เนื่องจากจังหวัดนครราชสีมาเป็นประตูสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ดังมีรายละเอียดการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว ดังต่อไปนี้

เส้นทางที่ 1 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 2 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 3 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทหินนางรำ (ประทาย) ⇨ ปราสาทกุสุมาเตศวร ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 4 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ วัดศาลาลอย ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ⇨ ปราสาทหินพนมวัน ⇨ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 5 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

บุรีรัมย์ ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้(มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ วนอุทยานเขากระโดง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง(รับประทานอาหาร) ⇨ พิพิธภัณฑ์ยุคก่อนประวัติศาสตร์วัดป่าพระสวาย ⇨ เตานายเจียน ⇨ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าอ่างน้ำสนามบิน ⇨ บุรีรัมย์

เส้นทางที่ 6 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

สุรินทร์ ⇨ วัดบูรพาราม ⇨ ปราสาทหินบ้านพลวง ⇨ อำเภอปราสาท(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทตาเมือน ⇨ ปราสาทตาเมือนโต้ง ⇨ ปราสาทตาเมือนธม ⇨ อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ⇨ สุรินทร์

เส้นทางที่ 7 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

ศรีสะเกษ ⇨ ผามออีแดง ⇨ ปราสาทเขาพระวิหาร(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ น้ำตกสำโรงเกียรติ ⇨ วัดล้านขวด ⇨ ปราสาทเยอ ⇨ ศรีสะเกษ

เส้นทางที่ 8 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ ปราสาทบ้านปราสาท ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมบ้านท่าสว่าง ⇨ สุรินทร์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทหินจอมพระ ⇨ หมู่บ้านช้าง ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 9 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทนางรำ (ประทาย) ⇨ ปรังค์ภูสวนแดง (บ้านใหม่ไชยพจน์) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ⇨ ปราสาทหินพนมวัน ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 10 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨(รับประทานอาหารกลางวัน) ปราสาทเขาพระวิหาร ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 11 (กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ลำปางรอง ⇨
 ปราสาทสตึกออกก๊อกรม ⇨ อัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน)
 ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ อัญประเทศ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 12 (กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ อัญประเทศ ⇨
 เสียมเรียบ (รับประทานอาหาร) ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ บันทายศรี ⇨ ตาพรหม ⇨ เสียมเรียบ
 (พักค้างคืน) ⇨ อัญประเทศ(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ถ้ำเพชรโพธิ์ทอง ⇨ ถ้ำหาดทราย
 แก้ว ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 13 (กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ นางรอง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทเขาพระ
 วิหาร(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทภูมิโปน ⇨ สุรินทร์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทสตึก
 ออกก๊อกรม ⇨ อัญประเทศ(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน) ⇨ นครวัด
 ⇨ นครธม ⇨ เสียมเรียบ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อัญประเทศ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 14 (กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ ไทรงาม
 (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทนางรำ (ประทาย) ⇨ ปรากฏ์ภูสวนแดง (บ้านใหม่ไชย
 พจน์) ⇨ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇨ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้าง
 คืน) ⇨ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
 (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ ลำปะเทีย ⇨ ลำปางรอง ⇨
 ปราสาทสตึกออกก๊อกรม ⇨ อัญประเทศ(พักค้างคืน) ⇨ เสียมเรียบ (รับประทานอาหารกลางวัน)
 ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ เสียมเรียบ(พักค้างคืน) ⇨ อัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน)
 ⇨ ตลาดโรงเกลือ ⇨ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ⇨ นครราชสีมา

ดังนั้น การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว จึงจำแนกตามระยะเวลาในการท่องเที่ยวเป็น
 กำหนดการท่องเที่ยวดังนี้

1) กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน

2) กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน

3) กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน

4) กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน

รวมเส้นทางทั้งสิ้น 14 เส้นทาง

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขต อีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาจำแนกได้ดังนี้

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

1.1 สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน เช่น คนในชุมชนผลิตสินค้าที่ระลึกมาขายให้กับนักท่องเที่ยว หรือทำบ้านพักให้เป็นที่พักนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น การรับจ้างส่งสินค้าไปขายให้นักท่องเที่ยว การขับรถรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นต้น

1.2 การเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่เคยได้ เช่น ประชาชนในประเทศกัมพูชาที่เมืองเสียมเรียบ

2. ผลกระทบด้านสังคม

2.1 เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม เพราะเมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นมาเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวของตน ก็จะทำให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่ามากขึ้น เพราะส่วนใหญ่แล้วอะไรที่อยู่ใกล้ตัวมักจะไม่ค่อยเห็นคุณค่า จากการสัมภาษณ์มัคคุเทศก์ในกัมพูชาพบว่า วัยรุ่นบางคนในจังหวัดเสียมเรียบไม่เคยสนใจที่จะเข้าเยี่ยมชมปราสาทนครวัดเลย แต่เมื่อเห็นคนอื่นมาเที่ยวก็เริ่มสนใจมากขึ้น

2.2 เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น การขับรถรับจ้างให้นักท่องเที่ยวทำให้มีรายได้เป็นรางวัลจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ประชาชนจึงไม่นิยมประกอบอาชีพเกษตรกรรมดังที่เคยทำมา

2.3 มีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ เช่น จากพนมเปญมาประกอบอาชีพในเสียมเรียบ

3. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม

3.1 เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา ทำให้ชาวไทยและต่างประเทศรู้จักแหล่งอารยธรรมขอมมากขึ้น และสนใจศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมเพิ่มเติมและเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวสนใจที่จะมาเที่ยว

3.2 เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงแบบชาวต่างชาติ เช่น พฤติกรรมการแต่งกาย พฤติกรรมการบริโภคสินค้าอุปโภคบริโภค

4. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ปัญหาขยะที่ปราสาทนครวัด ปัญหามลภาวะทางเสียงบริเวณใกล้ปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีทั้งผลกระทบในด้านบวกและลบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านควรดำเนินการในแต่ละด้านดังนี้

1. ด้านการวางแผน

1.1 ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอมโดยเฉพาะ สำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และนักเรียน นักศึกษา และควรกำหนดเนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ของโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้

1.2 ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน เนื่องจากนักธุรกิจไม่ค่อยมั่นใจนโยบายของประเทศ โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชาว่าจะยกเลิกเมื่อไร เพราะบางครั้งก็ประกาศยกเลิกกะทันหัน ทำให้นักธุรกิจไม่กล้าลงทุนอย่างเต็มที่

1.3 ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของ

แหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

2. ด้านการตลาด

2.1 ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนสนใจเกี่ยวกับประวัติของแหล่งอารยธรรมขอมและสนใจมาศึกษาท่องเที่ยว

2.2 ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด เพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และตรงตามอุปนิสัยของนักท่องเที่ยวไทยที่ชอบซื้อสินค้า ถ่ายรูป และเข้าห้องสุขา

2.3 การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ และกำหนดบริเวณร้านค้าให้ห่างบริเวณปราสาทพอสมควร ไม่ควรอยู่ใกล้บริเวณตัวปราสาทมากเกินไป เพราะจะทำลายภูมิทัศน์ของบริเวณรอบปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้งจะนำสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีนมาขายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีขายทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย และร้านค้ายังตั้งอยู่ใกล้ตัวปราสาทมากเกินไป

3. ด้านการบริการ

3.1 ความปลอดภัยในการเดินทางท่องเที่ยว ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว เช่น มีตำรวจท่องเที่ยวไว้คอยบริการนักท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ

3.2 ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง เช่น ตามปั้มน้ำมัน ร้านค้า (แจกฟรี)

3.3 ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่ง มัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง และมีความสามารถด้านภาษาท้องถิ่นและภาษาอังกฤษ รวมทั้งมีจิตใจเป็นนักบริการ (Service mind) ขณะเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุด มัคคุเทศก์ควรให้ความรู้และจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยวที่จะแวะชมเพื่อให้นักท่องเที่ยวเพลิดเพลินและดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

3.4 ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ

3.5 การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้ได้รับการพัฒนาให้ดีเท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรได้รับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร

3.6 ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม เช่น จำหน่ายของที่ระลึก ตั้งโฮมสเตย์เป็นมัคคุเทศก์ การรักษาความสะอาดบริเวณประวัติศาสตร์เพื่อให้เขารู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาพื้นที่ในชุมชนใกล้บ้าน

3.7 ที่พักในเขตอีสานใต้มีจำนวนจำกัด และมีคุณภาพต่ำ ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม เช่น โรงแรม โฮมสเตย์ มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง

4. ด้านอื่น ๆ

4.1 ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ

4.2 ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา

4.3 ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะจะบดบังภูมิทัศน์

4.4 ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ เช่น การจัดแสง สี เสียง ถ้าจัดควรจัดเพียงครั้งเดียวเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่งท่องเที่ยววันนั้น

4.5 การคมนาคม ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทางท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ซึ่งจะได้นำเสนอในลักษณะภาพรวมโดยสรุปได้ดังนี้

- 1) สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ได้ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว
- 2) ควรมีการรวมกลุ่มของจังหวัดในเขตอีสานใต้ที่มีแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาาร่วมกันทั้งภาครัฐและเอกชน และมีการวางแผนงานที่มีคณะทำงานที่รับผิดชอบชัดเจน
- 3) ควรให้เจ้าของพื้นที่ได้รับผลประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมและมีการวางแผนงานและรับผิดชอบในการดำเนินการร่วมกัน โดยให้เจ้าของพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการดังกล่าว
- 4) ควรปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานให้พร้อม เช่น ห้องสุขา เส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชา

5.3.2 ข้อเสนอสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ผลการศึกษาในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาต่อไป คือนำเส้นทางการท่องเที่ยวไปให้ผู้ประกอบการประเมินศักยภาพและทดลองการใช้เส้นทางต่อไป และควรศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และศึกษารูปแบบในการจัดการท่องเที่ยว โดยให้เจ้าของพื้นที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการและได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวด้วย

บรรณานุกรม

กลุ่มจังหวัด 7.1 (ชัยภูมิ) นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ชัยภูมิ). ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. **ยุทธศาสตร์**

การท่องเที่ยวเส้นทางท่องเที่ยวอารยธรรมขอม.

คู่มือในนครวัด ?. (สิงหาคม 2543) Trips Magazine. หน้า 63.

นายรอบรู้ .(2549) “แผนที่ 76 จังหวัดเที่ยวทั่วไทย” (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สารสารคดี.

ปรีชา แดงโรจน์. (2544) **อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ 21**. กรุงเทพฯ.

ภูมิจิต เรืองเดช, รองศาสตราจารย์. (2545). **เมืองพระนคร นครวัด นครธม ตามร่องรอย
จารึก พระราชพงศาวดารเขมรและบันทึก จิว ตากวน.**

รพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ. (2548) **รายงานชุดโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพ
การท่องเที่ยวไทยแบบครบวงจร**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

วรรณ วะษ์วานิช, รองศาสตราจารย์. (2546) **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. (พิมพ์ครั้งที่ 2)
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศุภภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. (2546). **ประวัติเมืองพระนครของขอม** แปลจาก
บทความของศาสตราจารย์มาดแลน จิตโต (Madeline Giteau) (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มติชน.

----- (2535) **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000** .
กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งแสงการพิมพ์.

----- (2539) **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

ศูนย์การท่องเที่ยวกีฬา และนันทนาการจังหวัดชัยภูมิ. (2549) **ยุทธศาสตร์การพัฒนา
การท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ 2549.**

ศูนย์การท่องเที่ยวกีฬา และนันทนาการจังหวัดชัยภูมิ. (2549) **ยุทธศาสตร์การพัฒนา
การท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ 2549.**

อรพินธุ์ การุณจิตต์. (2536). **ประวัติศาสตร์โบราณคดี-กัมพูชา**. กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน
จำกัด.

Dawn Rooney. (1999) **ANGKOR**. Hong Kong : Odyssey Publications Ltd.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
บทความวิจัย

การพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม
ในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

Development of Khmer Civilization Tours Management in the Areas from the Northeast
of Thailand to the Angkor Wat.

ฐิตาภรณ์ เวียงวิเศษ
ชนิษฐา ศรีตะวัน
ดวงใจ ลิ้มอำไพ
อารีรัตน์ เมืองแสน
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาท นครวัด ประเทศกัมพูชา มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวหาแนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยว แหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา รวมทั้งหาแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านโดยทำการศึกษาจากผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเทศก์ นักวิชาการ นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ รวมทั้งเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี รวมทั้งในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามนักท่องเที่ยวชาวไทยใน 6 จังหวัด แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งในพื้นที่ 6 จังหวัดและในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา แบบสัมภาษณ์ (การจัดสนทนากลุ่ม) ผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ เจ้าของพื้นที่แบบไม่มีโครงสร้างทำการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อให้ข้อมูลเชิงลึกและนำเสนอด้วยการพรรณนา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย มีผลการวิจัยสรุปดังนี้

สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวสรุปข้อมูลดังนี้

1) เส้นทางภายในประเทศ

ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กรต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้แต่ไม่มากนัก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยวเพียงจุดเดียวแล้วกลับ เนื่องจากรายการของสถานที่ท่องเที่ยวแต่ละแหล่งอยู่ไกลกันมากทำให้ไม่มีเวลาเดินทางท่องเที่ยวไปจุดอื่น

2) เส้นทางในประเทศกัมพูชา

มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อการบริการจากบริษัทนำเที่ยวส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัด เนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง

แนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืน สรุปได้ดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น
2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว
3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว
5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน

ร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน

6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม
7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว
8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม
9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น
10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว
11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว

ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว
13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

ซึ่งกำหนดโปรแกรมการท่องเที่ยวโดยยึดหลักระยะเวลาและเส้นทางรวมทั้งวิธีเดินทางท่องเที่ยวได้ 14

เส้นทาง

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา สรุปได้ดังนี้

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ 1) สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน 2) การเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่ตนเคยได้

ผลกระทบด้านสังคม 1) เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม 2) เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ 3)

มีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ เช่น จากพนมเปญมาประกอบอาชีพในเสียมเรียบ

ผลกระทบด้านวัฒนธรรม 1) เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา 2) เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงแบบชาวต่างชาติ

ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

แนวทางยุทธศาสตร์พึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

ด้านการวางแผน 1) ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอมโดยเฉพาะ 2) ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน 3) ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

ด้านการตลาด 1) ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่ง อารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา 2) ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด เพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และตรงตามอุปนิสัยของนักท่องเที่ยวไทยที่ชอบซื้อสินค้า ถ่ายรูป และเข้าห้องสุขา 3) การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ

ด้านการบริการ 1) ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว 2) ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง 3) ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่ง มัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง 4) ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ 5) การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรมีรถรับส่งจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร 6) ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้หมู่บ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม 7) ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักรถและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมี ส่วนร่วม เช่น โรงแรม โฮมสเตย์ มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง

ด้านอื่น ๆ 1) ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ 2) ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนกรขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา 3)

ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะจะบดบังภูมิทัศน์ 4) ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ เช่น การจัดแสง สี เสียง ถ้าจัดควรจัดเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่งท่องเที่ยวขึ้น 5) การคมนาคม ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทางการท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

ABSTRACT

This research is "Development of Khmer Civilization Tours Management in the Areas from the Northeast of Thailand to the Angkor Wat Cambodia", has the objectives to survey tourist management in order to develop permanent management of tourist. It studies the impact from tourist management the sources of Angkor civilization in Northeast of Thailand to the Angkor Wat, Cambodia, including to find a strategy for promotion strengthen a development and tourist management in the group of Northeast of Thailand to permanence. It is concerned with the group of neighborhood country by studying from entrepreneurs such as tourism, official, Guide, scholar, both tourist Thai and foreigner, including people who live in the tourist area and six neighbor cities Chaiyaphum, Nakorn Ratchasima, Buriram, Surin, Srisaket and Ubon Ratchathani and also Siem Reap, Cambodia. Questionnaire is used as a tool for a research both Thai and interview without a structure for tourists in six areas and also Siem Reap, Cambodia. Interview is for entrepreneurs such as tourism, official, scholar including people who live in the tourist area. Interview without structure is direct survey to ask expert in the content. The Qualitative Data is analyzed by content analysis order to be deep data and descriptive presentation but Quantitative Data is analyzed by frequency, percent and mean.

The condition of tourist management as followed;

1. Inside part

The present is most of tourist management especially, company, organization which held a special occasions and tourist industrial to Angkor civilization in Southeast, most of tourists come only one place.

2. Cambodia

There is a private and group tour from company to get information from internet and reading books. The tourists don't know Angkor civilization in Southeast. They know only tourist place in Phuket or Chiang Mai. The causes of tourists come to Angkor Wat because it is the one of seven amazing of the world, When tourists went to Siem Reap, they traveled to other countries in Indochina such as Vietnam, Laos or Thai especially. Chaing Mai or Phuket. The tourists traveled at Cambodia at least 3 days. The condition of way for a car to the area of Cambodia from Siem Reap in summer but the raining season is difficult because it is the flooding.

The condition way of permanent development of tourist management the Angkor civilization in Northeast of Thailand to Angkor Wat, Cambodia as followed.

1. To build transportation system to tourist place
2. To build the accommodation near the tourist place
3. To develop the service criterion in tourist industrial
4. To develop the tourist product in identity and conform to the tourist need
5. To develop the system of tourist management service
6. To develop and restore the old tourist place and develop the new place
7. To develop tourist network
8. To develop the quality of staffs in tourist such Guide, Hotels staffs.
9. To promote the tourist place both in and out country
10. To integrate the work both government and private related to the tourist
11. To aim in tourist not only quantity and also quality of the tourists and the ability to service and also the effect in environment and community
12. To bring the tradition relate to tourist
13. To promote the community or the owners participate in tourist management

The tourist way depended on period and way include how to travel.

The effect from tourist management to Angkor civilization in Northeast of Thailand to Angkor Wat, Cambodia.

Economic effect

1. There is the tourist income for community
2. There is higher cost of living higher. It makes local people cannot survive depended on the old income

Social effect

1. To motivate people know the value of Angkor civilization's tourist and have a participation in community to protect and promote civilization and Angkor civilization
2. The most tourists visited. People earn their income easily and they don't do the other jobs.
3. There is immigration from one area to the other tourist area in order to have new occupation such as from Phnom Penh to Siem Reap

Civilization effect

1. To broadcast the area of Angkor civilization in Southeast and Cambodia
2. The tourists took their civilization to broadcast and make people imitate it from the foreigners

Environment affect When there are many tourists visit. It will make decadence of the environment and pollution in community such as Garbage problem, Noise Pollution, etc.

The way of dependent strategy is to strengthen development and to manage basic tourism in South Northeast region toward steady condition via neighbouring countries as follows:

Planning strategy

1. Tourism program should be managed for the study of a specific Angkor civilization.
2. International Memorandum of Understanding or Agreement should be made between Thai government and Kingdom of Cambodia to develop tourism industry in the convenient and steady way.
3. Tourism management should be integrated between Government sector and Private sector. There also should be the obvious tourism targets but not for the quantity of tourism. It should be under consideration of the quality of tourists and the ability limitation to serve tourism attraction, and of the environment impact which will occur in tourism attraction and in the public.

Marketing strategy

1. There should be the production of historic drama or movie, linking Angkor civilization in South Northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia.
2. OTOP products should be developed and spread out from each of tourism points of Angkor civilization in south northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia. This is to set each of tourism points to be suitable for Thai tourists' habit of buying products, taking photos, and going to the toilet.
3. The marketing products which were spread out from tourism points of Angkor civilization in south northeast region to Nakhon Wat Castle in Cambodia was not sufficient uniqueness and the shops were out of system, so there should be the management of souvenir products in each of tourism points in their own unique way.

Service strategy

1. There should be the standard of the security and security guards who take care of the tourists' safety.
2. The information concerning the tourism attraction should be more spread out, such as brochures, traveling maps, and service centers for tourists.
3. There should be a specific course for a guide under the correct and deep knowledge of the service standard in the history of Angkor civilization in south northeast region and Nakhon Wat Castle in Cambodia.
4. There should be the sufficient system of public consumption, such as a clean toilet.
5. The access to some Angkor civilization resources is not sufficiently developed, such as Pra Vihara Castle, which there should be a taxi stop.

6. The training should be taken place for the local people to make them love and conserve their own Angkor civilization in their village, and people in the local area should participate in this and gain the benefit together.
7. The accommodations should be more supplemented and the owners of accommodations should join this case, such as hotels, motels, and cooperate to develop the accommodation standard and build the living places near the tourism attraction, seriously controlled by the quality inspecting sector.

Other strategies

1. The airline transportation should be supplemented from Bangkok to Siamriab or from South northeast region to Siamriab.
2. The visa permission should be canceled or the period of immigration process should be reduced from Thai border to Kingdom of Cambodia.
3. The modern construction should be built around the castle, such as in Panom rung Castle, Kampaeng SaYai Castle because they will be covered the view of the castle.
4. The activities should not be taken place around the castles because they will be ruined, such as the settings of light, sound. If possible, they should be taken place once for promotion of tourism attractions.
5. Concerning the transportation, the roads should be smoothened and convenient from Thai border to Kingdom of Cambodia. The road signs also should be written into Thai and English throughout the way of tourism.

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นสาขาเศรษฐกิจที่มีความสำคัญและสร้างรายได้ให้แก่ประเทศเป็นอย่างมากและเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่รัฐบาลให้ความสำคัญ นโยบายของรัฐบาลก็มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อเป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนมีงานทำ มีรายได้จากการท่องเที่ยว ดังจะเห็นได้จากผลการวิจัยพบว่าภายในปี ค.ศ. 2020 เงินหมุนเวียนครั้งหนึ่งของโลกจะอยู่ที่การท่องเที่ยว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสูง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรหลากหลาย แต่ปัจจัยทางด้านราคาต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดอีสานตอนล่าง ซึ่งเคยเป็นเมืองที่มีความรุ่งเรืองของอารยธรรมขอมโบราณยุคพระเจ้าชัยวรมัน ตามประวัติศาสตร์ความเป็นมา ดังนั้นจึงสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพได้ โดยใช้เส้นทางท่องเที่ยวชุมชนของประเทศไทยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวเนื่องควบคู่ไปกับนครวัดในประเทศกัมพูชา แต่เนื่องจากสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์แต่ละแห่งห่างไกลกันมาก นักท่องเที่ยวจึงต้องใช้เวลาในการเดินทางท่องเที่ยวจากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่งมาก ทำให้การท่องเที่ยวในภูมินิคมนี้ไม่เป็นที่นิยม และชุมชนยังไม่ได้ประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวเท่าที่ควร ชุมชนยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและบุคลากรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการท่องเที่ยว ดังนั้นจึงควรพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ เพื่อเชื่อมโยงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น โดยยึดหลักการพัฒนายั่งยืน โดยใช้ศักยภาพของพื้นที่และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ เพื่อได้แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวและสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยว และเป็นแนวทางในการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอม และได้ทราบผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมเพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. เพื่อสำรวจสภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
2. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างยั่งยืน
3. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา
4. เพื่อหาแนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

วิธีการดำเนินการวิจัย

ศึกษาจากผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ นักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ รวมทั้งเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ในแหล่งท่องเที่ยวและบริเวณใกล้เคียงในพื้นที่ 6 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี รวมทั้งในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามนักท่องเที่ยวชาวไทยใน 6 จังหวัด แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งในพื้นที่ 6 จังหวัดและในเขตจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา แบบ

สัมภาษณ์ (การจัดสนทนากลุ่ม) ผู้ประกอบการด้านการจัดการท่องเที่ยว ตัวแทนจากภาครัฐ นักวิชาการ เจ้าของพื้นที่แบบไม่มีโครงสร้างทำการตรวจสอบความตรงของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อให้ข้อมูลเชิงลึกและนำเสนอด้วยการพรรณนา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณทำการวิเคราะห์โดยใช้ค่าความถี่ ร้อยละ และค่าเฉลี่ย

สรุปผลการศึกษาและการอภิปราย

สภาพการจัดเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีลักษณะดังนี้

1. เส้นทางภายในประเทศ ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการจัดการท่องเที่ยวเฉพาะหน่วยงาน บริษัท องค์กรต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเฉพาะกิจ และมีกลุ่มอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวบางแห่งที่มีการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ นอกจากนี้ มีนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเอง ส่วนใหญ่กำหนดจุดท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้เพียงแห่งเดียว แล้วก็เดินทางกลับ ทั้งนี้เนื่องจากในเขตอีสานใต้แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งอยู่ห่างไกลกันมาก ผู้ประกอบการจึงไม่สามารถจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวไว้บริการได้ เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยว
2. ในประเทศกัมพูชา มีทั้งแบบที่นักท่องเที่ยวไปเที่ยวด้วยตนเองและซื้อการบริการจากบริษัทนำเที่ยว ส่วนใหญ่ได้ข้อมูลมาจากอินเทอร์เน็ต และอ่านหนังสือ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ไม่รู้จักระยะทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ รู้จักเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดภูเก็ตหรือเชียงใหม่ สาเหตุที่นักท่องเที่ยวเลือกมาเที่ยวที่นครวัดเนื่องจากเป็น 1 ใน 7 สิ่งมหัศจรรย์ของโลก นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เมื่อเที่ยวที่เสียมเรียบแล้วก็จะเดินทางไปท่องเที่ยวประเทศอื่นในแถบอินโดจีน เช่น เวียดนาม ลาวหรือไทย แต่ในประเทศไทยจะไปเฉพาะเชียงใหม่หรือภูเก็ต นักท่องเที่ยวจะเที่ยวในประเทศกัมพูชา 3 วัน เป็นอย่างน้อย สภาพเส้นทางของรถยนต์แหล่งท่องเที่ยวในประเทศกัมพูชาจากชายแดนถึงเมืองเสียมเรียบจะดีในช่วงฤดูร้อน แต่ถ้าฤดูฝนจะเดินทางลำบาก เพราะน้ำท่วมถนนเป็นบางช่วง เมื่อเส้นทางคมนาคมทางรถยนต์ไม่สะดวกทำให้นักท่องเที่ยวนิยมใช้เส้นทางคมนาคมทางอากาศแล้วจึงไปท่องเที่ยวต่อที่ประเทศอื่น ๆ หรือแหล่งที่สำคัญ ๆ

แนวทางในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรดำเนินการดังนี้

1. สร้างระบบการคมนาคมที่ไปถึงแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น เช่น จากจุดผ่านแดนขอบเขต ชองจอม ชองสะง่า ไปถึงเมืองเสียมเรียบ ส่วนในประเทศไทยเส้นทางคมนาคมค่อนข้างดี แต่มีเพียงจุดจอดรถถึงแหล่งท่องเที่ยว ระยะทางค่อนข้างไกลควรมีรถรับส่ง เช่น ที่ปราสาทเขาพระวิหาร เพราะการท่องเที่ยวจะมีประสิทธิภาพมากขึ้นขึ้นอยู่กับ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวเป็นสำคัญ
2. สร้างที่พักที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว เพราะจำทำให้นักท่องเที่ยวไม่ต้องเสียเวลาในการเดินทางกลับที่พัก เนื่องจากระยะทางห่างกันมาก เช่น เที่ยวที่ปราสาทเขาพระวิหารต้องไปพักที่จังหวัดอุบลราชธานีหรือจังหวัดสุรินทร์ เที่ยวที่ปราสาทเขาพนมรุ้งต้องพักในจังหวัดบุรีรัมย์หรือจังหวัดสุรินทร์
3. พัฒนามาตรฐานการบริการในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เช่น ระบบการจองที่พักควรจองผ่านทางอินเทอร์เน็ตได้ เพราะปัจจุบันนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นิยมใช้อินเทอร์เน็ตในการจองห้องพักหรือทัวร์ต่าง ๆ

4. พัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยวให้มีเอกลักษณ์และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว เนื่องจากสินค้าที่ขายอยู่ในแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีน ไม่ใช่สินค้าที่ผลิตในประเทศไทยและไม่สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ สินค้าที่ขายมีลักษณะเหมือนกันทุกแห่งจึงไม่ดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้ซื้อเป็นสินค้าที่ระลึก

5. พัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวให้สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพ เช่น การวางแผนการทำงาน การร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน เช่น หน่วยงานทางราชการจะจัดงานประจำปีหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว ควรประสานงานกับเอกชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว

6. พัฒนาและฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเดิมให้ดีขึ้น และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม เพราะแหล่งท่องเที่ยวเดิม นักท่องเที่ยวเคยไปแล้วก็จะไม่ไปอีก ดังนั้นจึงต้องพัฒนาแหล่งใหม่เพื่อดึงดูดและรองรับความต้องการได้เต็มที่

7. พัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงการท่องเที่ยว ควรประสานงานระหว่างจังหวัดหรือระหว่างประเทศเพื่อความร่วมมือกัน รวมทั้งการประสานงานกันระหว่างบริษัทนำเที่ยวหรือการจองที่พักนักท่องเที่ยวจะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น

8. พัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ พนักงานบริการด้านการโรงแรม ให้มีคุณภาพได้มาตรฐานมากยิ่งขึ้น เพราะปัจจุบันนี้พนักงานบริการจะไม่ค่อยมีความสามารถด้านการสื่อสารภาษาอังกฤษกับชาวต่างชาติมาก

9. มีการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวทั้งภายในและต่างประเทศมากขึ้น

10. ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อให้การดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

11. การตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยวไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะการเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและชุมชนด้วย

12. ควรมีการนำมิติในเรื่องของประเพณีวัฒนธรรมมาผูกโยงกับการท่องเที่ยว เพราะปัจจุบันการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เนื่องจากคนเรามีความต้องการที่จะศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากที่อยู่อาศัยเดิม และคนเรามีความอยากรู้อยากเห็น

13. ควรมีการส่งเสริมให้ชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เพราะจะทำให้เข้าใจปัญหาหรือบริบทของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งและชุมชนหรือเจ้าของพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอม และคนในพื้นที่เห็นความสำคัญของแหล่งอารยธรรมขอมจะเกิดการหวงแหน และจัดการให้เป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

โปรแกรมการท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามนักท่องเที่ยว มีข้อมูลซึ่งนำมาใช้ในการพิจารณาเพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอม และข้อจำกัดในการพัฒนาดังนี้

- 1) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวมีระยะเวลาในการท่องเที่ยว 1 – 2 วัน
- 2) นักท่องเที่ยวใช้รถส่วนตัวเป็นพาหนะในการเดินทาง
- 3) นักท่องเที่ยวนิยมท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมครั้งละ 1 แห่ง

4) นักท่องเที่ยวมีความต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมที่นิยมตามลำดับความต้องการสูงสุด คือ ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทนครวัด และปราสาทหินพิมาย

5) ข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะทางระหว่างแหล่งอารยธรรมขอมแต่ละแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ห่างไกลกันมาก ทำให้การพัฒนาเส้นทางเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวทุกด้านดำเนินการได้ยาก เช่น ไม่สามารถท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมทั้งภายในประเทศและนอกประเทศได้ภายในเวลา 1 - 2 วัน เป็นต้น

ดังนั้น การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว จึงจำแนกตามระยะเวลาในการท่องเที่ยวเป็นกำหนดการท่องเที่ยวดังนี้

- 1) กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน
- 2) กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน
- 3) กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน
- 4) กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน

รวมเส้นทางทั้งสิ้น 14 เส้นทาง

ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาจำแนกได้ดังนี้

1. ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับชุมชน เช่น คนในชุมชนผลิตสินค้าที่ระลึกมาขายให้กับนักท่องเที่ยว หรือทำบ้านพักให้เป็นที่พักนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพิ่มเติม เช่น การรับจ้างส่งสินค้าไปขายให้นักท่องเที่ยว การขับรถรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมสถานที่ท่องเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น เป็นต้น การเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่เดิมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามรายได้เดิมที่เคยได้ เช่น ประชาชนในประเทศกัมพูชาที่เมืองเสียมเรียบ

2. ผลกระทบด้านสังคม เป็นการกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและอารยธรรมขอม เพราะเมื่อนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นมาเที่ยวในพื้นที่ท่องเที่ยวของตน ก็จะทำให้คนในท้องถิ่นเห็นคุณค่ามากขึ้น เพราะส่วนใหญ่แล้วอะไรที่อยู่ใกล้ตัวมักจะไม่ค่อยเห็นคุณค่า จากการสัมภาษณ์มัคคุเทศก์ในกัมพูชาพบว่า วัยรุ่นบางคนในจังหวัดเสียมเรียบไม่เคยสนใจที่จะเข้าเยี่ยมชมปราสาทนครวัดเลย แต่เมื่อเห็นคนอื่นมาเที่ยวก็เริ่มสนใจมากขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่มากทำให้ประชาชนหารายได้ง่ายขึ้นจึงไม่ค่อยเห็นคุณค่าในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น การขับรถรับจ้างให้นักท่องเที่ยวทำให้มีรายได้เป็นรางวัลจากนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ประชาชนจึงไม่นิยมประกอบอาชีพเกษตรกรรมดังที่เคยทำมา มีการอพยพประชากรจากเมืองอื่น ๆ มาอาศัยอยู่ในเมืองท่องเที่ยวเพื่อมาประกอบอาชีพ เช่น จากพนมเปญมาประกอบอาชีพในเสียมเรียบ

3. ผลกระทบด้านวัฒนธรรม เป็นการเผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้และในประเทศกัมพูชา ทำให้ชาวไทยและต่างประเทศรู้จักแหล่งอารยธรรมขอมมากขึ้น และสนใจศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมเพิ่มเติมและเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวสนใจที่จะมาเที่ยว เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาอาจนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดพฤติกรรมการเลียนแบบชาวต่างชาติ เช่น พฤติกรรมการแต่งกาย พฤติกรรมการบริโภคสินค้าอุปโภคบริโภค

4. ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม การมีนักท่องเที่ยวเข้ามาทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมและมีมลภาวะของสถานที่ท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ปัญหาขยะที่ปราสาทนครวัด ปัญหามลภาวะทางเสียงบริเวณใกล้ปราสาทเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา มีทั้งผลกระทบในด้านบวกและลบ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

แนวทางยุทธศาสตร์พึงพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ในกลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านควรดำเนินการในแต่ละด้านดังนี้

1. ด้านการวางแผน ควรมีการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาแหล่งอารยธรรมขอมโดยเฉพาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่สนใจแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม และนักเรียน นักศึกษาและควรกำหนดเนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ของโรงเรียนที่อยู่ในเขตพื้นที่อีสานใต้ ควรมีการร่วมมือกันหรือทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศในระดับรัฐบาลของไทยและกัมพูชา เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวให้เกิดความสะดวกและแบบยั่งยืน เนื่องจากนักธุรกิจไม่ค่อยมั่นใจนโยบายของประเทศ โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชาว่าจะยกเลิกเมื่อไร เพราะบางครั้งก็ประกาศยกเลิกกะทันหัน ทำให้นักธุรกิจไม่กล้าลงทุนอย่างเต็มที่ ควรมีการบูรณาการการดำเนินงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว และตั้งเป้าหมายในด้านการท่องเที่ยว ไม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงคุณภาพของนักท่องเที่ยวและขีดความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว และคำนึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งชุมชนด้วย

2. ด้านการตลาด ควรสร้างละครประวัติศาสตร์หรือภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับแหล่ง อารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนสนใจเกี่ยวกับประวัติของแหล่งอารยธรรมขอมและสนใจมาศึกษาท่องเที่ยว ควรพัฒนาสินค้า OTOP ระหว่างเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แต่ละจุด เพื่อให้ระยะทางในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดไม่ไกลเกินไป และตรงตามอุปนิสัยของนักท่องเที่ยวไทยที่ชอบซื้อสินค้า ถ่ายรูป และเข้าห้องสุขา การจำหน่ายสินค้าในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ยังไม่มีเอกลักษณ์เท่าที่ควร และยังไม่มีการจัดระเบียบของร้านค้า ควรกำหนดสินค้าที่เป็นของที่ระลึกในแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ และกำหนดบริเวณร้านค้าให้ห่างบริเวณปราสาทพอสมควร ไม่ควรอยู่ใกล้บริเวณตัวปราสาทมากเกินไป เพราะจะทำลายภูมิทัศน์ของบริเวณรอบปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้งจะนำสินค้าที่ผลิตจากประเทศจีนมาขายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีขายทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย และร้านค้ายังตั้งอยู่ใกล้ตัวปราสาทมากเกินไป

3. ด้านการบริการ ความปลอดภัยในการเดินทางท่องเที่ยว ควรมีมาตรการและบุคลากรในการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว เช่น มีตำรวจท่องเที่ยวไว้คอยบริการนักท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายมากกว่านี้ เช่น แผ่นพับ คู่มือเดินทาง แผนที่ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง เช่น ตามปั้มน้ำมัน ร้านค้า (แจกฟรี) ควรมีหลักสูตรอบรมมัคคุเทศก์ เพื่อให้มีมาตรฐานในการบริการเฉพาะแหล่งมัคคุเทศก์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง และมีความสามารถด้านภาษาท้องถิ่นและภาษาอังกฤษ รวมทั้งมีจิตใจเป็นนักบริการ (Service mind) ขณะเดินทางไปแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุด มัคคุเทศก์ควรให้ความรู้และจุดเด่นของแหล่ง

ท่องเที่ยวที่จะแวะชม เพื่อให้นักท่องเที่ยวผลิตเพลินและดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ระบบสาธารณูปโภค เช่น ห้องสุขาควรสะอาดและเพียงพอ การเข้าถึงแหล่งอารยธรรมขอมบางแห่งยังไม่ได้มีการพัฒนาให้เท่าที่ควร เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ควรมีการปรับปรุงจากจุดจอดรถไปยังเขตปราสาทเขาพระวิหาร ควรจัดฝึกอบรมให้คนในพื้นที่เพื่อเป็นการสอดแทรกปลูกฝังจิตสำนึกของคนในพื้นที่ให้มีความรักและหวงแหนแหล่งอารยธรรมขอมในบริเวณใกล้เคียงบ้าน และให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมโดยการมีผลประโยชน์ร่วม เช่น จำหน่ายของที่ระลึก ตั้งโฮมสเตย์เป็นมัคคุเทศก์ การรักษาความสะอาดบริเวณประวัติศาสตร์เพื่อให้เขารู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาพื้นที่ในชุมชนใกล้เคียง ที่พักในเขตอีสานใต้มีจำนวนจำกัด และมีคุณภาพต่ำ ควรมีการเพิ่มจำนวนของที่พักรวมและให้ผู้ประกอบการเกี่ยวกับที่พักมีส่วนร่วม เช่น โรงแรม โฮมสเตย์ มีการรวมกลุ่มและร่วมมือกันพัฒนามาตรฐานที่พักอาศัยให้มีมาตรฐานยิ่งขึ้นและสร้างที่พักให้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว โดยควรมีหน่วยงานตรวจสอบควบคุมคุณภาพอย่างจริงจัง

4. ด้านอื่น ๆ ควรเพิ่มเส้นทางคมนาคมทางอากาศจากกรุงเทพฯ ถึงเสียมเรียบ หรือจากเขตอีสานใต้ถึงเสียมเรียบ ควรยกเลิกการขอวีซ่าหรือลดระยะเวลาในการกระบวนกรขอผ่านแดนจากไทยไปประเทศกัมพูชา ไม่ควรสร้างสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในบริเวณปราสาท เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เพราะจะบดบังภูมิทัศน์ ไม่ควรจัดกิจกรรมต่าง ๆ บนบริเวณตัวปราสาทเพราะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตัวปราสาทและวัตถุโบราณ เช่น การจัดแสง สี เสียง ถ้าจัดควรจัดเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวรู้จักแหล่งท่องเที่ยวนี้ การคมนาคม ควรปรับปรุงสภาพถนนให้สามารถเดินทางได้โดยสะดวก โดยเฉพาะเส้นทางจากชายแดนไทยไปกัมพูชา และมีป้ายบอกทั้งภาษาไทยและอังกฤษตลอดเส้นทางท่องเที่ยวเป็นระยะ ๆ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ซึ่งจะได้นำเสนอในลักษณะภาพรวมโดยสรุปได้ดังนี้

- 1) สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ได้ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว
- 2) ควรมีการรวมกลุ่มของจังหวัดในเขตอีสานใต้ที่มีแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา เพื่อดำเนินงานส่งเสริมและพัฒนาร่วมกันทั้งภาครัฐและเอกชน และมีการวางแผนงานที่มีคณะทำงานที่รับผิดชอบชัดเจน
- 3) ควรให้เจ้าของพื้นที่ได้รับผลประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมและมีการวางแผนงานและรับผิดชอบในการดำเนินการร่วมกัน โดยให้เจ้าของพื้นที่ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการดังกล่าว
- 4) ควรปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานให้พร้อม เช่น ห้องสุขา เส้นทางคมนาคม โดยเฉพาะในประเทศกัมพูชา

บรรณานุกรม

- กลุ่มจังหวัด 7.1 (ชัยวัฒน์) นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ชัยภูมิ). ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. **ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเส้นทางท่องเที่ยวอารยธรรมขอม.**
- คู่มือในนครวัด ?.** (สิงหาคม 2543) Trips Magazine. หน้า 63.
- นายรอบรู้.(2549) **แผนที่ 76 จังหวัดเที่ยวทั่วไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารสารคดี.
- ปรีชา แดงโจน. (2544) **อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ 21.** กรุงเทพฯ.
- ภูมิจิต เรืองเดช, รองศาสตราจารย์. (2545). **เมืองพระนคร นครวัด นครธม ตามร่องรอยจารึก พระราชพงศาวดารเขมรและบันทึก จิว ตากวน.**
- รพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ. (2548) **รายงานชุดโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวไทยแบบครบวงจร.** นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วรรณ วลัยวานิช, รองศาสตราจารย์. (2546) **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว.** (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า.(2546). **ประวัติเมืองพระนครของขอม** แปลจากบทความของศาสตราจารย์มาดแลน จิตโต (Madeline Giteau) (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- (2535) **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000 .**
กรุงเทพฯ : บริษัททุ่งแสงการพิมพ์.
- (2539) **ศิลปะขอม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศูนย์การท่องเที่ยวกีฬา และนันทนาการจังหวัดชัยภูมิ. (2549) **ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ 2549.**
- ศูนย์การท่องเที่ยวกีฬา และนันทนาการจังหวัดชัยภูมิ. (2549) **ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิ ปีงบประมาณ 2549.**
- อรพินธุ์ การุณจิตต์. (2536). **ประวัติศาสตร์โบราณคดี-กัมพูชา.** กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชนจำกัด.
- Dawn Rooney. (1999) **ANGKOR.** Hong Kong : Odyssey Publications Ltd.

ภาคผนวก ข
ตัวอย่างแบบสอบถาม/แบบสัมภาษณ์

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย
การพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้
ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

คำชี้แจง แบบสอบถามฉบับนี้ผู้วิจัยจัดทำขึ้นเพื่อสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค ความต้องการของนักท่องเที่ยว เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเส้นทางการจัดการท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา แบบสอบถามมี 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1	ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม
ตอนที่ 2	สภาพทั่วไปในการท่องเที่ยว
ตอนที่ 3	ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการที่จำเป็นของนักท่องเที่ยว
ตอนที่ 4	ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยว
ตอนที่ 5	ปัญหาอุปสรรคของนักท่องเที่ยว

กรุณาตอบแบบสอบถามตามความคิดเห็นของท่าน และผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลไว้เป็นความลับและไม่ให้เกิดผลเสียใดๆ ต่อท่าน และขอขอบคุณที่ท่านให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม

อ.จิตาภรณ์ เวียงวิเศษ
 ผศ.ชนิษฐา ศรีตะวัน
 ผศ.ดวงใจ ลิ้มอำไพ
 อ.อารีรัตน์ เมืองแสน
 มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

โปรดทำเครื่องหมาย ☒ ลงใน ☐ หน้าคำตอบที่ท่านเลือก หรือกรอกข้อความลงในช่องว่าง.....

1. เพศ	1) ชาย	2) หญิง
2. อายุ	1) ต่ำกว่า 20 ปี	4) 40 – 49 ปี
	2) 20 – 29 ปี	5) 50 – 59 ปี
	3) 30 – 39 ปี	6) 60 ปีขึ้นไป
3. ระดับการศึกษา	1) ต่ำกว่าประถมศึกษา	5) อนุปริญญาหรือเทียบเท่า
	2) ประถมศึกษา	6) ปริญญาตรี
	3) มัธยมศึกษาตอนต้น	7) สูงกว่าปริญญาตรี
	4) มัธยมศึกษาตอนปลาย	8) อื่น ๆ โปรดระบุ.....
	หรือเทียบเท่า	
4. อาชีพ	1) นักเรียน / นักศึกษา	
	2) ข้าราชการ / พนักงานรัฐวิสาหกิจ	
	3) รับจ้าง	
	4) พนักงานบริษัทเอกชน	
	5) ประกอบธุรกิจส่วนตัว	
	6) ไม่ประกอบอาชีพ	
	7) อื่น ๆ โปรดระบุ.....	
5. รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	1) ต่ำกว่า 5,000 บาท	
	2) 5,001 – 10,000 บาท	
	3) 10,001 – 15,000 บาท	
	4) 15,001 – 20,000 บาท	
	5) 20,001 – 25,000 บาท	
	6) มากกว่า 25,000 บาท	
	7) ไม่มีรายได้	

6. ถิ่นที่อยู่

- 1) ในเขตอีสานใต้
(นครราชสีมา , บุรีรัมย์ , สุรินทร์ , ศรีสะเกษ , ชัยภูมิ , อุบลราชธานี)
- 2) นอกเขตอีสานใต้
- 3) ต่างประเทศ โปรดระบุ.....

7. ขณะที่ท่านตอบแบบสอบถามท่านอยู่ที่แหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดใด

1) นครราชสีมา	4) บุรีรัมย์
2) ชัยภูมิ	5) ศรีสะเกษ
3) สุรินทร์	6) อุบลราชธานี

ตอนที่ 2. สภาพทั่วไปในการท่องเที่ยว

โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงใน ☐ หน้าคำตอบที่ท่านเลือก หรือกรอกข้อความลงในช่องว่าง.....

1. วัตถุประสงค์การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวของท่านในครั้งนี้

1) พักผ่อน	4) ติดต่อธุรกิจ / เยี่ยมลูกค้า
2) ทักษะศึกษา	5) ปฏิบัติราชการ
3) เยี่ยมญาติ / เพื่อน	6) อื่น ๆ โปรดระบุ.....

2. การเดินทางของท่านในครั้งนี้

1) เดินทางคนเดียว	4) มากับญาติหรือคนในครอบครัว
2) มากับเพื่อน	5) อื่น ๆ โปรดระบุ.....
3) มากับเพื่อนร่วมงาน	

3. จำนวนผู้ร่วมเดินทางของท่านในครั้งนี้

1) เดินทางคนเดียว	4) 11 – 20 คน
2) 2 – 5 คน	5) มากกว่า 20 คน
3) 6 – 10 คน	

4. ลักษณะการเดินทางของท่านในครั้งนี้

- 1) เดินทางมาเอง
- 2) ซื้อทัวร์ทัศนอาจรที่ไม่มีมัคคุเทศก์ดูแล
- 3) ซื้อทัวร์ทัศนอาจรที่มีมัคคุเทศก์ดูแล
- 4) หน่วยงาน / บริษัท / องค์กรจัดให้เดินทาง
- 5) อื่น ๆ โปรดระบุ.....

5. ชนิดของพาหนะที่ท่านใช้เดินทางในครั้งนี้
 - 1) รถจักรยานยนต์
 - 2) รถยนต์ส่วนตัว
 - 3) รถบัส หรือรถตู้ บริษัทนำเที่ยว
 - 4) รถบัส หรือรถตู้ที่เช่าเหมาเอง
 - 5) รถโดยสารประจำทาง
 - 6) อื่น ๆ โปรดระบุ.....
6. การเดินทางท่องเที่ยวของท่านในแต่ละครั้งใช้เวลานานเท่าใด
 - 1) 1 – 2 วัน
 - 3) 5 – 6 วัน
 - 2) 3 – 4 วัน
 - 4) 7 วันขึ้นไป
7. ค่าใช้จ่ายโดยประมาณของท่านในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง
 - 1) ต่ำกว่า 2,000 บาท
 - 4) 10,001 – 20,000 บาท
 - 2) 2,001 – 5,000 บาท
 - 5) มากกว่า 20,000 บาท
 - 3) 5,001 – 10,000 บาท
8. โดยทั่วไปสถานที่ท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่ท่านไป คือ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
 - 1) แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม
 - 2) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา
 - 3) แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและรีสอร์ทต่างๆ
 - 4) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม / ชนกลุ่มน้อย / วัฒนธรรมท้องถิ่น
 - 5) แหล่งท่องเที่ยวทางการกีฬา
 - 6) แหล่งจำหน่ายซื้อสินค้าและของที่ระลึก
 - 7) ระบุได้ไม่ชัดเจน / แต่ละประเภทไปมากพอ ๆ กัน
 - 8) อื่นๆ โปรดระบุ.....
9. ความถี่ในการเดินทางท่องเที่ยวของท่านใน 1 ปี
 - 1) 1 – 2 ครั้ง
 - 4) 7 – 8 ครั้ง
 - 2) 3 – 4 ครั้ง
 - 5) 9 ครั้งขึ้นไป
 - 3) 5 – 6 ครั้ง

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการที่จำเป็นของนักท่องเที่ยว

โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องให้ตรงกับความรู้สึกของท่านมากที่สุด

- 1 หมายถึง ไม่ต้องการ ไม่จำเป็นต้องมี ไม่ต้องมีไว้บริการ
- 2 หมายถึง ต้องการให้มีน้อย มีความจำเป็นน้อย มีหรือไม่มีไว้บริการก็ได้
- 3 หมายถึง ต้องการให้มีปานกลาง จำเป็นปานกลาง มีไว้บริการปานกลาง
- 4 หมายถึง ต้องการให้มีมาก มีความจำเป็นมาก ต้องมีไว้บริการ

ข้อ ที่	รายการ	ความต้องการที่จำเป็นต้องมี (อยู่ในระดับใด)			
		1	2	3	4
	ด้านโครงสร้างพื้นฐาน				
1.	ป้ายบอกทาง ป้ายสื่อความหมาย				
2.	สภาพการเข้าถึง / เส้นทางคมนาคม				
	- ทางเรือ				
	- ทางรถยนต์				
	- ทางอากาศ				
3.	ทางเดินเท้าในแหล่งท่องเที่ยว				
4.	การบริการโทรศัพท์สาธารณะ				
5.	การบริการห้องน้ำ / ห้องสุขา				
6.	น้ำดื่ม / น้ำใช้				
7.	การให้บริการร้านอาหาร / เครื่องดื่ม				
	- ร้านอาหารพื้นเมือง				
	- ร้านอาหารแกง / อาหารจานเดียว				
	- ร้านก๋วยเตี๋ยว				
	- ภัตตาคารประเภทสวนอาหาร				
	- ร้านอาหาร fast food แบบตะวันตก				
8.	การให้บริการร้านจำหน่าย ของที่ระลึก / สินค้า				
9.	มีบริการสถานที่พักผ่อน				
10.	มีบริการร้านถ่ายรูปและล้างอัดรูป				
11.	11.1 คุณภาพของผู้นำเที่ยว ที่ไม่ใช่มัคคุเทศก์				

ข้อ ที่	รายการ	ความต้องการที่จำเป็นต้องมี (อยู่ในระดับใด)			
		1	2	3	4
	- พุดภาษาต่างประเทศ				
	- พุดภาษาไทยภาคกลาง				
	- มารยาท				
	- ความรอบรู้ในแหล่งท่องเที่ยว				
	- มนุษยสัมพันธ์				
	- อื่น ๆ โปรดระบุ.....				
	11.2 คุณภาพของผู้นำเที่ยว ที่เป็นมัคคุเทศก์				
	- พุดภาษาต่างประเทศ				
	- พุดภาษาไทยภาคกลาง				
	- มารยาท				
	- ความรอบรู้ในแหล่งท่องเที่ยว				
	- มนุษยสัมพันธ์				
	- อื่น ๆ โปรดระบุ.....				
	ด้านสวัสดิภาพและความปลอดภัย				
12.	ความปลอดภัยในการเยี่ยมชมและ ใช้สถานที่				
13.	ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน				
14.	ความปลอดภัยด้านสุขอนามัย				
15.	ความปลอดภัยในการเดินทาง				
	ด้านการบริหารจัดการ				
16.	สื่อ การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว				
17.	มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ / กฎหมาย				
18.	มีศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว				

ข้อเสนอแนะอื่น ๆ.....

.....

.....

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทางการท่องเที่ยว

โปรดทำเครื่องหมาย ☒ ลงใน ☐ หรือกรอกข้อความลงในช่องว่างที่กำหนดให้

1. การเดินทางมาท่องเที่ยวครั้งนี้ ท่านมีจุดท่องเที่ยวกี่จุด

1) 1 จุด	6) 6 จุด
2) 2 จุด	7) 7 จุด
3) 3 จุด	8) 8 จุด
4) 4 จุด	9) 9 จุด
5) 5 จุด	10) 10 จุดขึ้นไป

2. เส้นทางท่องเที่ยวในครั้งนี้ของท่าน คือ

2.1	* **จากบ้านถึงจุดท่องเที่ยวที่ 1 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดวาระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.2	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 1 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 2 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดวาระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.3	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 2 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 3 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดวาระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.4	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 3 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 4 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดวาระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.5	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 4 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 5 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดวาระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....

2.6	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 5 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 6 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดว่าระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.7	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 6 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 7 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดว่าระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.8	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 7 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 8 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดว่าระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.9	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 8 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 9 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดว่าระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
2.10	จากจุดท่องเที่ยวจุดที่ 9 ถึงจุดท่องเที่ยวจุดที่ 10 คือ..... ระยะทางโดยประมาณ.....กิโลเมตร ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....ชั่วโมง ท่านคิดว่าระยะทาง เวลา และปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการเดินทางเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม คือ.....
อื่น ๆ โปรดระบุ	

3. ท่านคิดว่าระยะทางที่เหมาะสมระหว่างแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุด ควรจะห่างกัน
ประมาณ.....กิโลเมตร และใช้เวลาในการเดินทางประมาณ.....นาที่
4. ท่านต้องการเดินทางไปท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศกัมพูชา(นครวัด)
หรือไม่ ต้องการ ไม่ต้องการ
- 4.1 ถ้าต้องการ ท่านต้องการเดินทางรูปแบบใด
 - 1) ไป-กลับภายใน 1 วัน 2) พักค้างคืน

4.2 ท่านต้องการเดินทางไปท่องเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศกัมพูชา(นครวัด)
โดยวิธีใด

- 1) รถยนต์ โดยวิธี
 - 1.1) โดยรถยนต์ส่วนตัวตลอดเส้นทางจากประเทศไทยไปถึงนครวัด
 - 1.2) โดยรถบัสหรือรถตู้บริษัทนำเที่ยวตลอดเส้นทางจากประเทศไทยไปถึงนครวัด
 - 1.3) โดยรถบัสหรือรถตู้ที่เช่าเหมาเองตลอดเส้นทางจากประเทศไทยไปถึงนครวัด
- 2) เครื่องบิน โดยวิธี
 - 1.1) โดยเครื่องบินจากประเทศไทยไปถึงพนมเปญและจากพนมเปญไปเสียมเรียบและเช่าเหมารถจากเสียมเรียบไปถึงนครวัด
 - 1.2) โดยเครื่องบินจากประเทศไทยไปพนมเปญและเช่าเหมารถจากพนมเปญถึงนครวัด

5. แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่ท่านต้องการไปเที่ยวมีที่ใดบ้าง(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1) ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง
- 2) ปราสาทตาเมือน
- 3) ปราสาทเขาพระวิหาร
- 4) ปราสาทหินพิมาย
- 5) ปราสาทนครวัด
- 6) ปราสาทหินเมืองต่ำ
- 7) ปราสาทอื่นในจังหวัดนครราชสีมา
- 8) ปราสาทอื่นในจังหวัดบุรีรัมย์
- 9) ปราสาทอื่นในจังหวัดสุรินทร์
- 10) ปราสาทอื่นในจังหวัดศีร์ษะเกษ
- 11) อื่น ๆ โปรดระบุ.....

6. นอกจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมแล้ว ท่านต้องการไปสถานที่ท่องเที่ยวอื่นอีกหรือไม่

ไม่ต้องการ ต้องการ

ถ้าต้องการ สถานที่ท่องเที่ยวที่ที่ต้องการไป คือ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- 1) แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา
- 2) แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวีลอร์ต่าง ๆ
- 3) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม / ชนกลุ่มน้อย / วัฒนธรรมท้องถิ่น
- 4) แหล่งท่องเที่ยวทางการกีฬา
- 5) แหล่งจำหน่ายซื้อสินค้าและของที่ระลึก
- 6) อื่น ๆ โปรดระบุ.....

ตอนที่ 5 ปัญหา อุปสรรค ของนักท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอมในการมาท่องเที่ยว
ครั้งนี้ท่านมีปัญหอะไร (เลือกตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงใน ☐ หรือกรอกข้อความลงในช่องว่างที่กำหนดให้

- 1) ค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวแพงเกินไป
- 2) ผู้ร่วมเดินทาง
- 3) ระยะเวลาในการเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยว ไกลเกินไป
- 4) พาหนะในการเดินทางไม่สะดวก
- 5) การบริการของร้านถ่ายรูปไม่มี
- 6) การประชาสัมพันธ์ของแหล่งท่องเที่ยวน้อยเกินไป
- 7) ป้ายบอกทาง / ป้ายสื่อความหมายไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม
- 8) สภาพเส้นทางคมนาคม ไม่สะดวก
- 9) การบริการโทรศัพท์สาธารณะไม่มี / ไม่เพียงพอ
- 10) การบริการห้องน้ำ / ห้องสุขาไม่มี/ ไม่สะอาด
- 11) การบริการน้ำดื่ม / น้ำใช้ ไม่มี
- 12) การบริการร้านอาหาร ไม่มี / ไม่เพียงพอ
- 13) การดูแลของมัคคุเทศก์ไม่ดี / ไม่เหมาะสม / ไม่เพียงพอ
- 14) สภาพสุขภาพและความปลอดภัยไม่ดี/ไม่เหมาะสม
- 15) การสื่อสารกับบุคคลในท้องถิ่น
- 16) ร้านขายของที่ระลึกไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม
- 17) สถานที่พักผ่อนไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม
- 18) ค่าเข้าชมสถานที่ไม่เหมาะสม
- 19) ร้านจำหน่ายอาหารราคาไม่เหมาะสม
- 20) ค่าบริการห้องน้ำ / ห้องสุขา ไม่เหมาะสม
- 21) ค่าที่พักค้างแรมไม่เหมาะสม
- 22) ค่าบริการมัคคุเทศก์ไม่เหมาะสม
- 23) สถานที่นั่งพักผ่อนในแหล่งท่องเที่ยวไม่เพียงพอ
- 24) ราคาของที่ระลึกไม่เหมาะสม
- 25) การบริการของศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม
- 26) อื่น ๆ โปรดระบุ.....

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามที่สอบถามจากนักท่องเที่ยวยาว
ไทย (N = 388 คน)

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
1. ชาย	180	46.4
2. หญิง	200	51.5
อายุ		
1. ต่ำกว่า 20 ปี	93	24.0
2. 20 – 29 ปี	127	32.7
3. 30 – 39 ปี	71	18.3
4. 40 – 49 ปี	45	11.6
5. 50 – 59 ปี	32	8.2
6. 60 ปีขึ้นไป	14	3.6
ระดับการศึกษา		
1. ต่ำกว่าประถมศึกษา	10	2.6
2. ประถมศึกษา	52	13.4
3. มัธยมศึกษาตอนต้น	58	14.9
4. มัธยมศึกษาตอนปลาย	73	18.8
5. อาชีวศึกษา	39	10.1
6.ปริญญาตรี	131	33.8
7. สูงกว่าปริญญาตรี	18	4.6
8. อื่น ๆ โปรดระบุ.....	1	0.3

ตารางที่ 2 (ต่อ)

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
อาชีพ		
1. นักเรียน / นักศึกษา	140	36.1
2. ข้าราชการ / พนักงานรัฐวิสาหกิจ	55	14.2
3. รับจ้าง	51	13.1
4. พนักงานบริษัทเอกชน	46	11.9
5. ประกอบธุรกิจส่วนตัว	61	15.7
6. ไม่ประกอบอาชีพ	9	2.3
7. อื่น ๆ โปรดระบุ.....	23	5.9
รวม	388	100
รายได้เฉลี่ยต่อเดือน		
1. ต่ำกว่า 5,000 บาท	100	25.8
2. 5,001 – 10,000 บาท	84	21.6
3. 10,001 – 15,000 บาท	39	10.1
4. 15,001 – 20,000 บาท	22	5.7
5. 20,001 – 25,000 บาท	12	3.1
6. มากกว่า 25,000 บาท	20	5.2
7. ไม่มีรายได้	107	27.6
รวม	388	100
ถิ่นที่อยู่		
1. ในเขตอีสานใต้	314	80.9
2. นอกเขตอีสานใต้	68	17.5
3. ต่างประเทศ	2	0.5
รวม	388	100

ตารางที่ 2 (ต่อ)

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
สถานที่แหล่งท่องเที่ยว		
1. นครราชสีมา	74	19.1
2. ชัยภูมิ	67	17.3
3. สุรินทร์	69	17.8
4. บุรีรัมย์	46	11.9
5. ศรีสะเกษ	67	17.3
6. อุบลราชธานี	60	15.5
รวม	388	100

จากตารางที่ 2 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง (51.5 %) อายุระหว่าง 20 – 29 ปี (32.7 %) จบการศึกษาระดับปริญญาตรี (33.8 %) อาชีพนักเรียน / นักศึกษา (36.1 %) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน คือไม่มีรายได้ (27.6 %) ถิ่นที่อยู่ในเขตอีสานใต้ (80.9 %) และเป็นนักท่องเที่ยวในจังหวัดนครราชสีมามากที่สุด (17.3 %)

ตารางที่ 3 แสดงวัตถุประสงค์การเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถาม

วัตถุประสงค์	จำนวน	ร้อยละ
1. พักผ่อน	269	69.3
2. ทักษะศึกษา	44	11.3
3. เยี่ยมญาติ / เพื่อน	40	10.3
4. ติดต่อธุรกิจ / เยี่ยมลูกค้า	9	2.3
5. ปฏิบัติราชการ	9	2.3
6. อื่น ๆ โปรดระบุ.....	11	2.8
รวม	388	100

จากตารางที่ 3 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการเดินทาง คือ เพื่อพักผ่อน (69.3 %) รองลงมาคือ ทักษะศึกษา (11.3 %) และน้อยที่สุดคือ ติดต่อธุรกิจ / เยี่ยมลูกค้า และปฏิบัติราชการ (2.3 %)

ตารางที่ 4 แสดงการเดินทางของผู้ตอบแบบสอบถาม

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
1. เดินทางคนเดียว	28	7.2
2. มากับเพื่อน	176	45.4
3. มากับเพื่อนร่วมงาน	35	9.0
4. มากับญาติหรือคนในครอบครัว	144	37.1
5. อื่น ๆ โปรดระบุ.....		
รวม	388	100

จากตารางที่ 4 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาท่องเที่ยวกับเพื่อน (45.4 %) รองลงมา คือ มากับญาติหรือคนในครอบครัว (37.1 %) และน้อยที่สุด คือ มากับเพื่อนร่วมงาน (9.0 %)

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนผู้ร่วมเดินทางของผู้ตอบแบบสอบถาม

จำนวนผู้ร่วมเดินทาง	จำนวน	ร้อยละ
1. เดินทางคนเดียว	36	9.3
2. 2 – 5 คน	239	61.6
3. 6 – 10 คน	60	15.5
4. 11 – 20 คน	31	8.0
5. มากกว่า 20 คน	19	4.9
รวม	388	100

จากตารางที่ 5 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีผู้ร่วมเดินทางมา 2 – 5 คน (61.6 %) รองลงมา คือ 6 – 10 คน (15.5 %) และน้อยที่สุด คือ มากกว่า 20 คน (4.9 %)

ตารางที่ 6 แสดงลักษณะการเดินทางของของผู้ตอบแบบสอบถาม

ลักษณะการเดินทาง	จำนวน	ร้อยละ
1. เดินทางมาเอง	335	86.3
2. ซื้อทัวร์ทัศนศึกษาที่ไม่มีมัคคุเทศก์ดูแล	23	5.9
3. ซื้อทัวร์ทัศนศึกษาที่มีมัคคุเทศก์ดูแล	11	2.8
4. หน่วยงาน / บริษัท / องค์กรจัดให้เดินทาง	13	3.4
5. อื่น ๆ โปรดระบุ.....	2	0.5
รวม	388	100

จากตารางที่ 6 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเอง (86.3 %) รองลงมา คือ ซื้อทัวร์ทัศนศึกษาที่ไม่มีมัคคุเทศก์ดูแล (5.9 %) และน้อยที่สุด คือ ซื้อทัวร์ทัศนศึกษาที่มีมัคคุเทศก์ดูแล (3.4 %)

ตารางที่ 7 แสดงชนิดของพาหนะของผู้ตอบแบบสอบถามที่ใช้เดินทาง

ชนิดของพาหนะ	จำนวน	ร้อยละ
1. รถจักรยานยนต์	103	26.5
2. รถยนต์ส่วนตัว	224	57.7
3. รถบัส หรือรถตู้ บริษัทนำเที่ยว	21	5.4
4. รถบัส หรือรถตู้ที่เช่ามาเอง	22	5.7
5. รถโดยสารประจำทาง	13	3.4
6. อื่น ๆ โปรดระบุ.....	3	0.8
รวม	388	100.0

จากตารางที่ 7 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาด้วยพาหนะรถยนต์ส่วนตัว (57.7 %) รองลงมาคือ รถจักรยานยนต์ (26.5 %) และน้อยที่สุดคือ รถโดยสารประจำทาง (3.4 %)

ตารางที่ 8 แสดงระยะเวลาการเดินทางท่องเที่ยวในแต่ละครั้งของผู้ตอบแบบสอบถาม

ระยะเวลา	จำนวน	ร้อยละ
1. 1 – 2 วัน	307	79.1
2. 3 – 4 วัน	52	13.4
3. 5 – 6 วัน	11	2.8
4. 7 วันขึ้นไป	5	1.3
รวม	388	100.0

จากตารางที่ 8 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางท่องเที่ยวแต่ละครั้งใช้เวลา 1 – 2 วัน (79.1 %) รองลงมาคือ 3 – 4 วัน (13.4 %) และน้อยที่สุดคือ 7 วันขึ้นไป (1.3 %)

ตารางที่ 9 แสดงค่าใช้จ่ายของผู้ตอบแบบสอบถามในการท่องเที่ยวแต่ละครั้ง

ค่าใช้จ่าย	จำนวน	ร้อยละ
1. ต่ำกว่า 2,000 บาท	214	55.2
2. 2,001 – 5,000 บาท	113	29.1
3. 5,001 – 10,000 บาท	28	7.2
4. 10,001 – 20,000 บาท	16	4.1
5. มากกว่า 20,000 บาท	4	1.0
รวม	388	100.0

จากตารางที่ 9 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายในแต่ละครั้งต่ำกว่า 2,000 บาท (55.2 %) รองลงมาคือ 2,001 – 5,000 บาท (29.1 %) และน้อยที่สุดคือ มากกว่า 20,000 บาท (1.0 %)

ตารางที่ 10 แสดงสถานที่ท่องเที่ยวส่วนใหญ่ของผู้ตอบแบบสอบถามที่ไปเที่ยว

สถานที่ท่องเที่ยว	ไป		ไม่ไป	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. แหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม	184	47.4	203	52.3
2. แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา	253	65.2	135	34.8
3. แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและรีสอร์ทต่าง ๆ	236	60.8	152	39.2
4. แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม / ชนกลุ่มน้อย / วัฒนธรรมท้องถิ่น	96	24.7	291	75.0
5. แหล่งท่องเที่ยวทางการกีฬา	43	11.1	344	88.7
6. แหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าและของที่ระลึก	130	33.6	256	66.1
7. ระบุได้ไม่ชัดเจน / แต่ละประเภทไปมากพอ ๆ กัน	31	8.0	357	92.0

จากตารางที่ 10 พบว่า นักท่องเที่ยวไปเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา มากที่สุด (65.2 %) รองลงมาคือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและรีสอร์ทต่าง ๆ (60.8 %) และน้อยที่สุดคือ ระบุได้ไม่ชัดเจน / แต่ละประเภทไปมากพอ ๆ กัน (8.0 %)

ตารางที่ 11 แสดงความถี่ในการเดินทางท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถามใน 1 ปี

ความถี่ในการเดินทาง	จำนวน	ร้อยละ
1. 1 – 2 ครั้ง	182	46.9
2. 3 – 4 ครั้ง	114	29.4
3. 5 – 6 ครั้ง	47	12.1
4. 7 – 8 ครั้ง	11	2.8
5. 9 ครั้งขึ้นไป	29	7.5
รวม	399	100.0

จากตารางที่ 11 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ใน 1 ปี เดินทางท่องเที่ยว 1 – 2 ครั้ง (46.9 %) รองลงมาคือ 3 – 4 ครั้ง (29.4 %) และน้อยที่สุดคือ 7 – 8 ครั้ง (2.8 %)

ตารางที่ 12 แสดงข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการที่จำเป็นของนักท่องเที่ยว

—	
X	1.00 – 1.49 หมายถึง ไม่จำเป็น
—	
X	1.50 – 2.49 หมายถึง จำเป็นน้อย
—	
X	2.50 – 3.49 หมายถึง จำเป็นปานกลาง
—	
X	3.50 – 4.00 หมายถึง จำเป็นมาก

ข้อที่	รายการ	X	S.D.	ความหมาย
1.	ป้ายบอกทาง ป้ายสื่อความหมาย	3.58	0.76	จำเป็นมาก
2.	สภาพการเข้าถึง / เส้นทางคมนาคม			
	- ทางเรือ	1.75	1.29	จำเป็นน้อย
	- ทางรถยนต์	3.45	0.88	จำเป็นปานกลาง
	- ทางอากาศ	2.05	1.34	จำเป็นน้อย
3.	ทางเดินเท้าในแหล่งท่องเที่ยว	3.37	0.87	จำเป็นปานกลาง
4.	การบริการโทรศัพท์สาธารณะ	3.41	0.88	จำเป็นปานกลาง
5.	การบริการห้องน้ำ / ห้องสุขา	3.61	0.76	จำเป็นมาก
6.	น้ำดื่ม / น้ำใช้	3.51	0.83	จำเป็นมาก
7.	การให้บริการร้านอาหาร / เครื่องดื่ม			
	- ร้านอาหารพื้นเมือง	3.26	0.87	จำเป็นปานกลาง
	- ร้านอาหารแกง / อาหารจานเดียว	3.22	0.92	จำเป็นปานกลาง
	- ร้านก๋วยเตี๋ยว	3.14	0.92	จำเป็นปานกลาง
	- ภัตตาคารประเภทสวนอาหาร	2.50	1.18	จำเป็นปานกลาง
	- ร้านอาหาร fast food แบบตะวันตก	2.25	1.22	จำเป็นน้อย
8.	การให้บริการร้านจำหน่ายของที่ระลึก / สินค้า	3.16	0.91	จำเป็นปานกลาง
9.	มีบริการสถานที่พักผ่อน	3.23	0.90	จำเป็นปานกลาง
10.	มีบริการร้านถ่ายรูปและล้างอัดรูป	2.87	1.03	จำเป็นปานกลาง

ตารางที่ 12 (ต่อ)

ข้อที่	รายการ	X	S.D.	ความหมาย
11.	11.1 คุณภาพของผู้นำเที่ยวที่ไม่ใช่มัคคุเทศก์			
	- พูดภาษาต่างประเทศ	3.02	1.02	จำเป็นปานกลาง
	- พูดภาษาไทยภาคกลาง	3.37	0.83	จำเป็นปานกลาง
	- มารยาท	3.51	0.77	จำเป็นมาก
	- ความรอบรู้ในแหล่งท่องเที่ยว	3.53	0.84	จำเป็นมาก
	- มนุษยสัมพันธ์	3.47	0.90	จำเป็นปานกลาง
	11.2 คุณภาพของผู้นำเที่ยวที่เป็นมัคคุเทศก์			
	- พูดภาษาต่างประเทศ	4.00	2.36	จำเป็นมาก
	- พูดภาษาไทยภาคกลาง	4.00	0.83	จำเป็นมาก
	- มารยาท	4.00	0.84	จำเป็นมาก
	- ความรอบรู้ในแหล่งท่องเที่ยว	4.00	0.73	จำเป็นมาก
	- มนุษยสัมพันธ์	4.00	0.81	จำเป็นมาก
	- อื่น ๆ			
12.	ความปลอดภัยในการเยี่ยมชมและใช้สถานที่	3.62	0.78	จำเป็นมาก
13.	ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	3.71	0.65	จำเป็นมาก
14.	ความปลอดภัยด้านสุขอนามัย	3.61	0.70	จำเป็นมาก
15.	ความปลอดภัยในการเดินทาง	3.63	0.77	จำเป็นมาก
16.	สื่อ การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว	3.63	0.66	จำเป็นมาก
17.	มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ / กฎหมาย	3.52	0.74	จำเป็นมาก
18.	มีศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว	3.56	0.76	จำเป็นมาก

จากตารางที่ 12 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เห็นว่า มีความต้องการที่จำเป็นด้านการท่องเที่ยวอย่างน้อยคือ สภาพการเข้าถึง – เส้นทางคมนาคมทางเรือ ทางอากาศ ร้านอาหาร fast food แบบตะวันตก มีความจำเป็นปานกลางคือ สภาพการเข้าถึง / เส้นทางคมนาคมทางรถยนต์ ทางเดินเท้าในแหล่งท่องเที่ยว การบริการโทรศัพท์สาธารณะ ร้านอาหารพื้นเมือง ร้านข้าวแกง / อาหารจานเดียว ร้านก๋วยเตี๋ยว ภัตตาคารประเภทสวนอาหาร ร้านจำหน่ายของที่ระลึก สถานที่พักค้างแรม บริการร้านถ่ายรูปและล้างอัดรูป คุณภาพของผู้นำเที่ยวที่ไม่ใช่มัคคุเทศก์ สามารถพูดภาษาต่างประเทศ ภาษาไทย ภาษาไทยภาคกลาง และมนุษยสัมพันธ์ นอกนั้นเห็นว่ามี ความจำเป็นมาก

ตารางที่ 13 แสดงการเดินทางมาท่องเที่ยวของผู้ตอบแบบสอบถาม มีจุดท่องเที่ยวกี่จุด

รายการ	จำนวน	ร้อยละ
1. 1 จุด	262	68.5
2. 2 จุด	68	17.6
3. 3 จุด	30	7.8
4. 4 จุด	7	1.8
5. 5 จุด	5	1.3
6. 6 จุด	3	0.8
7. 7 จุด	-	-
8. 8 จุด	-	-
9. 9 จุด	2	0.5
10. 10 จุดขึ้นไป	1	0.3
รวม		

จากตารางที่ 13 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาท่องเที่ยว 1 จุด (68.5 %) รองลงมาคือ 2 จุด (17.6 %) และน้อยที่สุดคือ 7 และ 8 จุด (0 %)

ระยะทางที่เหมาะสมระหว่างแหล่งท่องเที่ยวแต่ละจุดควรห่างกันเฉลี่ย 16.22 ก.ม. ใช้เวลาในการเดินทาง 21.53 นาที

ตารางที่ 14 แสดงความต้องการการเดินทางไปท่องเที่ยวในแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศ
กัมพูชา

(นครวัด)

ความต้องการ	จำนวน	ร้อยละ
<u>ต้องการ</u>	321	82.7
รูปแบบ		
1. ไปกลับภายใน 1 วัน	163	42.0
2. พักค้างคืน	174	44.8
การเดินทางโดยรถยนต์		
1. โดยรถยนต์ส่วนตัว	178	46.0
2. โดยรถบัส / รถตู้บริการนำเที่ยว	92	23.8
3. โดยรถบัสหรือรถตู้ที่เช่าเหมา	49	12.7
การเดินทางโดยเครื่องบิน		
1. โดยเครื่องบินจากประเทศไทยถึงพนมเปญ และจาก พนมเปญไปถึงเสียมเรียบ	82	21.1
2. โดยเครื่องบินจากประเทศไทยไปพนมเปญและเช่าจาก พนมเปญไปถึงนครวัด	67	17.3
<u>ไม่ต้องการ</u>	48	12.4

จากตารางที่ 14 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการไปเที่ยวแหล่งอารยธรรมขอมในประเทศกัมพูชา (82.7 %) และเป็นรูปแบบไปกลับภายใน 1 วัน และพักค้างคืนในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน และต้องการเดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวมากที่สุด ส่วนการเดินทางด้วยเครื่องบินมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน

ตารางที่ 15 แสดงแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม ที่ผู้ตอบต้องการไปเที่ยว

สถานที่ท่องเที่ยว	ต้องการ		ไม่ต้องการ	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง	254	65.5	133	34.3
2. ปราสาทตาเมือนธม	98	25.3	289	74.5
3. ปราสาทเขาพระวิหาร	231	59.5	156	40.2
4. ปราสาทหินพิมาย	175	45.1	213	54.9
5. ปราสาทนครวัด	203	52.3	185	47.7
6. ปราสาทหินเมืองต่ำ	89	22.9	299	77.1
7. ปราสาทอื่นในจังหวัดนครราชสีมา	94	24.2	294	75.8
8. ปราสาทอื่นในจังหวัดบุรีรัมย์	102	26.3	286	73.7
9. ปราสาทอื่นในจังหวัดสุรินทร์	76	19.6	312	80.4
10. ปราสาทอื่นในจังหวัดศรีสะเกษ	77	19.8	309	79.6
11. อื่นๆ	102	26.3	245	63.1

จากตารางที่ 15 พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ต้องการไปเที่ยวปราสาทหินเขาพนมรุ้งมากที่สุด (65.5 %) รองลงมาคือ ปราสาทนครวัด (52.3 %) และน้อยที่สุดคือ ปราสาทอื่นในจังหวัดสุรินทร์ (19.6%)

ตารางที่ 16 แสดงความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการท่องเที่ยวอื่น ๆ นอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม

ความต้องการ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ต้องการ	245	63.1
ต้องการ	102	26.3
1. แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา	256	66.0
2. แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ	243	62.6
3. แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม / ชนกลุ่มน้อย	189	48.7
4. แหล่งท่องเที่ยวทางการศึกษา	92	23.7
5. แหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าและของที่ระลึก	130	33.5

จากตารางที่ 16 พบว่า นักท่องเที่ยวไม่ต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวอื่นนอกเหนือจากแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอม (63.1 %) ส่วนนักท่องเที่ยวที่ต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวอื่นต้องการไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ / โบราณ / ศาสนา มากที่สุด (66.0 %) รองลงมาคือ แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (62.6%) และน้อยที่สุดคือ แหล่งท่องเที่ยวทางการศึกษา (23.7 %)

ตารางที่ 17 แสดงปัญหาอุปสรรคของนักท่องเที่ยวในการมาท่องเที่ยว

รายการปัญหาอุปสรรค	ไม่เป็นปัญหา		เป็นปัญหา	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวแพงเกินไป	221	57.0	167	43.0
2. ผู้ร่วมเดินทาง	348	89.7	39	10.1
3. ระยะเวลาในการเดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยว ไกลเกินไป	265	68.5	121	31.3
4. พาหนะในการเดินทางไม่สะดวก	318	82.0	70	18.0
5. การบริการของร้านค้าถ่ายรูปไม่มี	303	78.1	85	21.9
6. การประชาสัมพันธ์ของแหล่งท่องเที่ยวน้อยเกินไป	286	73.7	102	26.3
7. ป้ายบอกทาง / ป้ายสื่อความหมายไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม	283	72.9	105	27.1
8. สภาพเส้นทางคมนาคมไม่สะดวก	289	74.5	98	25.3
9. การบริการโทรศัพท์สาธารณะไม่มี / ไม่เพียงพอ	299	77.1	89	22.9
10. การบริการห้องน้ำ / ห้องสุขาไม่มี / ไม่สะอาด	268	69.1	120	30.9
11. การบริการน้ำดื่ม / น้ำใช้ไม่มี	310	79.9	78	20.1
12. การบริการร้านอาหาร ไม่มี / มีเพียงพอ	329	84.8	59	15.2
13. การดูแลของมัคคุเทศก์ไม่ดี / ไม่เหมาะสม / ไม่เพียงพอ	360	92.8	28	7.2
14. สวัสดิภาพและความปลอดภัยไม่ดี / ไม่เหมาะสม	337	86.9	51	13.1
15. การสื่อสารกับบุคคลในท้องถิ่น	320	82.5	68	17.5
16. ร้านขายของที่ระลึกไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม	328	84.5	60	15.5
17. สถานที่พักผ่อนไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม	331	85.3	57	14.7
18. ค่าเข้าชมสถานที่ไม่เหมาะสม	343	88.4	45	11.6
19. ร้านจำหน่ายอาหารราคาไม่เหมาะสม	317	81.7	71	18.3
20. ค่าบริการห้องน้ำ / ห้องสุขา ไม่เหมาะสม	329	84.7	59	15.2
21. ค่าที่พักค้างแรมไม่เหมาะสม	344	88.7	44	11.3
22. ค่าบริการมัคคุเทศก์ไม่เหมาะสม	362	93.3	26	6.7
23. สถานที่นั่งพักผ่อนในแหล่งท่องเที่ยวไม่เพียงพอ	323	83.2	65	16.8
24. ราคาของที่ระลึกไม่เหมาะสม	327	84.3	61	15.7
25. การบริการของศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวไม่เพียงพอ / ไม่เหมาะสม	333	85.8	54	13.9

จากตารางที่ 17 พบว่า ปัญหาอุปสรรคของนักท่องเที่ยว ที่นักท่องเที่ยวเห็นว่ามีความเป็นปัญหา มากที่สุดคือ ค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยวแพงเกินไป (43.0 %) รองลงมาคือ ระยะเวลาในการ

เดินทางสู่แหล่งท่องเที่ยวไกลเกินไป (31.3 %) และน้อยที่สุดคือ ค่าบริการมัคคุเทศก์ไม่เหมาะสม (6.7 %)

แบบสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ

1. ท่านมาจากประเทศอะไร
2. เดินทางมาท่องเที่ยวอย่างไร มากี่วัน มาโดยวิธีไหน แล้วจะเดินทางไปเที่ยวที่ไหนต่ออีกหรือไม่ อย่างไร
3. มีปัญหา อุปสรรคในการท่องเที่ยวอย่างไรบ้าง
4. การจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา ควรจะปรับปรุงอย่างไร
5. เพราะอะไรจึงเลือกเดินทางมาเที่ยวที่นี่

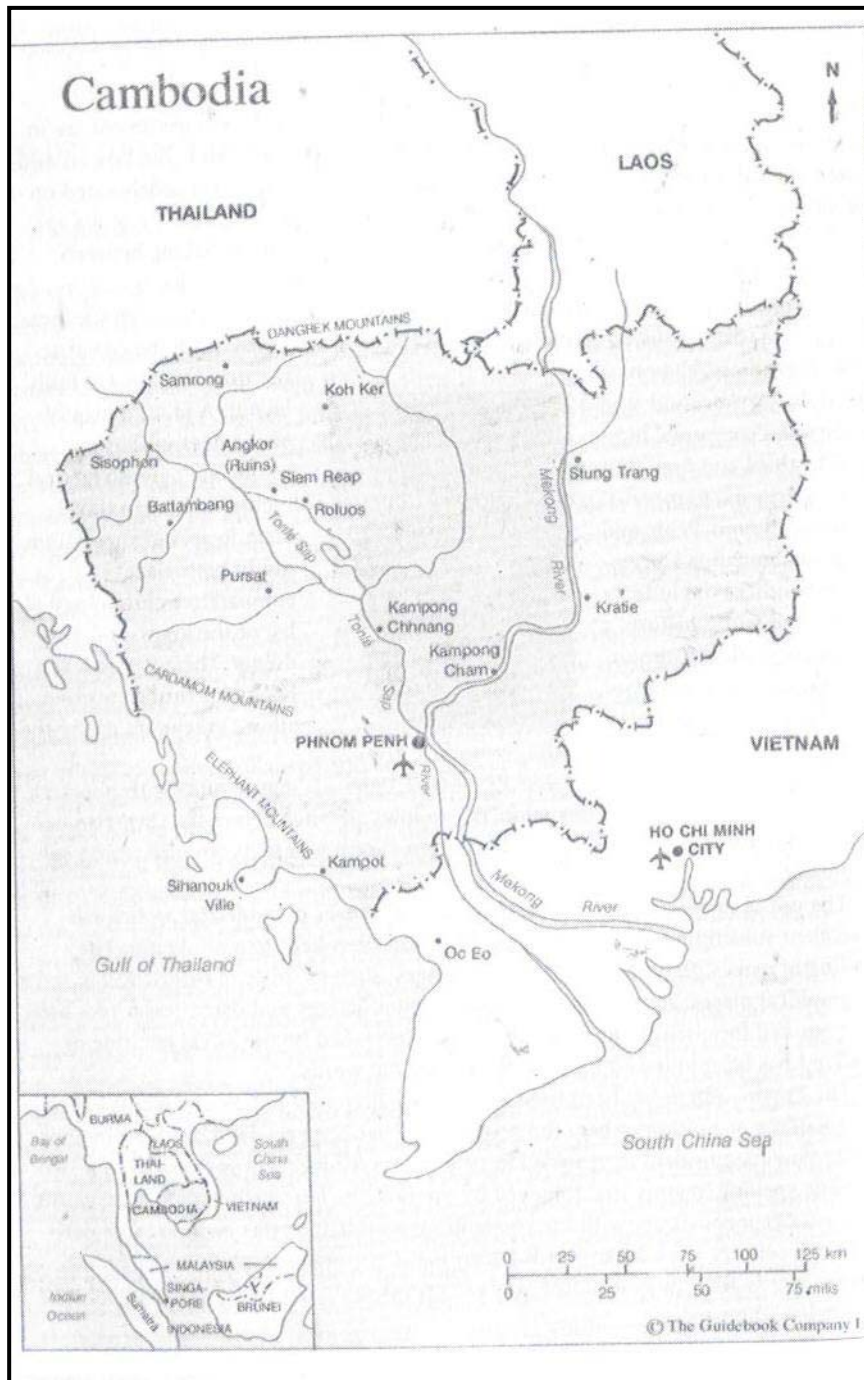
แบบการสัมภาษณ์ (สนทนากลุ่ม) ตัวแทนภาครัฐ ผู้ประกอบการ

1. สภาพปัญหา/อุปสรรคการจัดเส้นทางท่องเที่ยวในปัจจุบันเป็นอย่างไร
2. การจัดโปรแกรมท่องเที่ยวที่ดีควรเป็นอย่างไร
3. ควรมีแนวทางการพัฒนาเส้นทางจัดการท่องเที่ยวตามเส้นทางอารยธรรมขอมในเขตอีสานใต้ถึงปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชาอย่างยั่งยืนควรเป็นอย่างไร

แบบการสัมภาษณ์ (สนทนากลุ่ม) ตัวแทนเจ้าของพื้นที่ หรือสัมภาษณ์เจ้าของพื้นที่

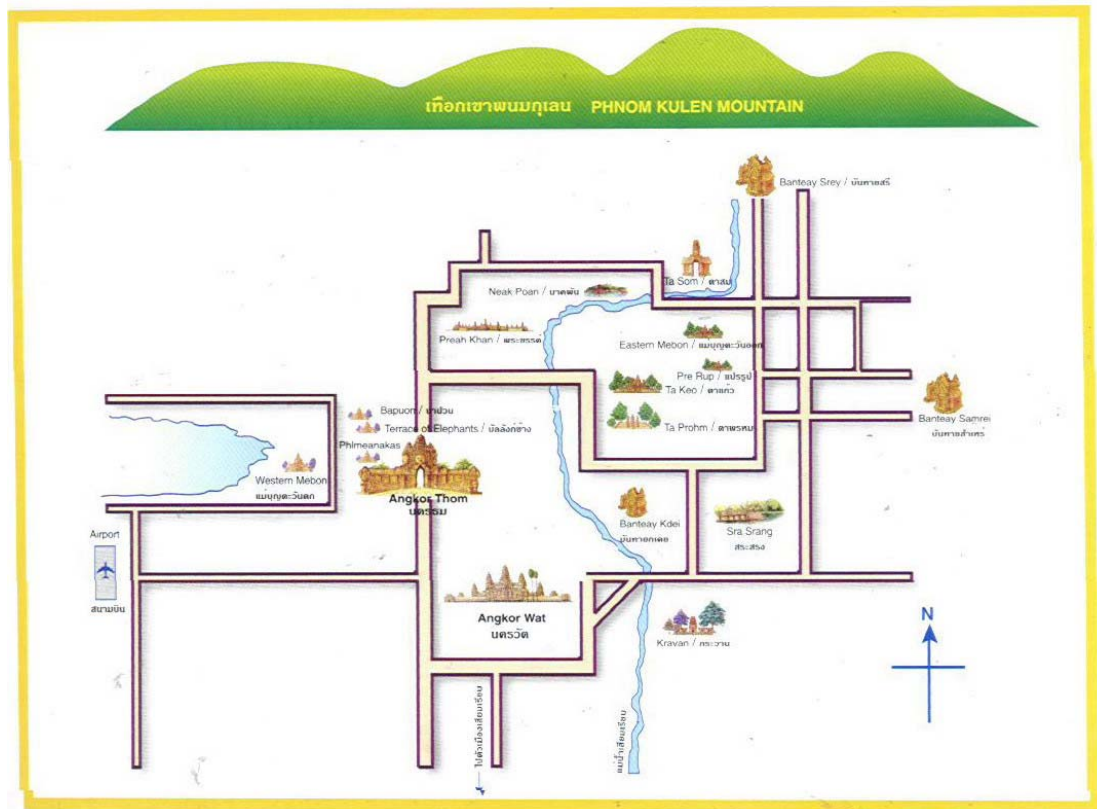
1. ท่านช่วยเหลือเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวของที่นี่จำเป็นอย่างไร
2. ท่านได้รับประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวที่นี่อย่างไรบ้าง
3. การจัดการท่องเที่ยวที่นี่ท่านได้รับผลเสียอย่างไรบ้าง
4. การจัดการท่องเที่ยวที่นี่ควรจะแก้ไขหรือพัฒนาอย่างไรบ้าง

ภาคผนวก ง
แผนที่และเส้นทางการท่องเที่ยว

ภาพที่ 4 แผนที่ประเทศกัมพูชา

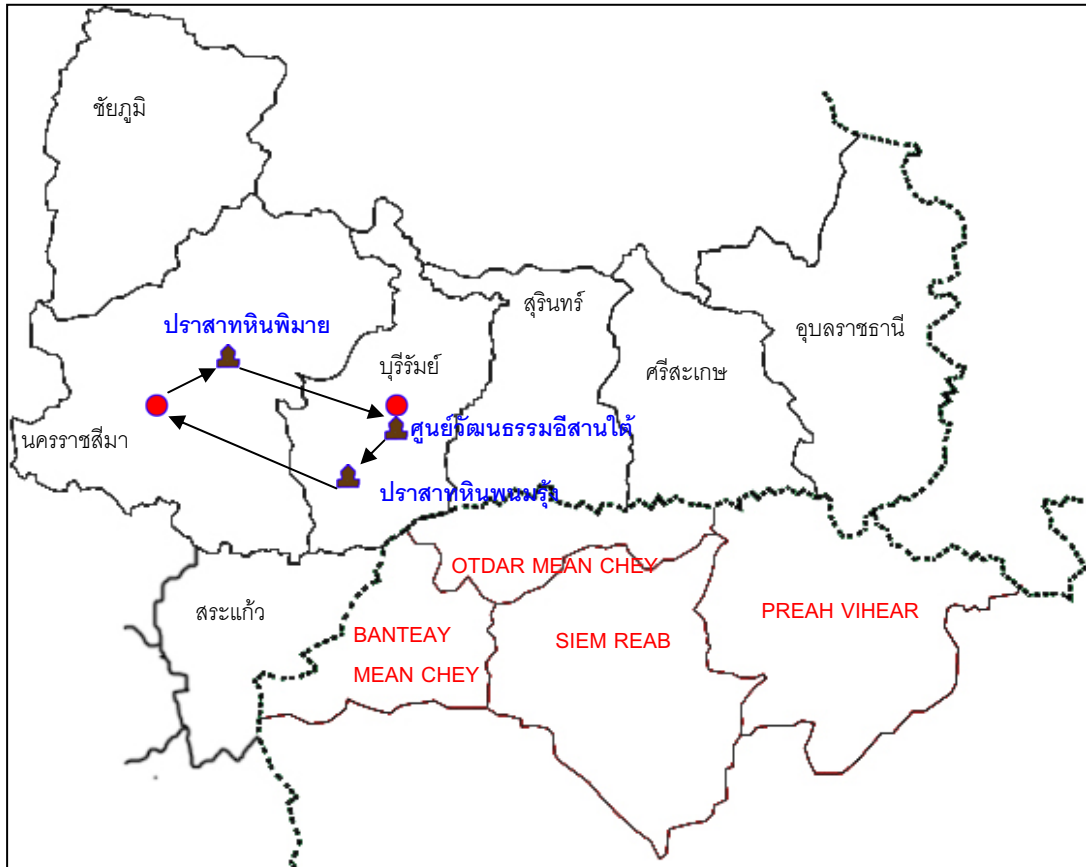
(จากหนังสือ ANGKOR AN INTRODUCTION TO THE TEMPLES โดย DAWN ROONEY)

ภาพที่ 5 แผนผังปราสาทที่สำคัญในเมืองเสียมเรียบ
(จากหนังสือ Trips magazine ปีที่ 4 ฉบับที่ 46 ประจำเดือนสิงหาคม 2543)

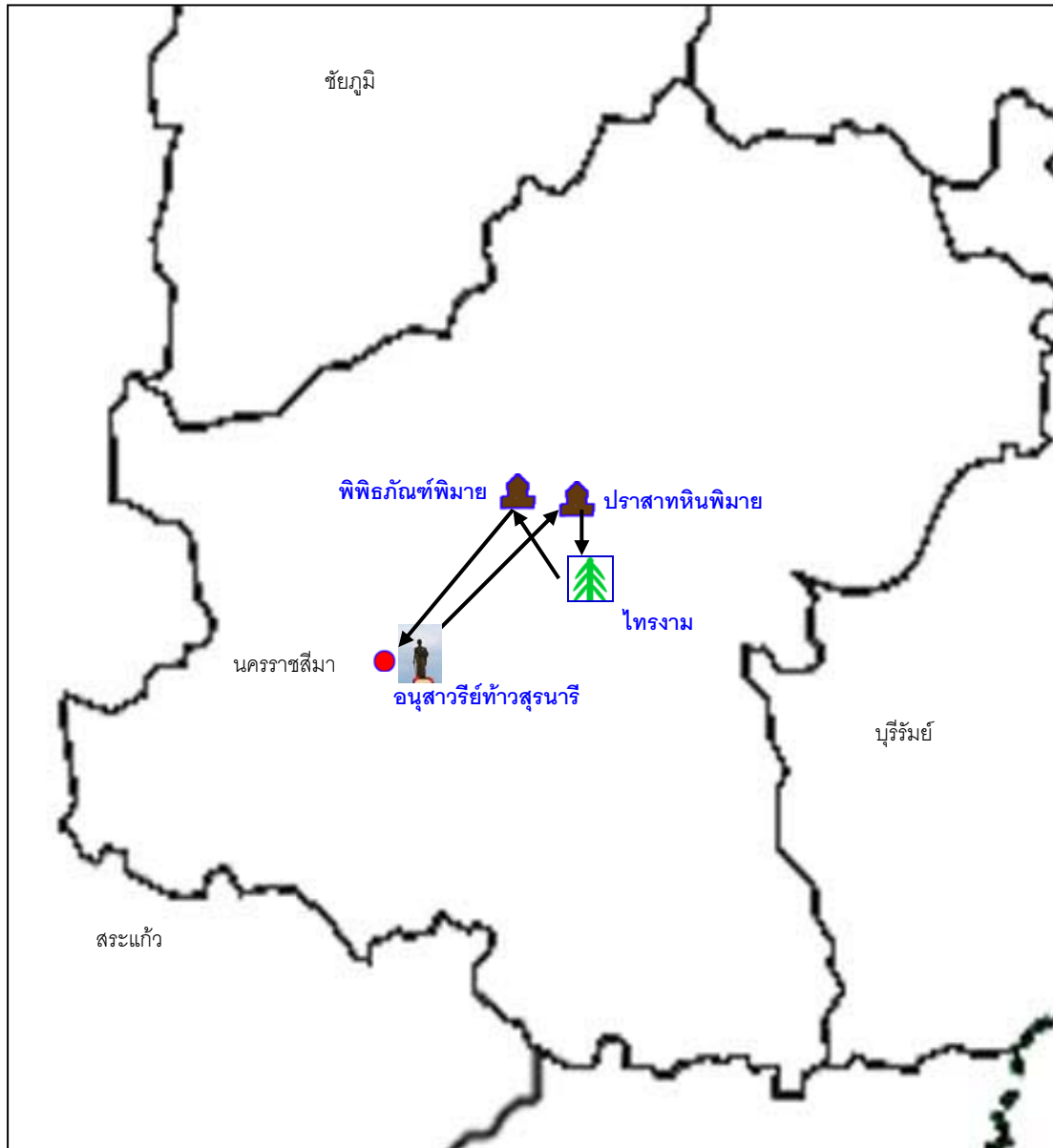
เส้นทางที่ 1 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇒ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇒ นครราชสีมา

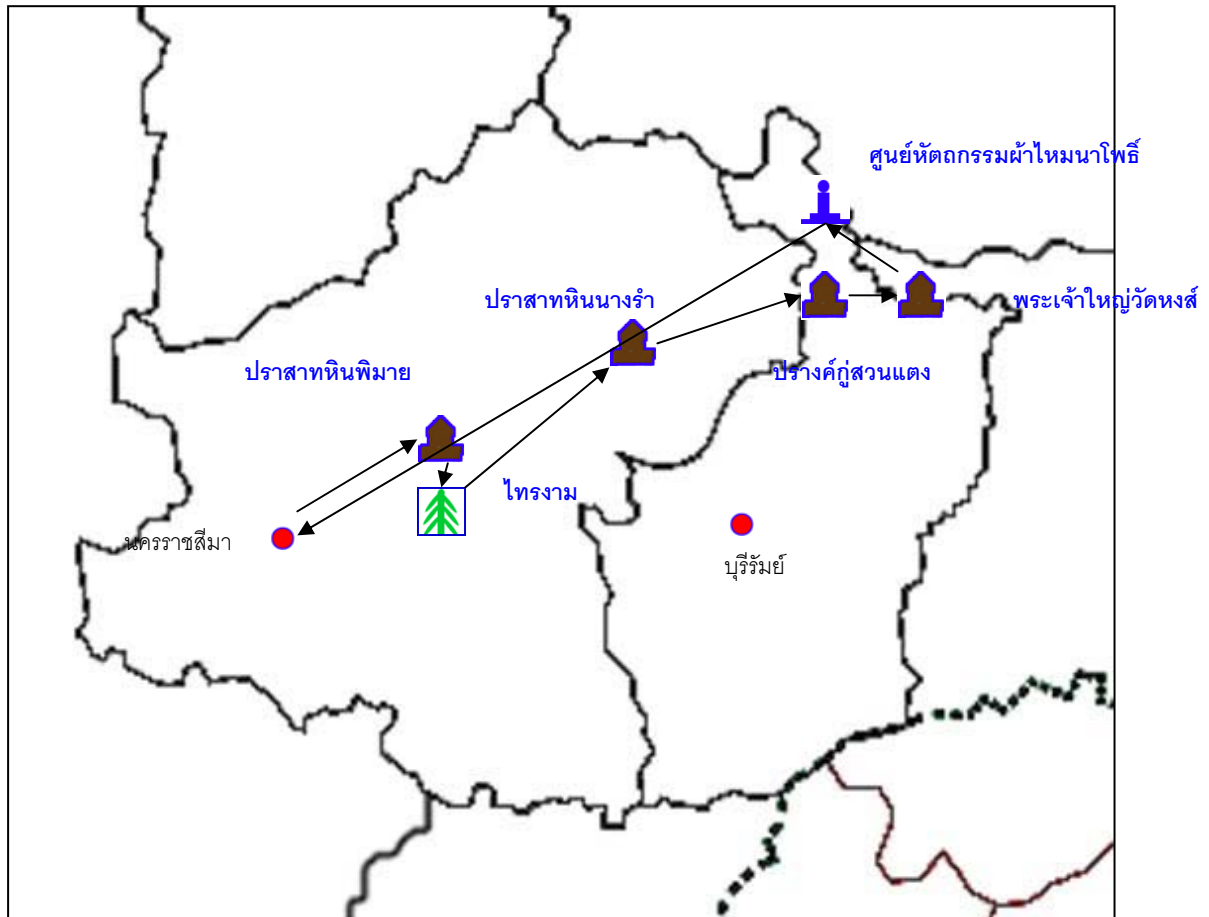
เส้นทางที่ 2 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇨ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇨ นครราชสีมา

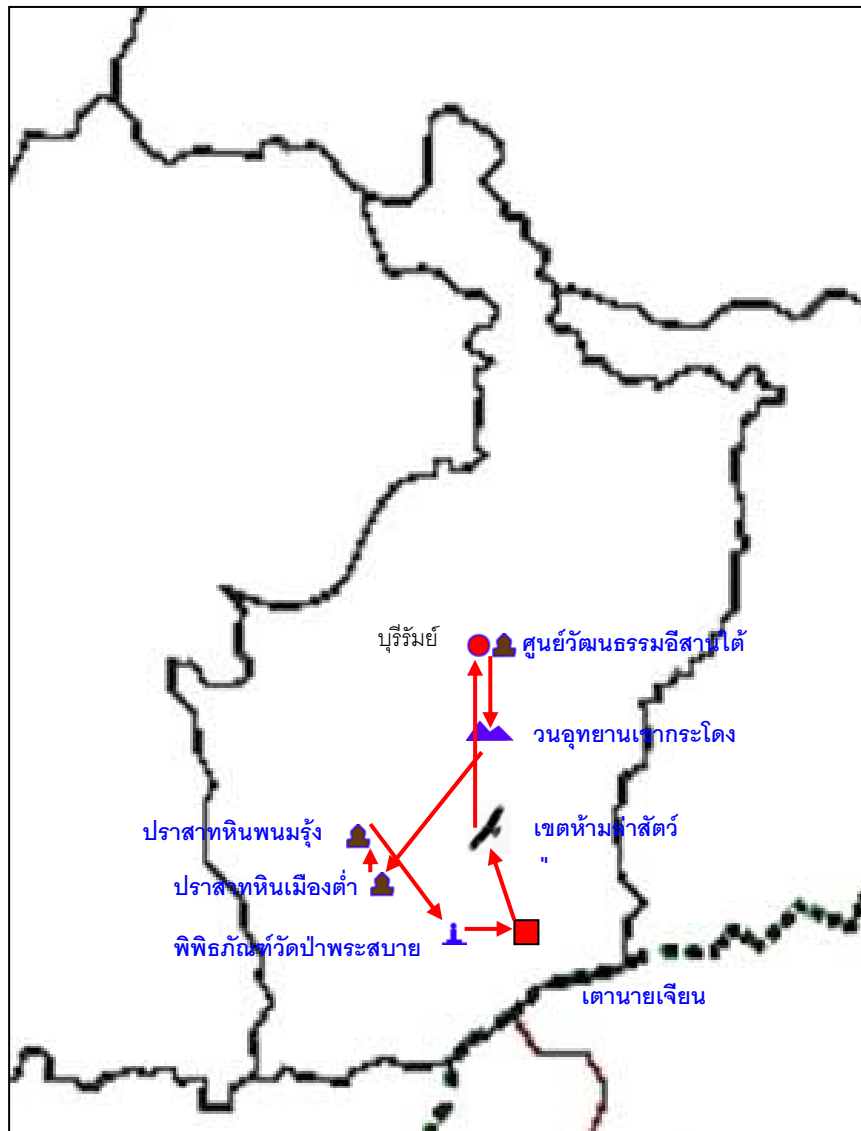
เส้นทางที่ 3 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

นครราชสีมา ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇒ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇒
ปราสาทหินนางรำ (ประทาย) ⇒ ปราสาทกุสุวันเตง ⇒ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇒ ศูนย์
หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇒ นครราชสีมา

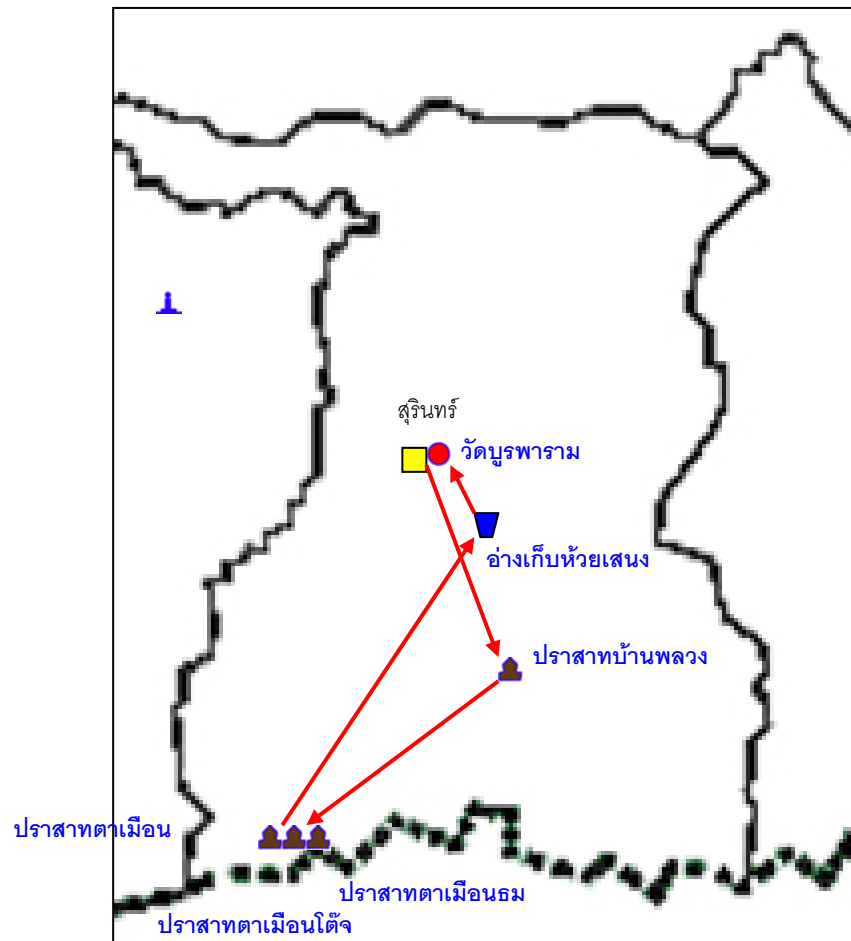
เส้นทางที่ 5 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

บุรีรัมย์ ⇒ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้(มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇒ วนอุทยานเขากระโดง ⇒ ปราสาทเมืองต่ำ ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง(รับประทานอาหาร) ⇒ พิพิธภัณฑ์ยุคก่อนประวัติศาสตร์วัดป่าพระสบาย ⇒ เตนายเจียน ⇒ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าอ่างน้ำสนามบิน ⇒ บุรีรัมย์

เส้นทางที่ 6 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

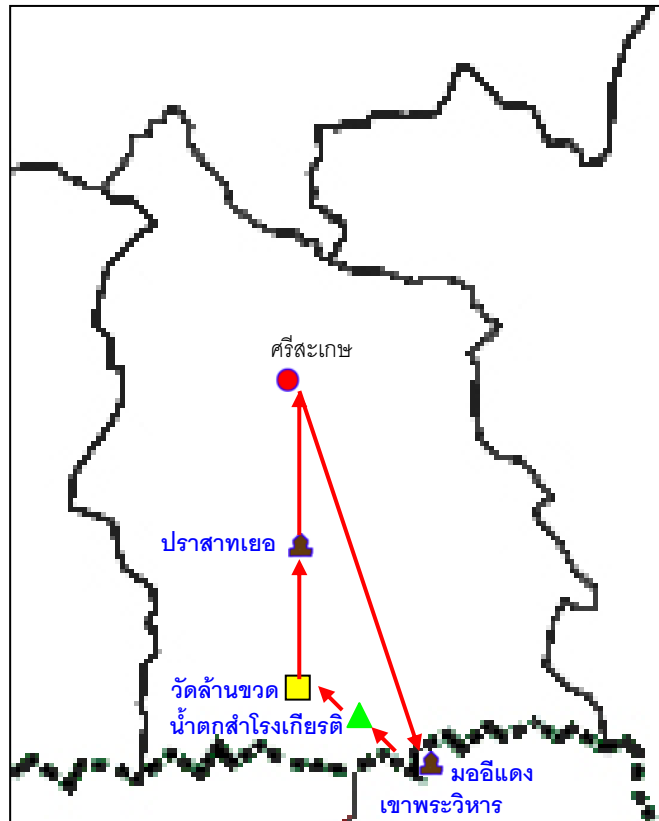
สุรินทร์ ⇨ วัดบูรพาราม ⇨ ปราสาทหินบ้านพลวง ⇨ อำเภอปราสาท(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทตาเมือน ⇨ ปราสาทตาเมือนโต้ง ⇨ ปราสาทตาเมือนธม ⇨ อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ⇨ สุรินทร์

เส้นทางที่ 7 (กำหนดการท่องเที่ยว 1 วัน)

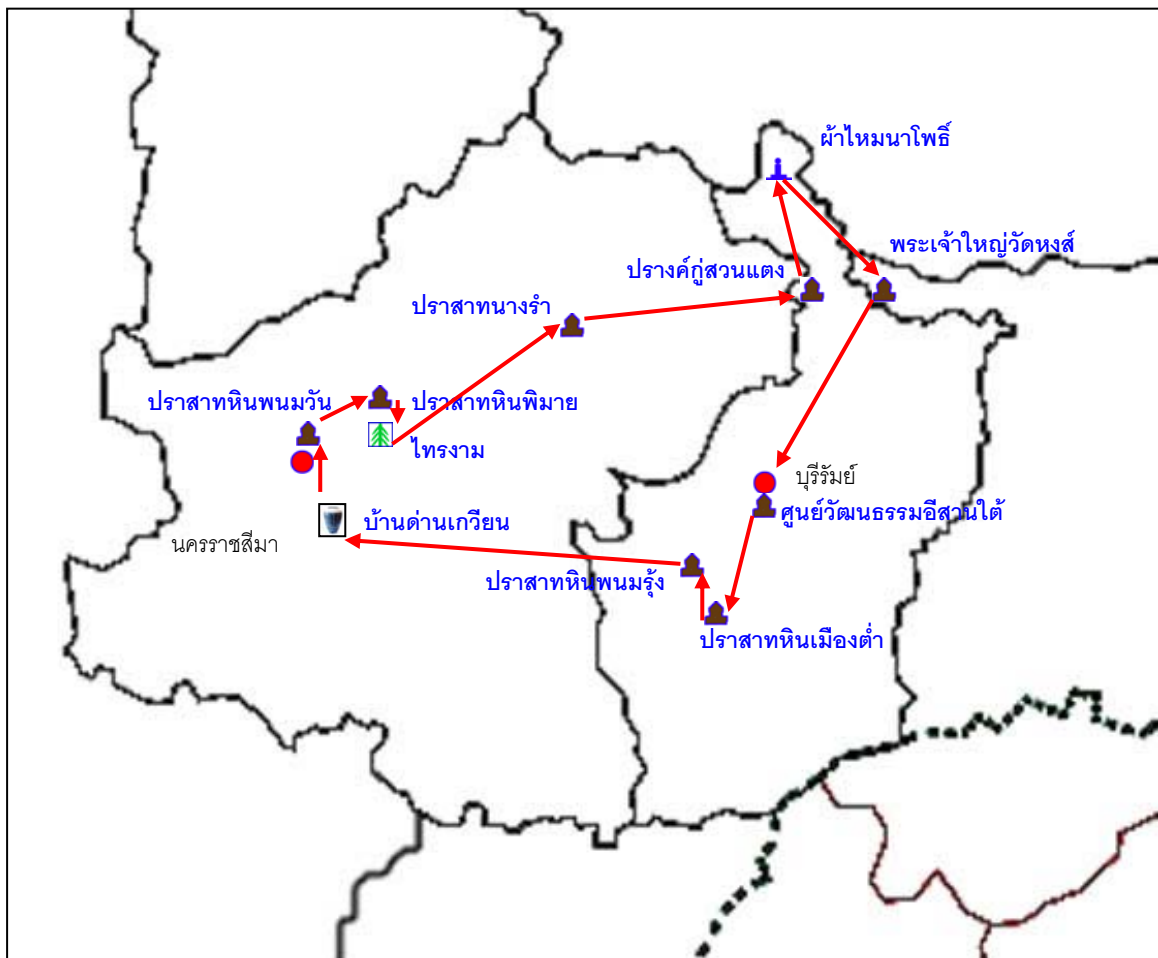
ศรีสะเกษ ⇨ ผามออีแดง ⇨ ปราสาทเขาพระวิหาร(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ น้ำตกสำโรง

เกียรติ ⇨ วัดล้านขวด ⇨ ปราสาทเยอ ⇨ ศรีสะเกษ

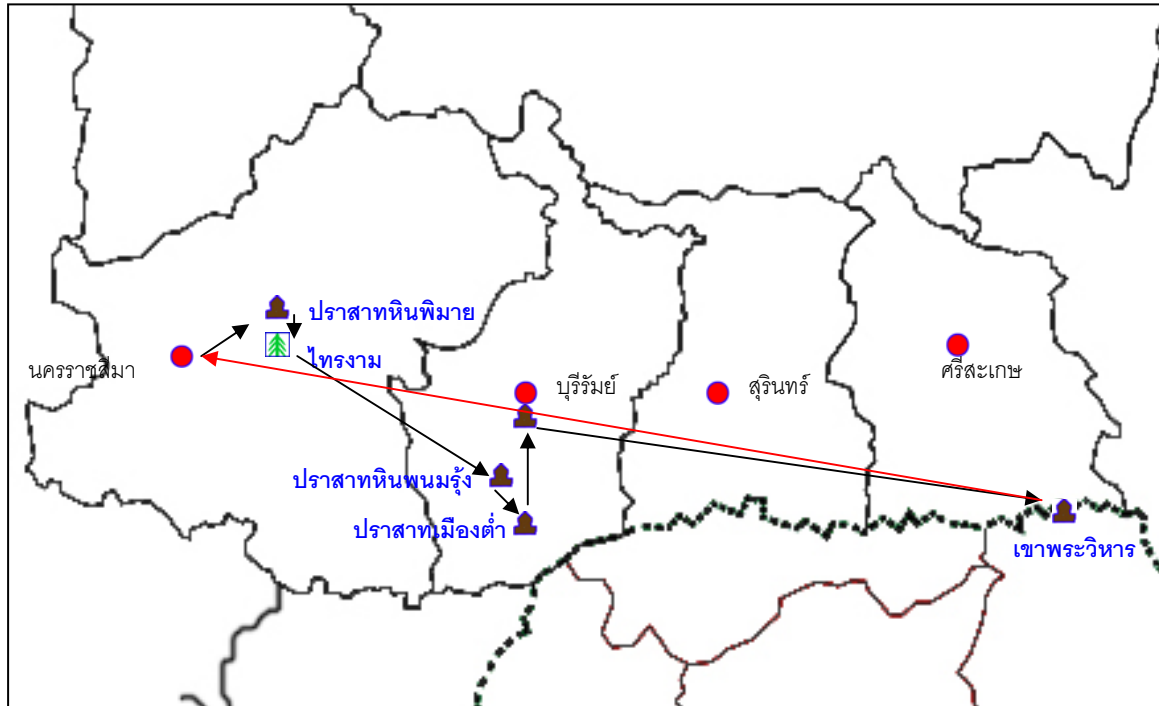
เส้นทางที่ 9 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇒ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย ⇒ ไทรงาม (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇒ ปราสาทนางรำ (ประทาย) ⇒ ปราศค์ภูสวนแดง (บ้านใหม่ไชยพจน์) ⇒ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ ⇒ พระเจ้าใหญ่วัดหงส์ (พุทไธสง) ⇒ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇒ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์) ⇒ ปราสาทเมืองต่ำ ⇒ อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇒ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ⇒ ปราสาทหินพนมวัน ⇒ นครราชสีมา

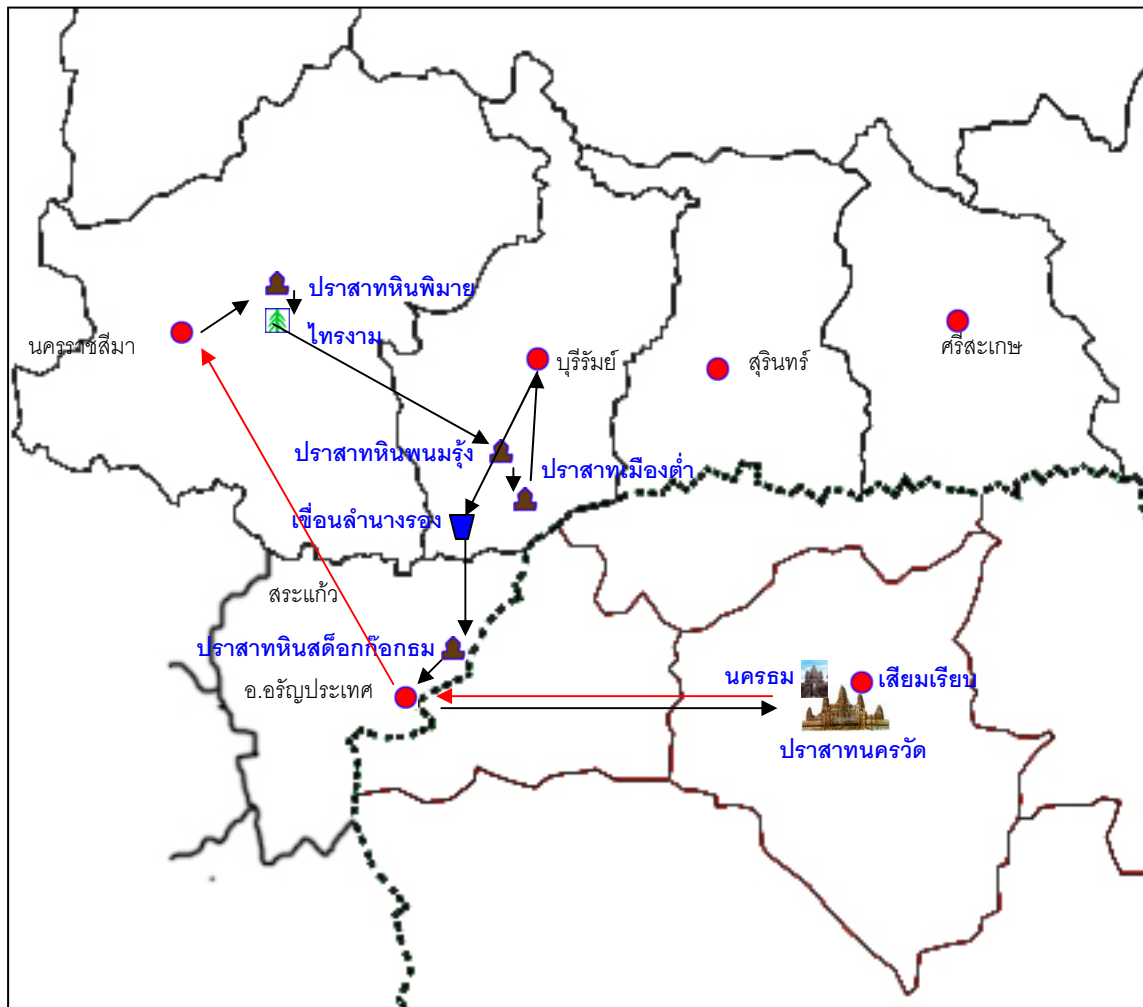
เส้นทางที่ 10 (กำหนดการท่องเที่ยว 2 วัน 1 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรทอง(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ (รับประทานอาหาร
กลางวัน) ปราสาทเขาพระวิหาร ⇨ นครราชสีมา

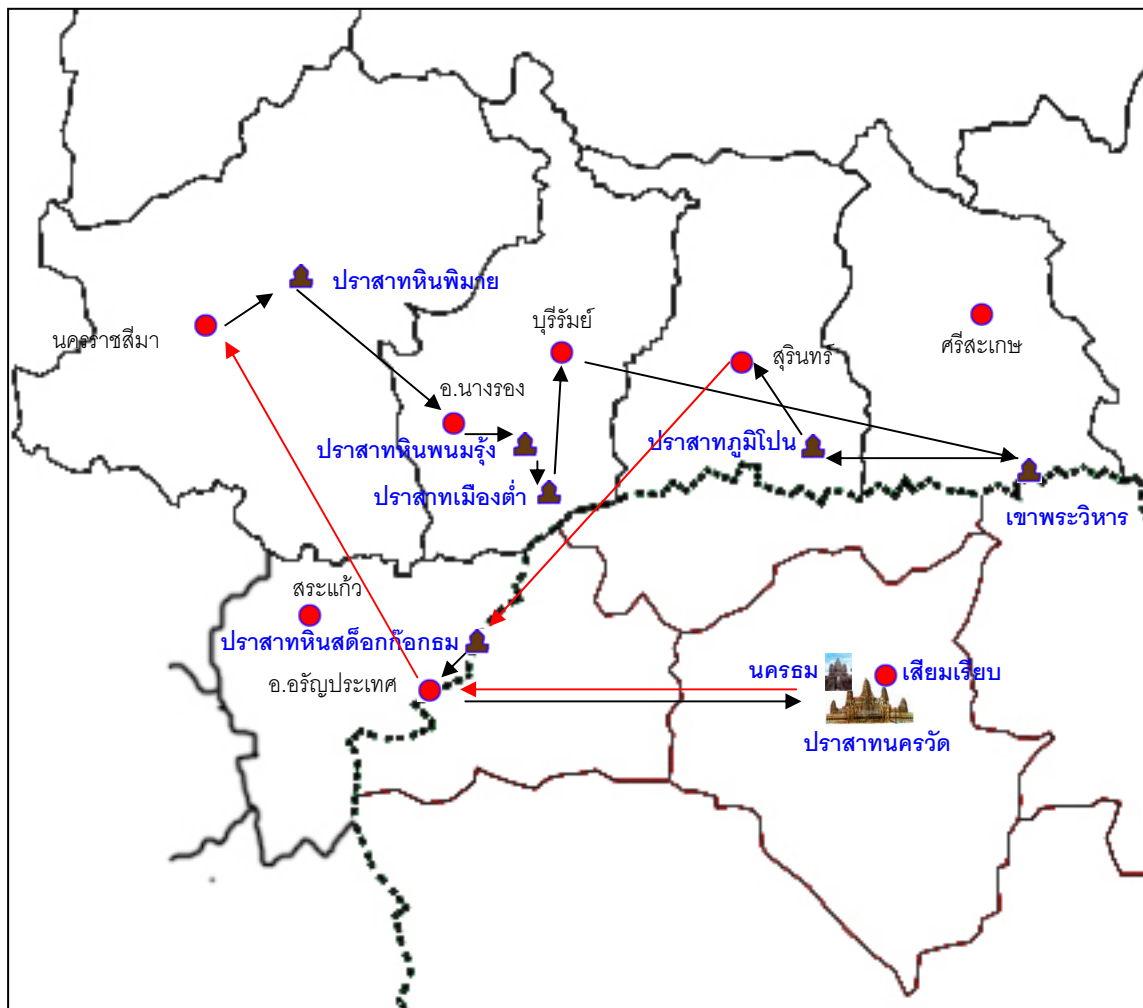
เส้นทางที่ 11 (กำหนดการท่องเที่ยว 3 วัน 2 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ ไทรงาม(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ลำปางรอง ⇨
 ปราสาทสต็อกกักรม ⇨ อัญประเทศ (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน)
 ⇨ นครวัด ⇨ นครธม ⇨ อัญประเทศ ⇨ นครราชสีมา

เส้นทางที่ 13 (กำหนดการท่องเที่ยว 4 วัน 3 คืน)

นครราชสีมา ⇨ อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ⇨ นางรอง (รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨
 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ⇨ ปราสาทเมืองต่ำ ⇨ บุรีรัมย์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทเขาพระ
 วิหาร(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ ปราสาทภูมิโปน ⇨ สุรินทร์ (พักค้างคืน) ⇨ ปราสาทสดี
 ออกก้อกรม ⇨ อรัญประเทศ(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ เสียมเรียบ (พักค้างคืน) ⇨
 นครวัด ⇨ นครธม ⇨ เสียมเรียบ(รับประทานอาหารกลางวัน) ⇨ อรัญประเทศ ⇨
 นครราชสีมา

โปรแกรมการท่องเที่ยว

เส้นทางที่ 1

- เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย
- สาย จากอำเภอพิมาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย จากนั้นเดินทางสู่ ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ ซึ่งตั้งอยู่ที่ บริเวณภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์
- เที่ยง ออกจากศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ รับประทานอาหารประเภทปลาจากร้านค้าที่อยู่บริเวณริมอ่างเก็บน้ำห้วยจรเข้มาก
- บ่าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และปราสาทเมืองต่ำ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 2

- เช้า ก่อนออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา กราบขอพรท้าวสุรนารี ณ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี ซึ่งอยู่ในบริเวณเทศบาลเมืองนครราชสีมา รับฟังประวัติความเป็นมาของวีรสตรีที่สำคัญ ผู้สร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวไทยทุกคน จากนั้นมุ่งสู่อำเภอพิมาย
- สาย จากอำเภอพิมาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร
- เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม
- บ่าย ชมการสืบทอดประวัติศาสตร์อันยาวนานในทุก ๆ ด้านของจังหวัดนครราชสีมา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 3

- เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย
- สาย จากอำเภอพิมาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร
- เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม
- บ่าย ชมความแตกต่างของศิลปกรรมปราสาทหินนางรำ อำเภอประทาย กับศิลปกรรมปรางค์กู่สวนแตง อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ จากนั้นกราบพระขอพรอธิฐานสิ่งที่ต้องประสงค์ต่อพระ

เจ้าใหญ่วัดหงส์ พระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวอำเภอฟุไทสง และแะฉม / ซื่อผ้าไหม
อันลือชื่อของนาโพธิ์ ณ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 4

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา ไปกราบพระขอพรที่วัดศาลาลอย ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่
ย่าโมสร้างไว้

สาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอฟิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม
ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม

บ่าย เยี่ยมชมแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญของภาคอีสานแหล่งที่ค้นพบโครง
กระดูกของมนุษย์จำนวนมาก ณ แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท และแะฉมปราสาทหิน
พนมวันปราสาทขนาดเล็กที่สร้างจากศิลาแลงและหินทราย

เย็น กราบขอพรวีรสตรีของชาวนครราชสีมา ณ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี

เส้นทางที่ 5

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดบุรีรัมย์ เข้าชมอารยธรรมของคนอีสาน ณ ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน
ใต้ ภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

สาย ขึ้นไปชมทิวทัศน์เมืองบุรีรัมย์ และนมัสการรอยพระพุทธรูปจำลอง บนวนอุทยานเขา
กระโดง สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในปราสาทเมืองต่ำ และอุทยาน
ประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์ รับประทานอาหารอีสานบริเวณภายนอกอุทยาน ฯ

บ่าย เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ยุคก่อนประวัติศาสตร์พระสวาย และเยี่ยมชมเตาเผาเครื่องเคลือบ
โบราณที่มีอายุกว่า พันปี ที่เตานายเจียน อำเภอบ้านกรวด

เย็น แะฉมพักผ่อนนุกบริเวณเขื่อนลำนางรองป่าอ่างเก็บน้ำสนามบิน

ค่ำ เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์

เส้นทางที่ 6

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดสุรินทร์ นมัสการหลวงพ่อบุญศรี พระพุทธรูปคู่เมืองสุรินทร์

สาย เยี่ยมชมทิวทัศน์และหน้าบ้านที่มีลวดลายวิจิตร งดงามของปราสาทบ้านพลวง

- เที่ยง ออกจากปราสาทบ้านพลวง แวะรับประทานอาหารกลางวันที่อำเภอปราสาท
- บ่าย เยี่ยมชมความแตกต่างของศิลปกรรมปราสาทหิน 3 ปราสาท ในบริเวณใกล้เคียงกัน คือ ปราสาทตาเมือน ปราสาทตาเมือนโต๊จ ปราสาทตาเมือนธม
- เย็น แวะพักผ่อนหย่อนใจ บริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง
- ค่ำ เดินทางสู่จังหวัดสุรินทร์

เส้นทางที่ 7

- เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดศรีสะเกษ มุ่งสู่อำเภอกันทรลักษณ์
- สาย ชมทิวทัศน์ฝั่งแก่งพญา บริเวณ ผามออีแดง และสืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายใน บริเวณปราสาทเขาพระวิหาร
- เที่ยง ออกจากปราสาทเขาพระวิหาร รับประทานอาหารกลางวันบริเวณทางเข้าเขาพระวิหาร
- บ่าย พักผ่อนคลายร้อน ณ น้ำตกสำโรงเกียรติ แวะชมวัดล้านขวด อำเภอขุนหาญ เยี่ยมชม ทับหลังลวดลายสวยงามของปราสาทเขย บริเวณชุมชนชาวเขย
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดศรีสะเกษ

เส้นทางที่ 8

วันที่ 1

- เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยแวะ เยี่ยมชมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงทั่วฟ้าเมืองอีสาน ณ แหล่งผลิตเครื่องปั้น-ดินเผาด่านเกวียน
- สาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง ถ่ายภาพ ตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร และชม “นารายณ์บรรทมสินธุ์” ที่เรื่องลือ
- เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง รับประทานอาหารอีสานสุดอร่อย ณ ร้านค้าบริเวณ ด้านนอกอุทยานฯ
- บ่าย เยี่ยมชมศิลปกรรมแกะสลักลวดลายหินอันล้ำลึกของปราสาทเมืองต่ำ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทบ้านปราสาท อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ จากนั้นเยี่ยมชมการผลิตผ้าไหมของศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมบ้านท่าสวาง
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดสุรินทร์
- ค่ำ ค้างคืนที่โรงแรมในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

วันที่ 2

- เช้า เยี่ยมชม ปราสาทหินจอมพระ ชมการแสดงของช้าง ณ หมู่บ้านช้าง อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ จากนั้นมุ่งสู่ไททรงาม อำเภอพิมาย รับประทานอาหารกลางวันของเงาไม้ ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน
- เที่ยง รับประทานอาหารอีสานแสนอร่อย ณ บริเวณไททรงาม
- บ่าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร จากนั้นชมการสืบทอดประวัติศาสตร์อันยาวนานในทุก ๆ ด้านของจังหวัดนครราชสีมา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 9

วันที่ 1

- เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย
- สาย จากอำเภอพิมาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร
- เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับประทานอาหารกลางวันของเงาไม้ที่เรียกว่า ไททรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไททรงาม
- บ่าย ชมความแตกต่างของศิลปกรรมปราสาทหินนางรำ อำเภอประทาย กับศิลปกรรมปรางค์กู่สวนแตง จากนั้นกราบพระขอพรอธิฐานสิ่งที่จะต้องประสงค์ต่อพระเจ้าใหญ่วัดหงส์ พระพุทธรูปอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวอำเภอพุทไธสง และแวะชม / ซื้อผ้าไหมอันลือชื่อของนาโพธิ์ ณ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
- เย็น เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์
- ค่ำ ค้างคืนที่โรงแรมในจังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

- เช้า เยี่ยมชม ศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
- สาย เยี่ยมชมศิลปกรรมแกะสลักลวดลายหินอันล้ำลึกของปราสาทเมืองต่ำ และสืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์
- เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง รับประทานอาหารอีสานสุดอร่อย ณ ร้านค้าบริเวณด้านนอกอุทยานฯ

บ่าย เยี่ยมชมและเลือกซื้อสินค้าที่ผลิตจากเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงทั่วฟ้าเมืองอีสาน ณ แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน และเยี่ยมชมความสวยงามของปราสาทหินพนมวัน

เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 10

วันที่ 1

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย

สาย เยี่ยมชม สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม

บ่าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และประสาทเมืองต่ำ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์

ค่ำ พักค้างคืนที่จังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดบุรีรัมย์ มุ่งสู่ปราสาทเขาพระวิหาร อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

เที่ยง รับประทานอาหารกลางวันบริเวณร้านอาหาร ทางเข้าชมปราสาทเขาพระวิหาร

บ่าย เยี่ยมชมพุ่มาแห่งมหาวีรย์ ตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในปราสาทเขาพระวิหาร

เย็น เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 11

วันที่ 1

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย

สาย เยี่ยมชม สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม

ป้าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง
และประสาทมืองต่ำ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์

ค่ำ พักค้างคืนที่จังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดบุรีรัมย์ มุ่งสู่อำเภอละหานทราย

สาย เยี่ยมชมบรรยากาศที่สวยงามริมถนนบริเวณเขื่อนลำนางรอน อำเภอละหานทราย และไป
เยี่ยมชมปราสาทสด๊กก๊อกธม กิ่งอำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว

เที่ยง ออกจากปราสาทสด๊กก๊อกธม มุ่งสู่อำเภอวังน้ำเย็น รับประทานอาหารกลางวันบริเวณตลาด
โรงเกลือ

ป้าย ออกเดินทางจากอำเภอวังน้ำเย็น สู่เสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา

ค่ำ พักค้างคืนที่โรงแรมในเสียมเรียบ

วันที่ 3

เช้า ออกเดินทางจากโรงแรม สู่นครวัด

สาย เยี่ยมชมประวัติศาสตร์ขอม อารยธรรมขอม สถาปัตยกรรมของปราสาทขอมอันสวยงาม
และยิ่งใหญ่ ตระการตา ภายในบริเวณนครวัด-นครธม

เที่ยง ออกจากนครวัด แวะรับประทานอาหารกลางวันที่ย่านเสียมเรียบ

ป้าย ออกเดินทางจากเสียมเรียบ มุ่งสู่อำเภอวังน้ำเย็น

เย็น ออกเดินทางจากอำเภอวังน้ำเย็น สู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 12

วันที่ 1

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย

สาย เยี่ยมชม สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย
ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย เยี่ยมรับชมความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม
ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม

ป้าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และ
ประสาทมืองต่ำ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์

ค่ำ พักค้างคืนที่จังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดบุรีรัมย์ มุ่งสู่อำเภอประจักษ์ศิลปาคม

สาย ออกเดินทางจากอำเภอประจักษ์ศิลปาคม มุ่งสู่เสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา

เที่ยง ถึงเสียมเรียบ รับประทานอาหารกลางวัน

บ่าย ออกเดินทางจากเสียมเรียบ สู่นครวัด เยี่ยมชมประวัติศาสตร์ขอม อารยธรรมขอม สถาปัตยกรรมของปราสาทขอมอันสวยงามและยิ่งใหญ่ ตระการตา ภายในบริเวณ นครวัด นครธม บันทายศรี ตาพรหม

เย็น ออกจากบริเวณนครวัด

ค่ำ พักค้างคืนที่โรงแรมในเสียมเรียบ

วันที่ 3

เช้า ออกเดินทางจากเสียมเรียบ

เที่ยง ถึงอำเภอประจักษ์ศิลปาคม รับประทานอาหารกลางวัน

บ่าย ออกเดินทางจากอำเภอประจักษ์ศิลปาคม แวะเยี่ยมชมความสวยงามของถ้ำน้ำ ถ้ำเพชรโพธิ์ทอง ถ้ำหาดทรายแก้ว

เย็น ออกเดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 13

วันที่ 1

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอนครราชสีมา

สาย เยี่ยมชม สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอนครราชสีมา ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ถึง อำเภอนางรองจังหวัดบุรีรัมย์ รับประทานอาหารกลางวัน

บ่าย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง และ ปราสาทเมืองต่ำ อำเภอนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์

ค่ำ พักค้างคืนที่จังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดบุรีรัมย์ มุ่งสู่อำเภอกันทรลักษ์

สาย เยี่ยมชมพุ่มพญาแห่งมหาวิหาร ตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในปราสาทเขาพระวิหาร

เที่ยง รับประทานอาหารกลางวัน บริเวณร้านอาหารทางเข้าชมปราสาทเขาพระวิหาร

ปาย ออกเดินทางจากปราสาทเขาพระวิหาร เยี่ยมชม อารยธรรมขอมปราสาทภูมิโปน

เย็น เดินทางสู่จังหวัดสุรินทร์

ค่ำ พักค้างคืนที่จังหวัดสุรินทร์

วันที่ 3

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดสุรินทร์

สาย แวะเยี่ยมชมปราสาทสต็อกก๊อกรม จังหวัดสระแก้ว

เที่ยง ออกจากปราสาทสต็อกก๊อกรม ถึงอรัญประเทศ แวะรับประทานอาหารกลางวัน

ปาย ออกเดินทางจากอรัญประเทศ

เย็น ถึงเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา

ค่ำ พักค้างคืนที่โรงแรมในเสียมเรียบ

วันที่ 4

เช้า ออกเดินทางจากเสียมเรียบ

สาย เยี่ยมชมนครวัด เยี่ยมชมประวัติศาสตร์ขอม อารยธรรมขอม สถาปัตยกรรมของ ปราสาทขอมอันสวยงามและยิ่งใหญ่ ตระการตา ภายในบริเวณนครวัด นครธม

เที่ยง ออกจากนครวัด แวะรับประทานอาหารกลางวันในเสียมเรียบ

ปาย ออกเดินทางจากเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา สู่อรัญประเทศ แวะจับจ่ายซื้อสินค้าราคาถูก ที่ตลาดโรงเกลือ

เย็น ออกเดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

เส้นทางที่ 14

วันที่ 1

เช้า ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมา มุ่งสู่อำเภอพิมาย

สาย เยี่ยมชม สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากอำเภอพิมาย ถ่ายภาพตระการตาของลายสลักหินอันวิจิตร ชมการ สืบทอดประวัติศาสตร์อันยาวนานในทุก ๆ ด้านของจังหวัดนครราชสีมา ณ พิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติพิมาย

เที่ยง ออกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย เยี่ยมรับความร่มรื่นของเงาไม้ที่เรียกว่า ไทรงาม ซึ่งยืนต้นมานานหลายสิบชั่วคน และรับประทานอาหารอีสานบริเวณไทรงาม

ปาย เยี่ยมชมปราสาทนางรำ อำเภอประทาย ปรากฏคู่สวนแตง(บ้านใหม่ไชยพจน์) และแวะ ชมและเลือกซื้อผ้าไหมอันลือชื่อของนาโพธิ์ ณ ศูนย์หัตถกรรมผ้าไหมนาโพธิ์ อำเภอ นาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

เย็น กราบพระขอพร อธิฐานสิ่งที่ต้องประสงค์ต่อพระเจ้าใหญ่วัดหงส์ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์
ของชาวอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

คำ เดินทางสู่จังหวัดบุรีรัมย์ พักค้างคืนที่จังหวัดบุรีรัมย์

วันที่ 2

เช้า แวะเยี่ยมชมศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

สาย สืบสานตำนานประวัติศาสตร์ขอมภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง อำเภอ
เฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

เที่ยง ออกจากอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง รับประทานอาหารอีสานสุดอร่อย ณ ร้านค้า
บริเวณด้านนอกอุทยานประวัติศาสตร์

บ่าย เยี่ยมชมศิลปะการแกะสลักลวดลายหินอันล้ำลึกของปราสาทเมืองต่ำ แวะพักผ่อน
ชมทิวทัศน์ที่สวยงาม ที่ลำประเทียน และชมบรรยากาศธรรมชาติที่ลำนางรอง อำเภอ
ละหานทราย และเยี่ยมชมปราสาทสตึกอีกก้อม

เย็น เดินทางสู่อุบลราชธานี

คำ พักค้างคืนที่อุบลราชธานี

วันที่ 3

เช้า ออกเดินทางจากอุบลราชธานี

เที่ยง ถึงเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา แวะพักรับประทานอาหารกลางวัน

บ่าย เยี่ยมชมนครวัด เยี่ยมชมประวัติศาสตร์ขอม อารยธรรมขอม สถาปัตยกรรมของ
ปราสาทขอมอันสวยงามและยิ่งใหญ่ ตระการตา ภายในบริเวณนครวัด นครธม

เย็น เดินทางสู่เสียมเรียบ

คำ พักค้างคืนที่เสียมเรียบ

วันที่ 4

เช้า ออกเดินทางจากเสียมเรียบ

เที่ยง ถึงอุบลราชธานี แวะรับประทานอาหารกลางวัน

บ่าย จั๊บจ่ายสินค้าที่น่าสนใจและราคาถูกที่ตลาดโรงเกลือ

เย็น เยี่ยมชมการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงทั่วฟ้าเมืองอีสาน ณ แหล่งผลิต
เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน

คำ เดินทางสู่จังหวัดนครราชสีมา

ภาคผนวก จ
ประวัติผู้วิจัย

1. นางจิตาภรณ์ เวียงวิเศษ

คุณวุฒิ / ระดับการศึกษา : ปริญญาโท กศ.ม. การวัดผลการศึกษา

: กำลังศึกษาต่อระดับปริญญาเอกสาขาวิจัยการศึกษา

หน่วยงานสังกัด คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ที่อยู่ 439 ถนนจิระ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000

โทรศัพท์ / โทรสาร : 08 9722 2723 0 4461 1221 0 4461 2858

E-mail : Thitapo5@hotmail.com

2. นางขนิษฐา ศรีตะวัน

คุณวุฒิ / ระดับการศึกษา : ปริญญาโท M.S. (Early Childhood Ed.)

หน่วยงานสังกัด คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ที่อยู่ 439 ถนนจิระ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000

โทรศัพท์ / โทรสาร : 0 44 61 1221 0 4461 2858

3. นางสาวดวงใจ ลิ้มอำไพ

คุณวุฒิ / ระดับการศึกษา : ปริญญาโท วท.ม. การสอนคณิตศาสตร์

หน่วยงานสังกัด คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ที่อยู่ 439 ถนนจิระ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000

โทรศัพท์ / โทรสาร : 0 44 61 1221 0 4461 2858

4. นางอารีรัตน์ เมืองแสน

คุณวุฒิ / ระดับการศึกษา : ปริญญาโท กศ.ม. สาขาวิทยาศาสตร์ศึกษา (เน้นฟิสิกส์)

หน่วยงานสังกัด คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ที่อยู่ 439 ถนนจิระ อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000

โทรศัพท์ / โทรสาร : 0 44 61 1221 0 4461 2858